

SÁROSPATAKI PEDAGÓGIAI FÜZETEK

5

1981

A SÁROSPATAKI
COMENIUS
TANÍTÓKÉPZŐ
FŐISKOLA
KIADVÁNYA

SÁROSPATAKI PEDAGÓGIAI FÜZETEK

5

1981

A SÁROSPATAKI
COMENIUS
TANÍTÓKÉPZŐ
FŐISKOLA
KIADVÁNYA

Felelős szerkesztő:
DR. KÁROLY ISTVÁN

Szerkesztők:
DR. CSUHAJ VARJÚ IMRE
DR. FÖLDY FERENC
DR. KOVÁTS DÁNIEL

A címlapot és az emblémát tervezte:
DEBRECZENI ZOLTÁN

É V F O R D U L Ó   E L É . . .

A Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola oktatói és hallgatói a sárospataki Iskola 450 éves évfordulóját sokoldalúan kívánják megünnepelni. Az 1980/81. oktatási évben végrehajtott jubileumi ünnepi program eredményes, sok élményt és nevelőhatást nyújtó teljesítése mellett a jubileumi ünnepi évforduló napjára a Sárospataki Pedagógiai Füzetek 5., ünnepi, valamint a Főiskolai Élet diákújság 2., ünnepi számával is tisztelegni kíván az ősi Iskola előtt.

A Pedagógiai Füzetek 5., ünnepi számában a Comenius Tanítóképző Főiskola főigazgatósága által meghirdetett pályázati felhívásra beérkezett és a bíráló bizottság által elfogadott dolgozatokat jelenteti meg a főiskola. A pályázat kiírásával az volt a célunk, hogy a sárospataki nevelőképzéssel kapcsolatos történeti, irodalmi, nyelvi, neveléstudományi, testi stb. nevelés fejlődését elemző tanulmányokat készítsenek oktatóink a nagy évfordulóra. A kiadványban megjelent tanulmányok szerves kapcsolatban vannak a tanítóképzés történetében alkalmazott nevelő-oktató-képző munka eljárásaival, módszereivel. A szerzők több olyan kérdést bemutatnak, megvilágítanak, amelyek a jelenlegi főiskolai tanítóképzésben is eredményesen felhasználhatók, sőt az általános és középiskolai gyakorló pedagógusok számára is haszonnal alkalmazhatók.

Az első és a második tanulmány elemzi, bemutatja a sárospataki nevelőképzés történetét az 1531-ben létrehozott triviális iskolától a jelenlegi fő-

iskolai tanítóképzésig. A 450 évet áttekintő tanulmányok után a szerzők ismertetik a közép- és felsőfokú tanítóképzőben folyó népművelési munkára való felkészítést; az ének-zene oktatás helyzetét; a reformpedagógiai törekvések érvényesülését; a tanítóképzés múltja és jelene közötti párhuzamot; a pataki kollégium nagy egyéniségeit; a pataki kollégium népszokásait; Tolnai Dall János munkásságát; Árvay József frásolvasó módszerének elterjesztését; a XVIII.-XIX. sz-i sárospataki kéziratok diákirodalmát; Tompa Mihály sárospataki diákéveit; Móricz Zsigmond sárospataki kapcsolatát.

Örvendetes, hogy a pályázaton más testvérintézet oktatói is részt vettek, s így a kötetben két tanulmányuk szerepel.

A kötet tanulmányai azt igyekeznek bizonyítani, hogy a sárospataki iskola fundusán létrejött ősi kollégium kebelén megindult nevelőképzés kultúr-örténeti értéke közös kincse a magyar közoktatásnak, a Rákóczi Gimnáziumnak és a Comenius Tanítóképző Főiskolának. Megjelentetésük tehát a sárospataki iskola 450 éves évfordulóját ünneplő megyei, sárospataki pedagógusokon kívül a jubileumi évfordulót figyelemmel kísérő más nevelők érdeklődésére is számíthat.

Ebben a reményben jelentetjük meg főiskolánk jubileumi kiadványát.

Dr. Károly István

főiskolai főigazgató

DR. FÖLDY FERENC

főigazgató-helyettes

A TANÍTÓKÉPZÉS ELŐZMÉNYEI ÉS A KÖZÉPFOKÚ TANÍTÓKÉPZÉS JELLEMZŐI SÁROSPATAKON 1945-ig

A magyar történelemben és művelődésben Sárospatak jelentős helyet foglal el. Sok szép nevet adtak az elmúlt évszázadokban Pataknak. A nép kedves iskolavárosnak mondja, az iskolázott emberek Kazinczy óta "Bodrogspartl Athénnek" hívják. Petőfi Sándor ezt írja róla: "Szent föld. E város volt a magyar forradalmak oroszlánbarlangja. Itt lanyáztak a szabadság oroszlánja!"^{1/}

Sárospatakat földrajzi helyzete is kiemeli az átlagos magyar települések sorából. Az alföld szélén, a hegy lábánál épült fel. Hatalmas erdőségek övezik, de van folyóvize is. Híres kiránduló helyeiről. Fazekas munkája az ország határán túl is ismert. Fokozza a város híret régi szép vára, mely sok viszontagságot élt át, sokszor volt jelentős helye, központja a magyar szabadságharcnak, függetlenségi törekvéseknek.

Ország hírvé Sárospatakatot mégis iskolája, kollégiuma tette, ahonnan a korak megfelelő, sokszor a kort megelőző tudomány szerteáradt.

Perényi Péter már 1531-ben azzal a céllal alakított iskolát Sárospatakon, hogy a társadalom, főleg az ő hatása alá eső területek számára iskolás műveltséggel rendelkező embereket adjon. Az iskola alsófokú, triviális iskolaként indult, de ekkor is szépen virágoztak benne a tudományok.

Erről tanúskodik Kapy Miklós 1543, szeptember 6-án Lőcsén kelt levele is, amelyben "affeletti tanúskodását jelzi, hogy nem kellene-e neki odamennie".^{2/} Patakon már ekkor rendes iskolamester volt, távoli helyekről is jöttek az ifjak ide tanulni.

Perényi Gábor megbízásából Kopácsi István 1549-ben kollégiumi rangra emelte a pataki iskolát, ahol "... kezdettől fogva sokféle tudományt tanítottak. Ezért s az iskola nagy hatásáért az iskolát illusztrianak, olykor akadémiának, máskor meg egyetemnek nevezték".^{3/}

A kollégium működésének jelentőségét már 1567-ben Szikszai Fabricius Balázs így méltatta Perényi Gábor felett tartott gyászbeszédében. "Gondosan ügyelt arra, hogy uradalmában mindig virágzó iskolák legyenek, különösen Sárospatak városában, ahonnan, mint a trójai falóból, mentek ki

a tudós és kegyes férfiak, akik most Magyarországra szerte nagy dicsérettel szolgálnak az egyházakban és az iskolákban".^{4/}

Az iskola hatása nőttön-nőtt. A pataki diákokat nemcsak a kollégiumban szerzett korszerű ismeretek készítették elő az iskolák szolgálatára, hanem az a gyakorlati tanítói munka is, melyet a kollégiumban és annak falain kívül is végeztek.

"A tanításban segítettek tanáraiknak, s Irányításukkal vezették, tanították a kisebb tanulókat. Részt vettek a fegyelmezésben. Tanáraik ellenőrzése mellett kezelték az iskola vagyonát, s intézték a diákok gazdasági ügyeit. Önkormányzattal rendelkeztek, s az iskolában végzett felelősségteljes munkájuk következtében is jó tanítókká nevelődtek. S ez a szellem hagyományos volt a pataki diákok között. Így történhetett meg, hogy amikor az iskola száműzetésben, Erdélyben működött és kihaltak a tanárok, a tanulók nevelők nélkül is fegyelmezetten tanultak tovább, tanították egymást."^{5/}

A kollégiumban tanuló diákok közül többen vállaltak néhány évi tanítókodást külső iskolában, hogy későbbi tanulmányaik folytatásához pénzt gyűjtsenek. Ugyanakkor a külső iskolák is szívesen választották a pataki kollégium tanulóiból tanítókat. Az 1621-es iskolai törvények szerint a kollégiumnak ezért arra kellett vigyáznia, hogy "a tanulók közül senki se vadássza nyíltan, vagy titokban a jövedelmező tanítóeséget /zafros rektoriát/, de nyugodtan és türelmesen várja be az Isten rendelése szerinti meghívást és törvényes utat és módot".^{6/}

Eleinte a kollégiumi nevelésben nem játszott különösebb szerepet a tanítóképzés, de a mindennapi élet gyakorlata, - sok diák vállalt tanítókodást - arra kényszerítette a kollégium tanárait, hogy a tanítóképzés követelményeivel is számoljanak, s erre a munkára is előkészítsék a diákokat.

Comenius, a kollégium egykori tanulmányi vezetője, 1650. november 24-én Sárospatakon "A lelki tehetségek kiműveléséről" elmondott beköszöntő beszédében így fogalmazta ezt meg: "Mivel az egész magyarországi igazhíttű egyház már megszokta úgy tekinteni ezt a pataki iskolát, hogy többnyire innen vitték ki tanítókat a többi iskolák, semmit sem gondolhatunk illendőbbnek, mint azt, hogy itt a lelki tehetségek ama kiművelőinek jól berendezett műhelyük legyen a saját képzésükre, hogy itt megtanulják, az iskolának hogyan legyenek nemcsak az élén, hanem hasznára is.

/Scholla non solum presint, sed et prosinti/".^{7/}

Ezzel a meggondolással igyekszik újjászervezni, korszerűsíteni Ittar-tózkodása alatt /1650-1654/ Comenius a pataki iskolát.

Comenius iránt érzett nagy tiszteletünket legjobban Dobner sorával tudjuk kifejezni:

"Munkádért hálás leszek néked egész Magyarország,
S ezt meg is érdemled, s az utókor hirdeti híred."^{8/}

A sárospataki tanítóképző fennállásának történetében mindig lelkesen ápolta Comenius örökségét.

"A pataki kollégium jó hírének alapja a nevelőképzéssel kapcsolatban is a benne folyó jó munka volt. A kollégium, annak vezetői és patrónusai nagy áldozatot hoztak a nevelők megfelelő felkészültségének biztosításáért."^{9/}

"I. Rákóczi György sok jeles tanuló küldött külföldi tanulmányútra, hogy a pataki iskola s általában az iskolák tudós férfiakban hiányt ne szenvedjenek, mert azt tartotta, hogy a tudósok több hasznot tesznek, ha az iskolában tanítanak, mintha prédikálnának".^{10/}

A pataki kollégiumban tanították a "7 szabad művészetet" s ezzel egyült a korabeli magasabb tudományokat is. Finánczy Ernő a pataki és debreceni kollégiumokról azt mondja, hogy "a betűk ismeretétől a teológiáig felkarolta az összes ismereteket és tudományokat, melyek a református egyház felfogása szerint a magasabb művelődést és benső lelki képzést megadhatták. Az egyetemek nemzetközi kiváltsággal és jogal nélkül, igazi református egyetemek, Alma Materek voltak ezek, a szellemi hatáskörnek rendkívüli nagyságával, az ország jelentékeny területére kiható befolyással, anyaiskolák, melyeknek méhéből az ősi szellemtől ihletett nemzedékek megszámlálhatatlan tagjai rajsoitak széjjel országszerte."^{11/}

Az iskola feljegyzéseiből kiderül, hogy egy-egy korszaknak nem volt olyan tudománya, melyet a nevelők külföldi mestereket hallgatva ne ismer-tek volna meg és itthon ne tanítottak volna.

A kollégiumban hamar kezdtek tanítani a neveléstani is "s 1796-tól magyar nyelven hallgatta azt minden teológus, kik közül a pályavégzettek aztán kimentek tanítóknak az ún. academica r e c t o r i á k r a"^{12/}, majd három év múlva folytatták akadémiai tanulmányaikat, vagy külföldi egyetemeken mélyítették tudásukat.

A rektórlíakon általában teljes ellátást /sorkosztot/ kaptak a diákok, s így a tanításért kapott fizetésüket összegyűjthették továbbtanulásuk céljára. A rektórlíának nem az volt a közvetlen feladata, hogy a jelöltek elméleti és gyakorlati felkészülését segítse és ezzel a tanítóképzés célkitűzéseit szolgálja, hanem az, hogy a gyakorlatra menő hallgatók továbbtanulását lehetővé tegye, mégis a rektórlíán lévő diákok közül sokan, annak befejezése után is ott maradtak tanítani az iskolában. Ez a rektórlíajárás volt a mai területi szakmai gyakorlat őse.

"A szakmai gyakorlatnak ezt a kezdetleges formáját nem az iskola irányította és szervezte, hanem az egyházközségek meghívására ki-ki maga vállalkozott rá. Tanítóskodásuk idején a diákok nem tartoztak volt iskolájukhoz, s amikor később esetleg visszakérültek a kollégiumba, hogy magasabb tanulmányaikat folytassák, a nevelőik az oktatás során tervszerűen és tudatosan nem is építettek a diákok rektórlíán szerzett tapasztalataira".^{13/} Ezért a "rektórlíajárás" nem szolgálta kellő hatékonysággal a tanítóképzést.

A segédtanítóskodás azonban közvetlenül segítette a korabeli tanítóképzést. A kollégiumból ugyanis, nemcsak az akadémiát végzett és az akadémián tanuló diákok közül mentek ki sokan tanítani, hanem az alacsonyabb osztályok tanulói közül is többen vállaltak segédtanítóságot, "praeceptóriá"-t a kinti iskolában. Ezek a tanulók később az egyházmegyei vizagabizottság előtt vizgát tettek és véglegesen a tanítói pályán maradtak.

"Ezt a p r a e c e p t o r s á g o t sem a kollégium szervezte, mégis magasabb fokát jelentette a tanítóképzésnek, mint a rektórlí. A segédtanítóskodás után a jelölteknek tanítói vizgát kellett tenniük, s ez arra ösztönözte őket, hogy eredményesebben végezzék az oktatást, s elméleti és gyakorlati vonatkozásban egyaránt jobban felkészüljenek a vizgára és ezzel együtt jövődi hivatásukra is".^{14/}

A korabeli feljegyzések szerint több gyűllekezetben rájönnek arra, hogy a tanítóképzés eddigi formája nem kielégítő, szükség van egy önálló tanítóképző intézet felállítására. Először ez a gondolat 1834-ben vetődött fel, kellő anyagi fedezet hiányában azonban nem valósulhatott meg. Az 1840-es évek elején kezdett tervezgetés 1857-ben vált valóra, Gyűjtéssel teremtették meg az intézet fennmaradásának anyagi alapjait, majd 1856-ban meg-

választották első vezetőjét Árvay Józsefet, akit Németország, Svájc és Belgium tanítóképző intézeteinek tanulmányozása céljából külföldre küldtek.

"A fiatal intézetnek erős harcot kellett vívnia azzal a szembenálló felfogással, amely inkább a teológusok pedagógiájának, mint önálló népi iskolai tanítóképezdének szerette volna az új iskolát, továbbá azokkal az egyházközségekkel, melyek tanulmányaik befejezése előtt alkalmaztak tanítóknak képezdeli tanulókat. Árvay József bölcs vezetése, tanártársainak támogatása és a képzőben végzett jó munka hatására azonban győzött a helyes felfogás"^{15/}, a tanítóképezde 1857. november 17-én a pataki főiskola kebelében az akadémia és a gimnázium mellett önálló ágazatként nyílt meg.

"A képezdeli létszám 33"^{16/}, pályavégzett teológus volt, akik Árvay József szerint "utasítást vettek a népi iskolai tantárgyak miként leendő előadásában, kezelésében, az ütenyírásban és a templomi éneklésben"^{17/}, hogy a kisebb falvakban a lelkesítő és tanítói feladatokat együtt lássák el. Az iskola évfolyamai fokozatosan épültek ki. Nincsenek pontos adataink arra vonatkozólag, hogy a tanítóképzés kialakulásának éveiben /1857-1869/ pontosan hány tanító végzett Sárospatakon. "Tudósítás a tiszáninneri h.h. egyházkerület sárospataki főiskolájáról" című kiadvány szerint évenként 33-100 növendék tanult a pataki tanítóképzőben.

Árvay a tanulókat alpműveltségüknek megfelelően a következő csoportokba osztotta: 1. Teológus ifjak, 2. több-kevesebb időre - öntökéletességek végett - bejött rendes iskolatanítók, 3. rendes képezdeli növendékek, 4. olyan ifjak, kik késő jövetel vagy kor és készütség hiánya miatt fel nem vétettek a rendes tanítványok közé, hanem előkészületül az első osztálybellekhez soroztattak, mint akik a következő iskolai év kezdetén lesznek rendes folyamra vizsga mellett felveendőek"^{18/}.

"Az elméleti szakképzés mellett az általános műveltséghez szükséges ismereteket tanították. Főbb tárgyak voltak: 1. vallástudomány, 2. anyanyelv /nyelvtan és irodalom/, 3. lélektan és gondolkodástan, 4. ügyirat, 5. történelem, földrajz, 6. számtan és mértan, 7. természeti tudományok /növénytan, állattan, ásványtan, természettan/, 8. gazdaság, kertészet, 9. éneklés és zongorázás, 10. rajz, 11. szépírás, 12. testgyakorlat."^{19/}

A tanítóképzés három éves, a jegyzőkönyvekben mégis sokszor szó esik a negyedik évfolyamról is. Az iskolai dokumentáció alapján megállapítható, hogy a negyedik évfolyamot "az összes tanulmányok ismétlésére, de kizárólag a gyakorlatra kellett használni".^{20/} Az elméleti oktatás mellett a tanulók gyakorlati képzésére is nagy gondot fordítottak. A képezde mellett működő "gyakorlati iskolában" két csoportban hat osztály tanult: 1-2. és 3-6. osztályösszevonással két tanító vezetésével.

A sárospataki tanítóképzés első 12 esztendejében 20 tanár tanított a "Tudósítás a tiszáninneni h.h. egyházkerület sárospataki főlakolójáról" című kiadványok szerint a tanítóképzőben. Az iskola első nevelői sokoldalúan képzett, külföldet járt emberek voltak, akik a tanítás anyagát maguk állították össze és megvitatták azt. Lelkiismeretes munkájukkal hamar kiérdemelték az új intézet számára az elismerést. Az intézetben az életre neveltek, nem holt tudást nyújtottak, a Comenius által hangoztatott szemléltetést, fokozatosságot és alaposságot igyekeztek megvalósítani. Fontos feladatnak tekintették a képezde nevelői: "A nagy feladatokra jól felkészíteni a tanulókat, az élet számára képezni a tanítókat."^{21/}

Új korszakot jelentett a sárospataki tanítóképzésben az 1869. év. Az 1868. XXXVIII. tc. olyan terheket ró az iskola fenntartóra - Tiszáninneni Ref. Egyházra -, hogy 1869. július 25-én kelt szerződés alapján, melyet a miniszter is elfogadott, a tanítóképzőt átadta az államnak. Az intézet, mint állami jellegű, 1870. január 20-án nyit meg a régi tanítványokkal, három évfolyammal. Első igazgatója Kiss József volt. Az 1869. év új korszakot jelentett azért is, mert a tanítóképző ekkor költözött mai helyére. Az épület, melyben otthont kapott, kaszárnyának készült. A "még 1848 előtt katonai laktanyának tervezett, de teljesen fel nem épült, iskolai célokra csak 1869-ben átalakított, 20 öl hosszú, 8 öl széles emeletes épület, a mellette levő telekkel"^{22/} megvásárolta az egyházkerület, s az építkezést bejezte és így adta át az államnak tanítóképzés céljaira.

A tanítóképzés célja kezdetől fogva a sokoldalúan képzett tanítók kialakítása, akik forrón szeretik hivatásukat s őszinte felelősséget éreznek a nép és a gyermek iránt. "Amilyen a tanítóképző, olyanok lesznek a tanítók s amilyenek a tanítók, olyanok lesznek az iskolák s az azokból ki-kerülő nemzedékek. Az iskola feladata, célja az, hogy a növendékeket ellássa az ismeretek ama summájával, melynek segítségével a boldogságot

mindig feltalálhassák. De egy közvetett célnak elérése is feladat: a jövő talaját megművelni, amelyben szépen viruljon a nemzeti műveltség a nép-művelés terebélyes fája.”^{23/}

”A tanítás és nevelés egymástól elválaszthatatlan, tulajdonképpen egy munka”,^{24/} olvashatjuk az Intézet XXVIII. értesítőjében. Az Intézet tanárainak a munkáját a tervszerűség, tudatosság jellemezte. ”A tanárok minden hónap első hetében értekezletet tartanak az előadottak és előadandók felett, nézeteket kicserélik, tapasztalataik felől egymást értesítik, tanácskoznak a teendők felett, vonatkoznak azok a tanításra vagy fegyelmelésre.”^{25/}

A növendékek az ország különböző tájairól jöttek mindig az Intézetbe. A pataki tanítóképzés jó hírneve országosan ismert lett a továbbtanulni szándékozók és az iskola vezetők előtt.

1882-től a tanítóképző Intézet négy évfolyamú lett. /A későbbiekben az intézet szervezeti alakulása egybeesett az ország többi tanítóképzőjének fejlődésével./

Külsőleg igen nagy változást hozott az iskola életében az 1913-as év, amikor átadták rendeltetésének a tanítóképző új épületét, mely egész Magyarország egyik legszebb tanítóképzője lett. Nyilvános tervpályázattal kizárólag a tanítóképzés korabeli feladatainak szem előtt tartásával épült az intézet, s így az első tanítóképző az országban, mely célszerű beosztásával aboan a korban a tanítóképzést volt hivatva szolgálni. Az egy emeletes épület a felsőmagyarországi reneszánsz stílusát mutatja, s ezzel szépen illeszkedik bele Sárospatak és környéke történelmi keretébe.

Intézetünk életének sorsa és története szorosan összefügg a magyar nemzet sorsával és történetével. Az első világháború ideje alatt sok tanár és növendék vett részt a háborúban. A tananyagot ”az 1473/1916. eln. sz. rendelet alapján”^{26/} összevonva április 15-re fejezték be, hogy a fiatal tanítókat frontra vigyék. Az intézet munkája e nehéz időben is alkotó jelleggel folyt. Az 1918. október 31-i forradalom szele a pataki képzőben is éreztette hatását. Megalakult a Szociáldemokrata Párt. Déri Gyula már a Tanácsköztársaság győzelme előtt megismertette a diákokkal a szocializmus lényegét, mibenlétét. A Tanácsköztársaság győzelmét az Intézet növendékei és haladó szellemű tanárai kitörő lelkesedéssel fogadták. A Tanácsköztársaság vezetői támaszkodtak a pedagógusokra, a tanítójelöltekre. A pedagógusok Patakon is egyre nagyobb számmal kapcsolódtak be a felvilágosító,

szervező munkába. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 29-én kelt XXIV. sz. rendelete értelmében Sárospatakon is végrehajtották a nevelési és oktatási intézetek államosítását /III, 31-én/, a legfontosabb egyéb helyi feladatokkal együtt,

Azt tervezték, hogy főiskolai rangra emelik a tanítóképzést, mely szerint a tanítók képzése két- vagy hároméves akadémián történt volna. A Tanácsköztársaság összeomlásával megsemmisültek mindazok a törekvések, tervek, melyeknek a megvalósítása nagy lépést jelentett volna a tanítóképzés fejlődésében. A Tanácsköztársaság bukása után a tanítóképzős tanárok közül Déri Gyulát, Rédel Jenőt és Székely Gézát állásukból elbocsátották, börtönbe zárták. Déri Gyulát tanítványai az ellenforradalom bosszúja elől Bécsbe menekítették, később Kolozsvárott telepedett le.

Az 1924. XI. törvényclikk szerint a nevelést erős vallásos és hazafias szellem hatja át. 1923-ban a korábbi négyosztályos tanítóképzővel szemben hat osztályos képzésre gondoltak az ellenforradalmi rendszer közoktatáspolitikusai. 1928-ban pedig a III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus határozatba foglalta a tanítóképző akadémia gyakorlati megvalósítását. Ezt a kérdést a kultuskormányzat kompromisszummal, az ötéves tanító- és tanítónő képzéssel oldotta meg.

A pataki tanítóképző 1929. szeptember 16-án ismét a Tiszáninneni Egyházkerület birtokába került. Ettől kezdve közös igazgató tanács intézte a főiskola és a tanítóképző ügyét, de külön gazdasági bizottságuk volt.

A pataki tanítóképzőben folyó tanulmányok középpontjában mindig a pedagógiai tárgyak álltak, amelyeket kiváló, országosan is elismert tanárok tanítottak. Közülük csak néhánynak a nevét említem meg: Árvay József, Dezső Lajos, Kiss Áron, Lázár Károly stb. Az elméleti felkészültség fokozását és a hivatástudat kialakítását szolgálták azok a pályatételek is, melyeket az intézet évről-évre kitűzött a növendékek számára. Az 1930/31-es tanévben a végzős tanítójelölteknek /V. osztály/ az alábbi pályatételeket tűzték ki:

"1. Mint az üres beszédű társalkodót, úgy kerülj a tartalmatlan könyvet
"Elmélkedés . 2. Egy élmény, melyet beállíthatok a pedagógia szolgálatába.
3. "Ki mint vet, úgy arat /Közmondás fejtegetése/"²⁷ A különböző évfolyamoknak kitűzött tételek anyaga igen széles skálájú. Volt bennük pedagógiai, helytörténelmi, irodalmi, biológiai, népművelési stb., általában olyan témák, amelyeknek kidolgozása igen sok haszonnal járt.

Nagyon fontos módszeres újításra került sor 1933-ban, amikor az intézet elfogadta Tóth Mihály gyakorlóiskolai nevelő kikísérletezett olvasás-írás tanítási módszerét, a rávezető heurisztikus módszert. A betűtanításnak ez az új elmélete, módszeres menete a következő főbb eljárások megvalósítására törekszik.

I. Előkészítés

Célditűzés az új betű iránt való érdeklődés felkeltésével

II. Megértés

Rövid beszélgetés a szemlélendő képről. A szemlélendő kép bemutatása. 1. Analizálás, 2. Szintetizálás.

III. Gyakorlás

1. Betűrajzolás, 2. Olvasás

IV. Alkalmazás

Rajzolgató írás. Olvasgatás.^{28/}

Az új módszer az ismeret szerzés természetes menetét követi, a gyermeki aktivitásra épít, a fokozatosságot teljes mértékben érvényesíti. Az olvasás-írás tanításának ez a módszere természetes módszer volt, s a korabeli értékelések szerint eredményesnek bizonyult.

Az 1930-as években a tanítóképzés magasabb szintre emelésének kérdése újra előtérbe került. Az 1938. évi XIV. tc. négy évfolyamú liceumra felépített két évfolyamú tanítóképző akadémia megszervezéséről intézkedett. A tanítóképzésnek ez a formája sem jelentett tartalmi és ideológiai változást és fejlődést az előző korszakhoz képest. Végrehajtását azonban a II. világháború megakadályozta.

1944. szeptember 23-án a németek kiűrtették az intézetet. A növendékeket körlevélben tájékoztatta az intézet az otthoni tanulás lehetőségéről. Sárospatak 1944. december 16-án szabadult fel, s már 1945. január 9-én meg is indult a tanítóképzés. A II. világháború befejezése után: "a céltudatos, egységes munkarendünknek köszönhető, hogy a sok nehézség ellenére is az iskolai munka a szokott rendben folytatótt, a tananyag elvégezhető volt."^{29/}

A középfokú tanítóképzés fejlődésének eredményeiből még az alábbiakat kívánom kiemelni, bemutatni.

Mindig nagy gondot fordított az intézet a tanítóképzés gyakorlati feladatainak a megoldására is. Már a múlt század második felében olyan lelkesedéssel és szakértelemmel dolgozták ki a gyakorlati kiképzéssel kapcsos-

latban az intézet sajátos eljárásait, hogy a minisztérium az 52945/1893. sz. rendeletével elismerését fejezte ki a gyakorlati kiképzésnek az intézetben való módja és eredménye felett.

A gyakorlati kiképzést hospitálással, gyakorlati tanítással és egyéb állandó és különleges feladatokkal oldották meg az intézetben. "Abból kiindulva, hogy a tanulók teljesen kiképezve lépjenek a tanfőiségbe, azaz hivatásukat minden ágban értsék, szeressék, már az első osztályosok is kötelezően jártak hospitálni a pataki tanfőképzőben, amikor a tanterv csak a második osztálytól kezdődően írta elő azt."^{31/} Gyümölcsözően szervezték meg a hospitálást azért is, mert a tanfőjelöltek nem egy-egy napra mentek a gyakorlóiskolába, hanem egyik alkalommal a hét első három, másik alkalommal a hét második három napjára. A növendékek így nem az egészből kiszakítva látták a napi munkát, hanem az oktatás folyamatában figyelhették meg a tanítást, az osztály minden óráját. A gyakorlati kiképzés mindíg egyik legfontosabb munkarésze volt a tanfőképzésnek. A gyakorlati tanításra, előkészítésre, elemzésre kevés idő volt. A tanítás elemzésének helyilleg kialakult szempontjai voltak: a tanfőjelölt elemezte óráját, önbírálatot tartott, indokolta eljárásait, kitért a nehézségekre és általában a megbeszélési szempontok szerint /a tanítás célja, az oktatás tartalma, a tanítás módszere, az óra felépítése, a tanfő egyénisége/ elemezte tanítását. A jelöltek hozzászóltak a tanításhoz. A helyettesítésre felkészült tanfő pedig teljes részletességgel bírálta a tanítást és megtette a megjegyzéseit a tanfő önbírálatára is. A tanfőjelölt válaszolt a hozzászólásokra. A szaktanár tárgyi szempontból szólt hozzá a tanításhoz. A gyakorlóiskola osztályvezető módszertani szempontból értékelt. A pedagógiai tanár összegezte a tanítást, értékelt a hozzászólásokat, elvi útmutatásokat adott, a tanulásokat pedig leíratta a jelöltekkel.

Nincsenek pontos adatok arra vonatkozólag, hogy a tanfőképzés kialakulásakor mit tett az iskola a gyakorlóévesek továbbképzése érdekében, mivel akkor is egy-két évi gyakorlati munka után lehetett képesítést szerezni,^{32/} mint általában a középfokú tanfőképzés utolsó tíz évében. Ekkor is egyéni, pataki úton járt a tanfőképző a gyakorlóévesek továbbképzésével kapcsolatban. E terv kidolgozásánál és végrehajtásánál az a megfontolás vezette az intézet tanárait, hogy a gyakorlóévet is maximálisan hasznosítsák a tanfőképzésben. Ezért rendszeresítették a gyakorlóévesek két-két napos konferenciáit

augusztus végén, továbbá az első, második, harmadik negyedév befejezése után. Az említett megbeszéléseken minden alkalommal sor került a gyakorlóéves tanítók elméleti és gyakorlati továbbképzésére, ahol kidolgozták a vizsgára való felkészülés tervét, ismertették a jelöltekkel annak elméleti anyagát, forrásmunkáit, ugyanakkor alsótagozati osztálycsoportonként megbeszélték az iskolai gyakorlati munka feladatait, írásbeli teendőit, az oktató-nevelő munka év eleji - később negyedévi - tennivalóit, nehézségeit, azok kiküszöbölésének módjait. Sor került az intézet arra, hogy a konferenciák idején minden alkalommal egy közös, továbbá egy saját osztálybeli bemutató tanítást is lássanak a jelöltek az általuk kívánt tantárgyból. A gyakorlóiskolai osztálynevelők osztályonként bemutatták összefoglalva egy óra keretében - a jelöltek saját munkájuk ellenőrzése, megítélése végett - hogy a tanterv által előírt anyagban hol tartanak, mennyit és milyen mélységben tudnak az osztály tanulói.

A sokoldalú tanítóképzést szolgálták azok a gyakorlati tevékenységek is, melyeket az 1871/72. oktatási évben "mező gazdaság és kertészet"^{32/} címmel tantárgyszerűen tanítottak a képezdében. Az intézet növendékei szép eredményt értek el a méhészetben, a kertészeti-, szőlészeti-, gyümölcs és üvegházi munkákban, asztalosságban, esztergályosságban. Ezeket a munkákat nemcsak évközben végezték, hanem az iskola irányításával a tanulók egy része a nyári szünetekben is folytatta.

"A képezdei ifjúság körében még az 1870/71-ik iskolai évben keletkezett egy "Önképző társulat"..."^{33/}, melyben irodalmi kérdésekkel foglalkoztak. A későbbi években az ifjúság önképzését szolgálták: az ifjúsági olvasóköri, az ifjúsági zenekar, az önkéntes tűzoltócsapat, a házi tanítóskodás, a kántorság, későbbi időkben pedig a különböző szakkörök. Szép eredménnyel működő szakkör volt: a pedagógiai-, az irodalmi-, a földrajzi-, a biológiai szakkör, ahol az említett szakok iránt érdeklődő növendékeket még külön, több ismeretanyaggal látták el a szakkörvezető tanárok, hogy érdeklődésüket elmélyíthessék. A szakkör az előírt kötelező foglalkozásokon túlmenően a növendékek jobb szakmai felkészítését, fejlődését, általános műveltségének emelését szolgálták.

Az intézet életéhez szervesen hozzátartoztak a kirándulások is. "Növendékeink a tanárok vezetése alatt évente részint tanulmányi, részint túrista kirándulást szoktak tenni."^{34/} Sokat jelentettek a tanítójelöltek hiva-

tásra nevelése szempontjából azok a pedagógiai kirándulások, melyeket az Intézet a környék falusi iskoláinak meglátogatása és tanulmányozása céljából rendezett meg minden évben a meglévő egyéb tanulmányi kirándulások mellett. Hogy a kirándulások mennyire nevelő hatásúak voltak, mutatja az is, hogy később miniszteri utasítás is előírja azokat a tanítóképzők számára.

A pataki tanítóképző színvonalas oktató-nevelő munkájával kapcsolatban említem meg, hogy itt vetik fel először a tanítóképző tanárainak országos egyesületi oszméját, a tanítóképesítő bizottság gondolatát.

"Az intézet kezdettől fogva harcolt a tanítók magasabb fokú képzéséért, egyetemre való bocsátásáért, a középiskolák szakrendszerű felügyeletéért. Az iskola egyik nevelője által készített népiskolai tantervi utasítás csoportosítja először a két tanítós iskolákban a növendékeket osztályok és nemek szerint, amint az állam hat év múlva rendeli el."^{35/}

A felsorolt tények mutatják és igazolják, hogy milyen eredményeket ért el a pataki középfokú tanítóképzés. Egy magasabb tanügyi igazgatásban dolgozó volt pataki képzős, aki az ország különböző vidékeit járta, így tolmácsolta az Alma Maternek az általa tapasztalt általános véleményt: "Az a szellem, melyet az innen indított könyvek és tanítók visznek magukkal, sokszor válik vezetővé a távoli részekben is. Az intézet növendékei mindenütt jól megállják a helyüket!"^{36/}

Az intézet munkájában komoly pozitívum volt a hivatásszeretire való nevelés. Ezt magam is tanúsítom; hogy a pedagóguspálya szeretetében és szépsége iránti meggyőződésemben egy percre sem inogtam meg, abban nagy szerepe van iskolámnak, a Sárospataki Tanítóképző Intézetnek.^{37/}

Jegyzetek:

- 1/ Petőfi, S. 1956. Útlevelék Kerényi Frigyeshez. Petőfi összes művel V. Budapest, 65. l.
- 2/ Szombathy, J. 1919. Sárospataki főiskola története. Magyarra fordította: Gulyás József. Sárospatak, 43. l.
- 3/ Ködöböcz, J. 1957. A sárospataki nevelőképzés története. A sárospataki tanfőképző emlékkönyve. Sárospatak, 6. l.
- 4/ Szombathy, J. u. o. 43. l.
- 5/ Ködöböcz, J. 1969. Az önálló tanfőképzés előzményei és kialakulása a sárospataki kollégiumban. Neveléstörténet és szocialista pedagógia. Budapest, 60. l.
- 6/ Békefi, R. 1899. A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-i törvényei. Budapest, 60. l.
- 7/ Comenius, Á.J. 1930. A lelki tehetségek kiműveléséről. Fordította: Gulyás József, Budapest, 23. l.
- 8/ Dobner, J.Á. 1959. Comenius: A látható világ. Budapest, 61. l. Értésftvény a sárospataki m.kdr. állami férfi tanfőképezdéről. 1872. Sárospatak, 9. l.
- 9/ Ködöböcz, J. 1969. Az önálló tanfőképzés előzményei és kialakulása a sárospataki kollégiumban. Neveléstörténet és szocialista pedagógia. Budapest, 61. l.
- 10/ Szinyei, G. 1892. A sárospataki főiskola Comenius előtt. Sárospataki Lapok, 295. l.
- 11/ Finácsy, E. 1899. A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. Budapest, 209. l.
- 12/ Kiss, Á. 1881. A magyar népiskolai tanítás története. Budapest, 45. l.
- 13/ Ködöböcz, J. 1963. Területi szakmai gyakorlat és a pataki nevelőképzés. Tanfőképző Intézetek Tudományos közleményei. Debrecen, 136. l.
- 14/ Ködöböcz, J. 1969. Az önálló tanfőképzés előzményei és kialakulása a sárospataki kollégiumban. Neveléstörténet és szocialista pedagógia. Budapest, 60-61. l.
- 15/ U. o. 61. l.
- 16/ Tudósítás a tiszáninneni h.h. egyházkerület sárospataki főiskolájáról, az 1857/8-ik iskolai évről. Sárospatak, 11. l.

- 17/ Árvay, J. 1861. Hivatalos előterjesztés a sárospataki h.h. képezde szellemi állásáról. Sárospataki Füzetek. Ötödik évfolyam 86. l.
- 18/ U. o. 86. l.
- 19/ Kődöböcz, J. 1969. Az önálló tanítóképzés előzményei és kialakulása a sárospataki kollégiumban. Neveléstörténet és szocialista pedagógia. Budapest, 63-64. l.
- 20/ Értesítvény a sárospataki m. kir. állami férfi tanítóképezdéről. Sárospatak, 1872. 9. l.
- 21/ Kődöböcz, J. 1969. Az önálló tanítóképzés előzményei és kialakulása a sárospataki kollégiumban. Neveléstörténet és szocialista pedagógia. Budapest, 65. l.
- 22/ A sárospataki állami tanítóképezde értesítője 1877/8. és 1878/9. tanévekről. Sárospatak, 1879. 18. l.
- 23/ A sárospataki állami tanítóképző intézet XXII. értesítője. Sárospatak, 1908. 65-66. l.
- 24/ A sárospataki m. kir. állami elemi népiskolai tanítóképző intézet XXVIII. értesítője. Sárospatak, 1914. 52. l.
- 25/ A sárospataki állami tanítóképző intézet XXII. értesítője. Sárospatak, 1908. 71. l.
- 26/ A sárospataki m. kir. állami elemi népiskolai tanítóképző intézet XXXI. értesítője. Sárospatak, 1917. 3. l.
- 27/ Tiszáninneni ref. egyházkerület sárospataki tanítóképző intézetének értesítője. Sárospatak, 1931. 30. l.
- 28/ Tiszáninneni ref. egyházkerület sárospataki tanítóképző intézetének értesítője. Sárospatak, 1934. 57-58. l.
- 29/ A sárospataki ref. liceum és tanítóképző intézet évkönyve. Sárospatak, 1927. 40. l.
- 31/ Kődöböcz, J. 1957. A sárospataki nevelőképzés története. A sárospataki tanítóképző emlékkönyve. Sárospatak, 19. l.
- 32/ Értesítvény a sárospataki magyar királyi állami férfi tanítóképezdéről. Sárospatak, 1872. 20. l.
- 33/ U. o. 29. l.
- 34/ A sárospataki állami tanítóképezde /XII-ik/ értesítője. Sárospatak, 1895. 28. l.

- 35/ Dr. Földy, F. 1977. A sárospataki tanftóképzés fejlődéstörténete. Tanftóképző Intézetek Tudományos Közleményei, Debrecen, 195. L
- 36/ Küdöböcz, J. 1957. A sárospataki nevelőképzés története. A sárospataki tanftóképző emlékkönyve, Sárospatak, 23. L
- 37/ Dr. Földy, F. 1975. Tanftóképzés Sárospatakon az 50-es években. Sárospataki Pedagógiai Füzetek 3. sz. 48. L

DR. KÁROLY ISTVÁN

főiskolai főigazgató

A SÁROSPATAKI TANÍTÓKÉPZÉS TÖRTÉNETÉNEK JELENTŐSEBB ÁLLOMÁSAI 1945-TŐL NAPJAINKIG

Hazánk felszabadulása minden részében szétzilált, elavult köznevelési rendszert talált országazerte, így Sárospatakon is. Az ellenforradalmi rendszer fasiszta pedagógiájától a demokratikus embernevelésig nem volt könnyű az út. A nemzetvesztő uralom nemcsak a romokat, az éhséget és a nyomorúságot hagyta ránk, hanem szellemi hagyatéka is itt maradt, mely időnként jobban akadályozta az ujjaépítés nagy munkáját, a demokratikus átalakulást, mint a fizikai romok.

A fejlődést gátló szellemi akadályok eltávolításában, az új-népi Magyarország felépítésében a tanítóra, a tanárra megkülönböztetett szerep várt. A demokratikus fordulat lelkesítő politikai-pedagógiai programja magával ragadta a pedagógusokat is. Történelmi események és tények egész sora bizonyítja, hogy 35 év távlatából méltán értékelhetjük pozitívan a mi intézményünk fejlődését is.

A pedagógusképzés hazánkban a felszabadulás után igen nagymértékű fejlődési folyamaton ment keresztül. E fejlődési folyamat eredménye megmutatkozik a pedagógusképző intézmények rendszerének kialakításában, felsőfokúvá emelésében, a pedagógusképzés létszámának, a képzés színvonalának jelentős emelkedésében, a politikai-pedagógiai-szakmai követelmények fokozódásában, a pedagógusjelöltek világnézeti-erkölcsi-politikai-pedagógiai nevelésének növekvő követelmény-támasztásában. A legutóbbi minőségi változás, a felsőfokú tanítóképző intézetek főiskolává fejlesztése is, híven mutatja a fejlődés felfelé ívelő vonalát. Ez a fejlődés általában hazánk minden pedagógusképzőjére jellemző, de igen szerencsés körülmény, hogy ez a felfelé ívelő vonal itt Sárospatakon mély szellemi-pedagógiai gyökerekből, a nevelőképzés, illetve az önálló tanítóképzés haladó, demokratikus hagyományaiból is táplálkozott, s ez a fejlődés emelkedési szögét felszabadulásunk után még erőteljesebben növelte intézményünkben is. Kedvező volt tehát városunkban az a kultúrpolitikai bázis, melyre a jelenlegi szocialista nevelőképzésünket - tanító- és óvónő szakon - építhettük és építjük ma is.

A Szovjet Hadsereg felszabadító harcainak befejezése után minden "megmozdult" ebben az országban és az azóta eltelt idő olyan minőségi változást hozott a tanítóképzésben is, melyhez foghatót korábban évszázadok sem voltak képesek produkálni.

A sárospataki tanítóképzés 1945 utáni történetének jelentősebb állomásait a következő csoportosításban /"korszakolásban"/ kívánom vizsgálni, elemezni:

- 1./ A tanítóképzés története a felszabadulástól az államosításig /1945-1950/.
- 2./ Az állami középfokú tanítóképzés története a felsőfokúvá válásig /1950-1959/.
- 3./ A felsőfokú és a főiskolai tanítóképzés története napjainkig /1959-/.

I.

A tanítóképzés története a felszabadulástól az államosításig

A felszabadulásunkkal megindult társadalmi-politikai-gazdasági változás, a demokratikus átalakulás tanítóképzésünk fejlődésére is pozitívan hatott és a magyar nép legjobb fiatal évszázados törekvéseinek megvalósulásához vezetett. Intézményünk fejlődésének üteme és színvonala szorosan kapcsolódott azokhoz a társadalmi-politikai harcokhoz, vívmányokhoz, amelyek nemzetünknek a demokratikus élet útjára lépését biztosították. Ilyenek voltak ebben a szakaszban: a köztársasági államforma létrejötte, az egységes nyolc osztályos állami általános iskola megteremtése, a két munkáspárt egyesülése, alkotmányunk törvénybe iktatása, a tanácsok megalakulása.

Sárospatak 1944. december 16-án történt felszabadulása után néhány nappal megelénkült a tanítóképző intézet és környéke. Dr. Egey Antal igazgató irányításával megkezdődött a tanítóképző épületének alkalmassá tétele a képzés folytatására. Igaz, hogy csak kevés tanulóval és az intézet székhelyén lakó tanárokkal, de mégis megindult 1944/45 telén, január 9-én a tanítás és 1945-ben 17-en nyertek oklevelet. Ez a körülményekhez képest igen elismerésre méltó eredmény volt.

Az intézmény református fenntartású tanítóképzőként működött a felszabadulás után is, mint "Református Liceum és Tanítóképző Intézet".

Az intézmény vezetésének és haladó gondolkodású oktatóinak hatására, továbbá a református egyház felszabadulás utáni lojális magatartása következtében kezdettől fogva - természetesen fokozatosan - érvényesültek azok a demokratikus tendenciák, melyek a tanítóképzés megteremtését szorgalmazták. Ennek következtében a Magyar Kommunista Párt oktatáspolitikai programja kedvező fogadtatásra talált az intézet vezetése, tantestülete és hallgatói körében. Az országos oktatáspolitikai folyóirat a Köznevelés folyamatosan ismertette az oktatási rendszer demokratizálásával, reformjával kapcsolatos terveket, irányelveket. Az 1946. évi 20. számban a tanítóképzés reformja egyik fő témaként szerepelt. Nagy Miklós kultuszminisztériumi államtitkár a következőket írta ezzel kapcsolatban: "Az minden vitán felül áll, hogy a reformnak a magyar nevelők színvonalának emelését szabad eredményeznie. A tanítósnak régi jogos vágya, hogy a tanítóképzés főiskolai színvonalra emelkedjék. Ez a vágy csak erősödött és csak jogossá vált a demokratikus új magyar általános iskolarendszer eszmei követelményei által."

Annak ellenére, hogy a Magyar Kommunista Párt skra szállt a főiskolai szintű tanítóképzésért, az Országos Köznevelési Tanács pedig erőteljesen szorgalmazta, lényegében a tanítóképzés helyzete 1948-ig nem változott. Ennek következtében az 1946-47. évi reformtörekvések után is az 1923-ban létrehozott liceummal egybeépített 5 évfolyamú közép fokú intézményekben folyt a tanítóképzés. /A felsőfokú tanítóképzésre 15, a főiskolai tanítóképzésre pedig 30 évet kellett várni./ A diákok négy gimnáziumi vagy négy polgári iskola elvégzése után 14-15 éves korban léptek az ősi iskolaváros tanítóképzőjébe.

A korabeli dokumentumok tanúsága, az akkor diákoskodó és ma is pedagógusként működők véleménye szerint az intézet mágnesként vonzotta az egyszerűbb és szegényebb sorsú gyerekeket a tanyákról, kisfalvakból, városokból. A növendékek 60 %-a parasztszármazású, a többi munkás, alkalmazott, iparos, kereskedő vagy értelmiségi családból származott. Ez a szociális összetétel kedvezően hatott az intézet politikai-tartalmi-pedagógiai fejlődésére, többek között az iskolai önkormányzat új, demokratikus tartalmára. Ilyen kedvező körülmények között jött létre 1947 tavaszán az internátusi diákbizottság, amely mintaként épített a népi kollégiumok demokratikus szellemére és öngazgatási mechaniz-

musára, de alkotóan felhasználta a sárospataki kollégium diák hagyományait is, melyről Bakos József többek között a következőket írta: "Használjuk fel a patalki hagyományokból mindazt, ami ma is használható. Egyet bizonyosan megtanultunk e régi példából: Az önkormányzat vezetését, kormányzását, de munkát, kötelességteljesítést és sok felelősséget is jelent a közösség ügye iránt."^{2/} A diákbizottság javasolta többek között a liceumi érettségi vizsgák bevezetését is, amelyre először 1947-ben került sor.

Annak ellenére, hogy az intézmény református fenntartású volt és növendékeinek zöme is református vallású gyerekekből állt, más vallásúak is felvételt nyertek és minden megkülönböztetés, előítélet nélkül tanulhattak és vállhattak néptanítókká.

Az intézmény vezetőinek és oktatóinak a köznevelés demokratizálódási folyamatához való pozitív viszonyulását tükrözi az a tény is, hogy a felszabadulás után hamarosan megszervezték sárospataki és ricsel központtal a dolgozók tanítóképzőjét, amit a Köznevelésben Keresztury Dezső kultuszminiszter a következőképpen indokolt: "Azokhoz kell tehát fordulnunk, akik természetüknél, helyzetüknél, jellemüknél fogva a demokrácia természetes hívei és szövetségesei, azokhoz a felnőt, érett munkás- és parasztemberekhez, akik az élet iskolájában már megállották a próbát s csak a körülmények miatt nem juthattak ahhoz, hogy az iskolában is megállhassák..."^{3/}

Sárospatakon lehetőséget adtak azoknak a fiataloknak, akik a felszabadulás előtt önhibájukon kívül nem juthattak be a tanítóképző intézetbe. Amellett, hogy ezzel erősítették az iskola demokratikus jellegét, légkörét, 167 fiatal kezébe adtak tanítói diplomát s ezzel a tanítás lehetőségét.

A képzés tartalmát az 5 éves képzési alaptípus tanterve határozta meg, amely az első 4 éven keresztül a felsőfokú tanulmányokhoz kívánt megfelelő alapokat nyújtani. Ugyanakkor a tanterv nagy súlyt helyezett az általános műveltség elsajátítása mellett a szakirányú ismeretek nyújtására, továbbá a tanítójelöltek részére nélkülözhetetlen gyakorlati ismeretek, jártasságok, készségek, képességek fejlesztésére. A növendékek a 3. évtől kezdve tanulták a nevelési-pszichológiai-módszertani ismereteket. Kiemelten szerepelt a pedagógiai szaktárgyak sorában a nevelés tan, módszertan, gyermeklélektan /gyermektanulmány/ és iskola-

szervezetten.

Az intézet nevelőmunkája komplex jellegű volt. Az egyházi fennhatóság alatt a vallásos világnézeti hatás érvényvesztett, de a felszabadulás utáni évek növekedésével befolyása egyre kisebb lett.

A társadalom demokratikus fejlődésének hatására fokozatosan túlsúlyba kerültek azok az erők, amelyek előindították az ifjúságot, az iskola államosítását melletti kiállásra, a köztársasági államforma, a Magyar Dolgozók Pártja és a tanácsok megalakulása melletti pozitív állástoglatásra, valamint az orosz nyelv tanulmányának rendkívüli tárgyként való felvételére.

A gyakorlati képzés fejlődését csak egész röviden a következőkben kívánom vázolni. A tanítói pályára, hivatásra való gyakorlati előkészítés rendszere a 3. osztályban kezdődött a rendszeres hospitálással, majd a 4-5. években folytatódott a gyakorlati tanításkorral. Innen örökös mélyhelye volt ez a gyakorlati képzés a jó tanítónak nevelésnek. Nagy érdeme volt az 5 éves tanítóképző oktató-nevelő munkájának, hogy sokoldalúságra, öntevékenységre nevelte s a mindennapi életben való helytállásra alkalmassá tette növendékeit. Az életre nevelés egyik erőssége volt az intézménynek. Sok lehetőséget nyújtott a növendékeknek a falusi általános iskolákban rájuk háruló feladatokra való felkészüléshez. Kiemelkedők ezen a téren az ének-zene, a testnevelés, a rajz, a képzőművészet keretében szervezett szaktörzsek működése, amelyek a népművelési tevékenységre készítettek fel a jelöltöket. Mindezeket összegezve a hivatásra, a tanítói munkára, az emberré formálásra nevelés domináns szerepét kell kiemelni ebben a szakaszban. A közepetű tanítóképzést 1918. évtől többféle módosítás, változás érte. Ezek több jellemzői: a tanítóképzés eddigi rendszerének megszüntetése, pedagógiai gimnáziumokká való átszervezése s ezeknek tanítóképzőkké való átalakítása, az intézetek államosítása.

Ezek a strukturális változások gyakran követték egymást, s ez bonyolult helyzetet teremtett a képzésben. Ugyanis az 1948/49. tanévben a tanítóképzőben helyi tantervű humán vagy reálgimnáziumi első osztály, helyi második osztály és a tanítóképző intézeti ötödik osztály is működött. Talán nem mutat rá ennek ellentmondásosságára Rózsondi Zoltán a Magyar Nevelésben: "A mai tanítóképzés két iskolatípusában folyik: három évig humánban, két évig tanítóképzőben. E két típusról és 1948-ban arról a tanítói

szánt, azóta állandósult különös házasságot a tanfőjelölt és a köznevelés sínyli meg."^{4/}

Az 1949-ben megnyílt négyéves pedagógiai gimnáziumot - a megjelent írások alapján - nagy várakozással fogadták Sárospatakon is. Balázs Béla többek között a következőket írta az új iskolatípusról: "A régi képzővel szemben itt különösen a pedagógiai elmélet és gyakorlat szoros összetartozása domborodik ki erőteljesen, másrészt szembevetülő a pedagógiai gyakorlat óráinak nagy száma,"^{5/} A gyakorlati tapasztalat viszont azt mutatta, hogy ez az iskolatípus csak részben tudta megoldani kettős feladatát: egyrészt az egyetemi továbbtanulásra való előkészítést, másrészt az általános iskola alsó tagozatában való oktatásra történő felkészítést. Megszüntette ugyan a tanfőképzés zsákutcáját, de nem biztosíthatta - éppen a kettős feladatából következően - a szocialista nevelés elveinek megfelelően képzett tanfőket az általános iskolák számára.

Kiemelkedő jelentőségű változást jelentett az intézet életében az államosítás, amelyre 1950. nyarán került sor. Ez a történelmi tény, amellet, hogy a demokratikus erők újabb győzelmét jelentette, meghatározója lett a tanfőképzés szocialista tartalmú továbbfejlesztésének is.

Összegezve az intézetnek a felszabadulástól az államosításig tartó elemzését megállapítható, hogy a sárospataki tanfőképző munkájának tartalma azonos volt a többi képzőjével, ugyanakkor oktatónak hivatás-szeretete, demokratizmusa, embersége sajátos pataki vonásokat és újszerű törekvéseket is tartalmazott.

II.

Az állami középfokú tanfőképzés története a felsőfokúvá válásig

Az intézet államosításának évében, 1950-ben, majd ettől kezdve fokozatosan a Magyar Dolgozók Pártja és a Kormány kezdeményezésére és irányításával jelentős reformokat vezettek be a tanfőképzésben. Ezeknek hatása az államosítás eredményeként most már közvetlenül, nem áttételekkel és nemcsak a demokratikusan gondolkodó vezetők, oktatók és hallgatók kezdeményezésére érvényesültek Sárospatakon.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi 43. tvr.-e alapján a pedagógiai gimnáziumokat megszüntették és ismét négyéves tanítóképzővé szervezték át az intézményt. Az átszervezett intézmény fő feladata a tanítóképzés lett, s e fő feladat sokoldalú megfogalmazásában már határozottan érvényesültek a szocialista társadalom igényei is. Ezt tükrözte az Elnöki Tanács idézett tvr.-e, amely követelményként állította a tanítóképzés elé "... a szocialista nevelés elveinek megfelelően képzett..." nevelők biztosítását a szocialista társadalom számára. Annak ellenére, hogy a négyéves tanítóképző szervezeti és tanulmányi hiányosságain a minisztérium - a megadott kereteken belül - próbált segíteni, s ezek hatására 1950-től kezdődően évről-évre javult a képzés helyzete, mégis meg kell állapítani, hogy 1948 után a jószándékok ellenére, szervezetenként nem tudtuk előbbre vinni tanítóképzésünket.

A négyéves képzési idő mindenképpen szűknek bizonyult az általános és a szakképzés biztosításához. Szeretném hangsúlyozni, hogy képzésünket elsősorban szervezetenként rontottuk el. A szervezeti visszaesés viszont nem kedvezett az új tartalom erőteljesebb érvényre jutásának. Így tehát ellentmondás keletkezett a tartalom és a szervezet között s emiatt a többszöri - 1950-es, 1953-as - tantervi változtatások ellenére sem sikerült a tanítóképzést olyan színvonalra emelni, amelyet az adott gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetünk és igényeink megkívántak volna. A meglévő ellentmondást néhány tartalmi vonatkozású ténnyel kívánom érzékeltetni.

Az 1950-es tanterv alapján intézetünkben az 1950/51. oktatási évben 13 tantárgyat oktattak 134 órában. Ezen belül helyt kaptak a humán tárgyak /magyar nyelv és irodalom 19 óra, történelem és alkotmánytan 12 óra/, a pedagógiai tárgyak /tanítástan, neveléstan, módszertan, neveléstörténet, gyakorlati tanítás 18 órában/, a természettudományi tárgyak /matematika, fizika, természettudományi tárgyak és alkotó elemei, kémia és földrajz 41 órában/, az orosz nyelv 8 órában, és az úgynevezett készségtárgyak /testnevelés 8, ének 12, zene 8, rajz 8 órában/. Az ismertetett Tanterv alapján megállapítható, hogy az sem mélységében, sem szélességében nem felelt meg az épülő szocialista társadalom igényeinek, még akkor sem, ha a tananyag tartalmában már egyre jobban érvényesültek a szocialista társadalom politikai-eszmei- és pedagógiai elvei. Az a tartalmi

fogyatékoságot, melyet a tanítóképzést szolgáló tanterv a pedagógiai tárgyak alacsony óraszámával dotált, nem tudták pótolni az intézetben tanító kiváló pedagógia szakosok sem.

A tanítóképzés leglényegesebb hibáinak kiküszöbölésére 1953-ban új óratervet vezetett be a minisztérium, "A KM 8.532-31/1953. K.M. sz. utasítása a tanítóképzők 1953-54. évi óraterve tárgyában."^{6/}

Igen fontos változást jelentett a pedagógus számára nélkülözhetetlen lélektan oktatásának a bevezetése. Ugyancsak új tantárgyként lépett be a logika, a műhelygyakorlatok, mezőgazdasági ismeretek, az egyetemes neveléstörténet és az általános biológia.

Az öt éves képzéshez viszonyított szervezeti visszaesés nem tette lehetővé az új tartalom hatékonyabb érvényre jutását. A rövid képzési idő alatt nem tudtak a növendékek megfelelni a tantervi követelményeknek. A kívánt színvonal elérése - egyes időszakokban - napi 10-12 óras tanulási igénybevételt jelentett, ami a 14-18 éves fiatalok számára súlyos maximalizmust eredményezett. Ennek következtében a képzéssel kapcsolatos munkát - még a felsőbb osztályokban is - csak intenzív tanári segítséggel tudták a hallgatók eredményesen elvégezni. A rövid tanulmányi idő meggátolta azt is, hogy az egyes tantárgyak anyagát a tudományok rendszere által megkövetelt logikai rendszerben dolgozzák fel. Sőt olyan ismeretanyag feldolgozását is igényelte a tanterv, melynek lényegét a hallgatók az adott életkorban nem voltak képesek felfogni. Mindezekben a nehézségeken a tanárok úgy igyekeztek átsegíteni növendékeiket - természetesen a lehetőségekhez képest a maximumok elérésére való szüntelen törekvéssel -, hogy tudatosították bennük azt a ma is igen reális álláspontot, mely szerint az intézetben nyert képzés csupán kiindulópontja a szakmai, hivatásbeli tudásnak, az általános és szakműveltségnek és az emberi értékek fejlesztésének, a szocialista tanítói személyiség formálásának. Ezzel arra motiválták a növendékeket, hogy kialakítsák magukban az önálló permanens ismeretszerzési képességeket. Ehhez sokirányú és hasznos módszertani segítséget is adtak a tanárok.

Ennek az időszaknak a gyakorlati képzéséről szintén csak röviden kívánok írni. Sárospatakon a gyakorlati kiképzés az egyik legfontosabb része volt a tanítóképzésnek az ötvenes években is. Ez még akkor is igaz, ha ezekben az években viszonylag kevés idő jutott a gyakorlati

tanításra, az előkészítésre és az elemzésre. A kevesebb időt a tanárok - jól tervezett és szervezett, mindenre kiterjedő szempont szerinti irányítása sikeresen töltötte meg tartalommal. Tanárok jelenléte, munkája, minden megnyilvánulása, a diáknak "nevelőként" kezelése a hivatásra nevelés legértékesebb motívói voltak. Az a körülmény, hogy a hallgatók minden tevékenysége, egész iskolai élete nap mint nap mérlegre volt téve pedagógiai szempontból, nagy felelősségre nevelte a tanítójelölteket. Ilyen módon tudták ellensúlyozni a gyakorló év alatt a hallgatókat ért negatív hatásokat is.

A tanítóképzőnek sajátos légköre volt, amely termékenyítő hatásával biztos pedagógiai-emberi bázist jelentett a tanítójelöltek nevelésének, személyiségformálásának. Ennek legfőbb jellemzője az volt, hogy az Intézet légköre sokkal demokratikusabb volt, mint a gimnáziumé.

A negatív nevelői hatás jelentő tiltások helyett a pozitív hatásokat túlköröző magyarázat, informálás, megmutatás dominált. A tanítói közéletre nevelést és a hivatás műhelyitkainak elsajátítását szolgálták azok a tanórán kívüli tevékenységformák, amelyek a versenyekben, a szakkörökben, kirándulásokban realizálódtak. Ugyanezeket a célokat szolgálták a diákközhelyi nevelési lehetőségek, formák, fórumok és módszerek.

A Sárospataki Tanítóképző Intézet oktatóinak nemes törekvése csak részben tudta pótolni azokat a szocialista tanító munkájához nélkülözhetetlen ismereteket, módszereket, készségeket, képességeket, amelyeket a rövid képzési idő eleve lehetetlenné tett. Országosan még súlyosabb volt a helyzet. Ezt felismerve és tanulmányozva, továbbá az UNESCO 1953. évi ülésének sugalmazására a minisztertanács 1955-ben határozatot hozott az érettségire épülő kétéves tanító- és óvónőképzés megreemtésére. Ennek hatására az Oktatásügyi Minisztérium 1956 elejére ennek tervezetét kidolgozta. Ennek az akkori képzési rendszert elemző része egyértelműen megfogalmazta, hogy a tanítóképzés jelenlegi formája nem felel meg a képzés korszerű követelményeinek, a szocialista társadalom igényeinek. A tervezetből nyilvánvalóvá vált - amit Sárospatakon már korábban is észleltek és kinyilvánítottak -, hogy a szocializmus építése során bekövetkezett mélyreható változások hatására a munkás-paraszt tanulók előnyére átalakult a tanulók szociális összetétele és jelentősen megnövekedett a középiakolás tanulók száma.

Világossá vált 1956 elejére, hogy azoknak a céloknak és feladatoknak az elérése, megvalósítása, amelyeket népi demokratikus rendünk és a korszerű neveléstudomány a tanítóképzés elé állt, érettebb korú jelöltek magasabb színvonalú képzését igényli. Jelentősen befolyásolta kormányzatunk elhatározását az a körülmény is, hogy egyre több államban tértek át a felsőfokú tanítóképzésre. Ezt az egész társadalmunk által támogatott reformörekvést realizálásában az 1956-os ellenforradalom megátolta és így csak 1959-ben valósultak meg a korábbi tervek, még korszerűbb és nagyobb igényű kiegészítésekkel, fejlesztésekkel.

A felsőfokú tanítóképzővé válás előtt egy nagy esemény színhelye volt intézetünk, 1957. júniusában került sor az önálló Sárospataki Állami Tanítóképző Intézet 100 éves jubileumi ünnepségére. A jubileumi ünnepségen vette fel a középfokú tanítóképző a Comenius nevet, melyet 1959-ig viselt. Az intézet jó munkáját bizonyítja a jubileum alkalmából az intézetnek átadott minisztériumi kitüntetés is, továbbá több oktató kitüntetése.

Összerezéskepven megállapítható, hogy 1950-től a felsőfokúvá válásig, a fennálló szervezeti problémák ellenére a tanítóképzés az ötvenes években is eredményes volt Sárospatakon, és mindenben megfelelt és megérett a felsőfokú képzővé válásra. A felszabadulás után 1199 növendék kapott középfokú tanítói képzést intézményünkben. Nagy vesztesége viszont közoktatásunknak - és ezt itt Sárospatakon is előre jelezték -, hogy a középfokról a felsőfokra való áttérés előkészítése időszakában a képzők számát és a megmaradt intézmények beiskolázási létszámát a várható igények felmérése nélkül vagy rossz adatok alapján csökkentették, ami egyik oka lett a képesítés nélküli nevelők intézményes kialakulásának.

Elismerés és köszönet a középfokú tanítóképzés szocialista vonásainak, tartalmának kialakításában és a felsőfokúvá válásának előkészítésében részt vett vezetőknek, oktatóknak, nevelőknek, dolgozóknak.

III.

A felsőfokú és főiskolai tanítóképzés története 1961-ig

A felsőfokú tanítóképző intézet első tanévnyitó ünnepélyén, 1959. szeptember 9-én ötvenkét I. éves hallgató tett esküt és kezdte meg felsőfokú tanulmányait. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1958. évi 26. sz. törvényerejű rendelete, amely megszüntette a középfokú tanítóképzést és elrendelte a felsőfokú tanítóképző intézetek felállítását, a szocialista társadalom igényeinek megfelelő struktúrát teremtett a tanítóképzés tartalmi, minőségi fejlesztéséhez. Intézményünkben kiemelkedő kulturpolitikai forradalmi vívmánynak tekintettük az új intézménytípus létrehozását. Benne látunk idteljesedni népiünk legjobbjainak azt az évezázados nemes harcot, amely, ha buktatók árán is és megkésve, de győzelemre vitte a tanítóképzés felsőfokúvá emelésének nagy ügyét. Érthető, hogy az Elnöki Tanács fenti törvényerejű rendelete alapján elkészült 187/1968./M.K.23./ MM utasítását, amely konkrétan megfogalmazta a felsőfokú tanítóképző intézetek tartalmi, szervezési és gazdasági tennivalóit, nagy lelkesedéssel és tenniakarással fogadta tantesületünk. Törekvésünket hűen fejezte ki a felsőfokú tanítóképző intézet következő tantervi feladatmeghatározása: "A Tanítóképző Intézet feladata az általános iskola 1-4 osztálya számára művelt, hivatásukat értő és szerető, kommunista világnézetű és erkölcsi tanítók képzése." Ezek gyakorlati megvalósíthatóságát szolgálta a fenti jogszabályi kiadott, majd az iskola-reform után megjelent óra- és vizsgaterv.

Világosan állt előttünk ennek alapján, hogy a 8 osztályos általános iskola számára - ami napjainkban is legnagyobb művelődéspolitikai forradalmi vívmányunk - olyan tanítókat kell képeznünk, akik az egyre növekvő társadalmi követelményeknek magas szinten tudnak megfelelni a nevelő-oktató munkában és a társadalmi-politikai közéletben. Elhatároztuk, hogy jelöltjeinkből az érettségiben kifejezett általános műveltségre alapozva, a kor színvonalán álló szakmai tudással, biztos pedagógiai és metodikai kultúrával, materialista világnézettel, szocialista erkölccsel rendelkező tanítókat képezzük közoktatásunknak. Ebből az igényből nem engedtünk, sőt a tanítóképzés permanens korszerűsítése során egyre több tartalmi követelményt építettünk be nevelési célrendszerünkbe. A képzés céljának, feladatainak és a tantárgyak megismerése után hozzákezdett az intézet vezetése a szükséges személyi, tárgyi feltételek megteremtéséhez.

Az intézet tanári kara három forrásból tevődött össze. A törzsgárdát a sárospataki középfokú tanítóképző tanárai alkották. Az első két évben a marxizmus-leninizmus tantárgyakat a Miskolci Műszaki Egyetem oktatói tanították. A nagy tantestületi szobákhoz szokott oktatók csak fokozatosan szoktak hozzá a szakcsoportokra differenciált kisebb oktatói közösségekben való élethez, tevékenységhez. Néhány év alatt azonban hatékony képzési bázissá váltak a szakcsoportok. A szakcsoporti kollektívák kialakításának legfőbb érlelője a hivatásszeret, mely a pataki pedagógusok egyik legfőbb személyiségvonása volt, van és remélem a jövőben is az lesz.

Kezdetben az intézet beiskolázási körzete viszonylag nagy volt. Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc megyei város területén kívül körzetünkhez tartozott Heves és Nógrád megye, de elfogadta az intézet vezetése Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar és Szolnok megyéből jelentkezők felvételi kérelmét is. Ennek ellenére nagy gondot jelentett a felvételre alkalmas jelentkezők kiválasztása. A felvett hallgatók többségének érettségi átlageredménye közepes volt s különösen sok problémát jelentett a közösigazgatású iskolákból felvett hallgatók hátrányos helyzete. Ilyen körülmények között az intézet oktatói csak jelentős többletmunkával érhették el, hogy a hallgatók tanulmányi fegyelme és tanulmányi eredménye évről-évre javult. Az I. évesek létszáma a nappali tagozaton a felsőfokúvá válás első hat évében 60-60 fő. A hallgatók szociális összetétele társadalmi-politikai szempontból kedvezően alakult. A szociális kategóriák eltörlése után is 60-65 %-os maradt a fizikai dolgozók gyermekeinek aránya. Ez a körülmény kedvezően hatott eszmei-politikai-etikai nevelésükre, személyiségformálásukra.

A nappali tagozaton tanulók mellett az 1961/62. oktatási évtől megkezdődött a levelező hallgatók képzése is. Ezek létszáma évről-évre nőtt, mivel megyénkben egyre több képesítés nélküli nevelőt alkalmaztak. Az első beiskolázási maximumot 1963/64. tanévben értük el, amikor a levelező hallgatók létszáma csak öttel volt kevesebb, mint a nappali hallgatóké. Az első felsőfokú diplomával rendelkező tanítókat, számszerint 49 főt, az 1961/62. oktatási év végén adta közoktatásunknak intézményünk.

Tartalmi-pedagógiai vonatkozásban sajátos erőeszítéseket kellett tenni az intézet vezetésének és oktatói karának a felsőfokú oktatás követelményeinek való megfelelés érdekében.

Igen jelentős szerepet töltött be gyakorlóiskolánk a felsőfokú tanítóképzés megindulásának első percétől.⁶ Mindkét funkcióját eredményesen oldotta meg a nevelőtestület és sok tapasztalatot, tanácsot adott útravalóul a tanítójelöl-

teknek. Zavaró körülményt jelentett viszont, hogy 1968-ig a gyakorlóiskola nem teljes nyolc, hanem csak négy osztályos.

Hallgatóink felkészüléséhez jelentős segítséget adott az Intézeti könyvtárunk és könyvtárosunk. Könyvtárunk könyvvállománya 35 év alatt 52.000 egységre gyarapodott. Pótolhatatlan hiba volt viszont az ötvenes évek elején könyvtári állományunk ésszerűtlen és embertelen megcsonkítása, "selejtezése".

Nagy munkát és jelentős anyagi ráfordítást igényelt a középfokú tanítóképzés céljára készült épületből a felsőfokú oktatás követelményeinek megfelelő objektum kialakítása. Gondos felújítás, korszerűsítés és beruházás után néhány év alatt az épület és berendezés alkalmassá vált a felsőfokú oktatásra és egy 112 személyes új kollégium felépítésével, a meglévő korszerűsítésével a hallgatók kollégiumi igényeinek kielégítése. A beruházási, felújítási, korszerűsítési munkálatok költségkihatása 1975-ig közel 40 millió forint volt.

Az intézetben az indulás napjában megalakultak az igazgatási részlegek, hivatalok és a társadalmi szervezetek. A párt, a szakaszervezet, a KISZ vezetőségek az intézet állami vezetésével együtt segítettek, szervezték, irányították a hallgatók nevelését-oktatását-képzését. A hivatalok pedig tervszerűen végezték az igazgatási, tanulmányi és gazdasági munkájukat. A hallgatók tanulmányi munkájuk mellett, azszal összefüggésben - a Kultúrális és Sportbizottság Irányításával - élénk kultúrális és sportéletet éltek. A kollégium klubjában gazdag társas élet, kultúrális szórakozás, önművelés talált otthonra.

Intézetünk fejlődésében első perctől kezdve jelentős szerepet játszott a hazai és külföldi kapcsolatteremtésre való törekvés, mely tartósnak és kölcsönösnek bizonyult.

Az 1964. évi reform alapján a tartalmi korszerűsítéssel együtt elsősorban a hallgatói túlterhelés csökkentésére, az oktatási módszerek továbbfejlesztésére koncentrált a tantestületünk figyelmét és energiáját.

Sikeresen megoldotta kollektívánk az egyes tárgyak - marxizmus-leninizmus, népművelés, neveléstörténet - óraszámának csökkentésével, néhány szaktárgy óraszámának - neveléstudomány, lélektan - növelésével, néhány tantárgy összevonásával és a zeneoktatás fakultatívvá tételével kapcsolatos pedagógiai feladatokat. A reform jegyében született új óra- és vizsgaterv gondos adaptálásával sikerült több időt biztosítani a hallgatók önálló tevé-

kenységéhez, általában a tanítói hivatásra való felkészüléshez.

1965 után - különösen az MM Önálló Pedagógusképző Osztályának létrehozása és szervező-irányító tevékenységének hatására - rendkívül dinamikussá vált intézetünk tartalmi, szervezeti továbbfejlesztése.

Az 1964/65-ös tanévtől pozitív változás történt a felvételre jelentkező fiatalok tanulmányi-érettségi eredményében. Különösen jelentős változást hozott a beiskolázás terén az 1968/69-es oktatási évtől bevezetett "területi elv". Ennek kedvező hatását a következő számokkal kívánom illusztrálni: a jelentkező tanulók érettségi átlaga - 1969-ben: 3,29, 1970-ben: 3,49, 1971-ben: 3,59. A felvettek érettségi átlaga: 1969-ben: 3,66, 1970-ben: 3,76, 1972-ben: 3,90.

A relatív alsó ponthatár is ennek megfelelően emelkedett: 9-10-10,5-13-14-15. A területi elv gyakorlati alkalmazásának tehát megvoltak a kézzelfogható eredményei: a tanácsok, a középiskolák és az intézet közös munkájának hatására tehetségesebb, a tanítói hivatás iránt érdeklődő, nem végső kiábrándulás után, hanem első jelentkezésképpen jobban felkészült hallgatók jöttek intézetünkbe, elsősorban olyan községekből, ahová visszavárták őket tanítónak.

A tanítói szakos hallgatói létszám növekedésével kapcsolatos szervezési-pedagógiai-gazdasági feladatok végrehajtásával együtt 1971-től új képzési profillal, az óvónőképzéssel, annak tartalmi-pedagógiai-metodikai kérdésével is meg kellett birkóznia oktatói kollektívánknak. Az óvónői szakon évfolyamonként egy tanulócsoporttal foglalkozunk, a tanítóképzés pedagógiai bázisára építve.

A képzési létszám ugrásszerű emelkedésével - amely több mint kétszeres emelkedést jelent - nem tudott lépést tartani a közös összefogással végzett pályairányítás és nem emelkedett a jelentkezők tanulmányi eredménye a kívánt mértékben, sőt az 1974/75-ös felvételi eredmény egészen gyengén sikerült. Más területről kaptunk jó hallgatókat, 1977-től újból javult a jelentkezők felkészültsége. Mivel a képesítés nélküli nevelők intézménye tartós átmenetnek bizonyult, ugrásszerűen megnőtt a levelező hallgatók száma is.

Intézetünk életét, oktatóink tevékenységét 1965 után a permanens korszerősítési törekvések jellemezték.

- Megvalósítottuk a teljes nyolc osztályos gyakorlóiskolát. Ezzel lehetővé tettük, hogy a hallgatók egy teljes általános iskolai modell alapján tervez-
zék, végezzék nevelő-oktató munkájukat, az egésznek részét képező alsó

tagozatban. Ennek pedagógiai értéke felbecsülhetetlen a képzés szempontjából.

- Úgy tapasztaltuk, hogy a technikai-tudományos forradalom hatása nem fejeződik ki az 1964-ben bevezetett tanterv anyagában, ezért intézeti tanácsülésen foglalkoztunk 1967 tavaszán ezzel a kérdéssel és a meglévő tantervi lehetőségeken belül képzésünk természettudományos tartalmának erősítésére hoztunk határozatokat a különböző tantárgyakra lebontva. Természetesen Főhatóságunknak is jeleztük az arányokon történő változtatás szükségességét. Gondolom, ezzel hozzájárultunk ahhoz, hogy még az 1970-es tanterv hatálybalépése előtt bevezetésre került az "Oktatás-technikai ismeretek" studium és intenzívebbé vált a matematika oktatása.
  - A hallgatók neveltségi szintjét vizsgálva intézeti tanácsülésen megállapítottuk, hogy szükség van egy programszerű nevelési követelmény - feladat - és tevékenységrendszer összeállítására és a meglévőnél hatékonyabb módszerek kidolgozására. A Nevelési Program kidolgozásával kapcsolatos központi Irányelvek kiadása előtt - melynek elkészítésében intézetünk is részt vett - már mi egy "házi" nevelési terv szerint végeztük nevelőmunkánkat.^{7.}
  - Oktatói kollektívánk úgy látta, hogy az oktatási formák közül a legtöbb probléma a szemináriumi foglalkozások terén van. Intézeti Tanácsunk - az Oktatási Bizottság javaslata alapján - olyan metodikai belső módszertani levélet fogadott el, melyben megtalálható a szeminárium vezetésével kapcsolatban a legkorszerűbb eljárások és módszerek rendszere.^{8.}
  - Intézetünk vezetőtestülete kitérte és kidolgozta a kollégiumi szint eléréséhez szükséges cél- követelmény- feladat-és tevékenységrendszert, mozgósította azok megvalósítására az oktatókat és a hallgatókat. Az eredmény: 1968. november 9-én a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ KB diákotthonunkat kollégiummá nyilvánította. 1979-ben Kiváló Kollégiumi minősítést kaptunk.
- Intézetünk öntevékeny korszerűsítési törekvését lökészerűen lendítette előre az MM Pedagógusképző Osztályának korszerűsítési Irányelvei. Kollektívánk elismerni látta benne eddigi törekvéseinket, meglátta benne a tanítóképzés tartalmi továbbfejlesztésének nagyszerű lehetőségeit és lelkes hozzáértéssel valósította meg az abban foglaltakat. Ennek következményeként kapcsolódott be intézetünk több oktatója az 1970-ben bevezetésre kerülő új Tanterv és programok kidolgozásába. Kiemelendő a

pedagógia, nyelv-irodalom, matematika és a testnevelés korszerűsítésével kapcsolatos tevékenység.

Intézetben belül társadalmi úton megkezdődött az oktatástechnikai házi központ létrehozása, mely ma már jól felszerelten, Működési Szabályzat alapján dolgozik.

A pedagógiai kabinet és a pszichológiai laboratórium létrehozásával, rendeltetészerű használatával kapcsolatos elméleti-gyakorlati kérdések kidolgozása is nehéz feladatot jelentett kollektívánknak. Ma a tanítójelöltek képzésének legkedveltebb színtere, fóruma mindkettő.⁹

Az oktatói kollektíva a permanens korszerűsítési munkálatok sűrűjében élve rendkívül fogékonná vált az új iránt és korszerű szemlélettel kezdett hozzá az 1970. új Tanterv hárcmlépcsős bevezetéséhez.

A legnagyobb energiát az új szaktárgyakra kellett koncentrálnunk. Nem volt problémamentes a gyakorlótólévről az összefüggő négyhetes iskolai gyakorlatra való áttérés sem. Mivel a 6 félévre kiterjesztett magasabb szintű elméleti és gyakorlati ismeretekre épülő 4 hetes iskolai gyakorlat intenzívebb foglalkozást kívánt a hallgatóktól és a vezető tanítóktól. Ezért változtatni kellett korábban beidegződött eljáráson, módszeren. Új lendületet és nagyobb lehetőséget adott a gyakorlati képzéshez, korszerűsítéséhez a gyakorlati képzési igazgatóhelyettes beállítása.

Minden szerénytelenség nélkül idézem helyzetünk jellemzéséül a Művelődésügyi Minisztérium Pedagógusképző Osztályának dokumentából azt az értékelést, mely az intézmények állami, párt, szakszervezeti és KISZ vezetőinek közös értekezletén hangzott el:

"Még 1970 júniusában kértük, hogy az intézmények tanácsuléseiken értékeljék az új tantervek és programok alapján elért eredményeket, készítsenek összefüggő, elemző jelentést. E jelentések színvonala egyenetlen volt ... - A feladatot legszínvonalasabban - többek között - a sárospataki tanítóképző intézet oldotta meg."

Az 1972. évi júniusi oktatáspolitikai határozat követelményei alapján átdolgozott és 1973. szeptemberében egyidejűleg hatályba lépő új Tanterv bevezetését úgy terveztük és végeztük, hogy egész tantervi-óratervi rendszerünkben messzemenően figyelembe vettük az egyes szaktárgyak sajátos helyét, vigyázva arra, hogy a kimenő végzős hallgatók - a korszerű felkészültség tekintetében - hátrányt ne szenvedjenek és a belépő új studiumok anyagát is feldolgozva fejezzék be tanulmányaikat.

Problémát jelentett viszont kezdetben a marxista szaktárgyak sorrendjének megváltozása, mivel az egész képzési ciklusra jellemző koncentrációval és kontinuitással kapcsolatosan kidolgozott korábbi tervünk - a marxista tárgyakkal /filozófiával/ való együttműködés, megelőzés és utólagos utalási lehetőségeket kizárta.¹⁰ Ujból kellett rendezni - elsősorban az I. évfolyamon a didaktika, pszichológia, logika, neveléstudomány viszonylatában - a tárgy-szemléletbeli és a metodikai koncentrációk lehetőségeit. A marxista tárgyak megváltozott sorrendjével - a sajátos tanítóképzési tantárgyak és a filozófia közötti dialektikus összefüggés miatt - nem tudtunk egyetérteni. Az eredeti óratervi sorrend 1980. szeptemberétől történő visszaállítását viszont melegen üdvözöljük.

Nagy feladat elé állította az intézet vezetését, a szakcsoporti kollektívákat, a gyakorlóiskolát és a hivatalokat az a körülmény, hogy a tartalmi korszerűsítést a hallgatói létszám több mint kétszeresére emelésével és az óvónőképző beindításával egy időben kellett megoldani. Ez az oktatók szellemi energiájával, az intézet személyi állományával és gazdasági lehetőségeivel való ésszerű gazdálkodást kívánt a vezetéstől. Az oktatói kollektíva konstruktívan reagált a korszerűsítési kezdeményezésekre és alkotó elképzeléseivel, gondolataival, javaslataival megtoldva azokat, minden feladatot eredményesen megoldottunk. Idézem ezek közül az idegen nyelvi szakosító kollégiumokkal kapcsolatban az 1974. áprilisában-májusában tartott főhatósági ellenőrző-értékelő jelentésének vonatkozó megállapításait:

"Tapasztalataink arról győzték meg bennünket, hogy az intézetben a nyelvi oktatásnak nagy jelentőséget tulajdonítanak. Az orosz szakosító kollégiumi képzés mellett megszervezték az angol és az eszperantó szakosító kollégiumi képzést is. A szakosító kollégiumi képzésbe bevont hallgatók száma meghaladja az intézeti hallgatók összlétszámának 25 %-át, ami lényegesen jobb a tanítóképző intézetek országos arányszámánál.

Elismerést érdemel az a tény, hogy a nyelvi szakosító kollégiumi képzés célkitűzéseinek szellemében az intézet Nyelvi Szakcsoportja kidolgozta az angol és az eszperantó szakosító képzés programját. A szakosító kollégiumok munkájában nagy számmal vesznek részt a fizikai dolgozók gyermekei - igen jó eredménnyel... - Az elért eredményekben komoly szerepe van egyrészt annak, hogy az intézet vezetősége felismerte az idegen nyelvi képzés jelentőségét és lehetőségeit, másrészt annak, hogy az intézet sok, jól felkészült, lelkes, fiatal nyelvtanárral rendelkezik.^{11/}

Legnagyobb gondot - a megnövekedett hallgatói létszámból következően - az oktatók és a hallgatók között kialakult és megszilárdult közvetlen emberi, munkatársi kapcsolat fenntartásának és továbbfejlesztésének biztosítása jelentett. Új kapcsolat- és viszonyrendszerek kialakítására, meghonosítására volt szükség úgy, hogy a szükségszerűen közbelkötendő áttételek ne csökkentsék az oktatóktól kiinduló nevelési hatások hatékonyságát - hatásokát, sem tartalmi, sem eszmei-emberi vonatkozásban.

Nagyon sok segítséget adott a Nevelési Bizottság és az Intézeti KISZ Bizottság Végrehajtó Bizottsága az Intézet vezetőinek ahhoz, hogy kiépüljön és tartalommal töltődjön meg a hallgatói képviselői viszonyrendszer. Valamennyi bizottság és az Ifjúsági önkormányzat bekapcsolásával sikerült megteremteni a szükséges, jól működő információs rendszert. Kialakult intézetünkben a KISZ, a kollégium, a klub, a kulturális és sportéletben egy olyan kollektív patronálási rendszer, melynek lényege és célja nem az ifjúsági önkormányzat tevékenységébe direkt módon való beavatkozás, a hallgatókra való rátelepedés, hanem a tapasztalt pedagógusok készenléti szolgálata, mely mozgásba jön, ha az ifjúsági vezetők önállóságát meghaladó feladat végrehajtásának segítségéről van szó. Fő módszer az ifjúsági vezetők alkalmassá tétele és ennek állandó segítése.^{12.}

E célból dolgoztuk ki az ifjúsági vezetők alkalmasságát szolgáló vezetőképzés rendszerét. Nagy örömmel mondhatom, hogy nem remélt eredmények születtek a felkészült jó vezetők kezdeményezéséből. Csak két példát említek ezek igazolására:

Az I. évesek főiskolai életbe való előkészítését szolgáló egyhetes tábor szervezését, megrendezését az ifjúság vezetői önállóan, az illetékes patronáló tanárral konzultálva végzik a mai napig.

A másik példa, illetve kezdeményezés a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola tanítói szakos hallgatóival megszervezett egyhetes cserélőtatogatás. Ennek célja, hogy ne csak egy-egy napot töltsenek el együtt a két intézmény hallgatói, mint korábban, hanem folyamatosan, kölcsönösen vegyenek részt minden olyan tanítási órán és órán kívüli foglalkozáson, amely az órarendben és a rendezvénytájtárban elő van írva. Az egy hét munkáját értékelő fórumon, melyet szintén a KISZ önkormányzat szervezett, nagyon érdekes és értékes - mindkét intézményben hasznosítható - tapasztalatokat kötöttek csokorba. Sajnáljuk, hogy rajtunk kívül álló okok miatt nem vált rendszeressé ez a hasznos tapasztalatszerzési forma.

Ennek a "készenléti patronálási" rendszernek is köszönhető, az egész intézeti határendszer állandó erősödésén belül, hogy kollégiumunkban kiépült a szak kollégiumi intézmény, melynek Működési Szabályzata elsőként intézetünkben készült el, hogy realisan kitűzhetjük közeli évekre a Kiváló Kollégiumi szint elérését, hogy a Tudományos Diákkörünk, minden szakcsoport keretében működik és intézeti szinten - több éve, még a hivatalosan megjelent jogszabály előtt - Működési Szabályzat szerint dolgozott és országos fórumokon szép eredményt értek el tagjai, hogy a pedagógiai kabinet a hallgatók alkotó műhelyévé vált, hogy az Ifjú Zenebarát kórusunk, mely sok minősítő versenyen elért arany-fokozatú diplomája mellett elérte a legmagasabb minősítést, a hangversenykategórián belüli aranykoszorúsdiplomát, hogy Ifjúságunk kultúrális rendezvényei magas eszmélet- és művészetet és humanitást tükröznek, hogy Ifjúsági Klubunk elhozza hallgatóink számára azokat az irodalmi, népművészeti, képzőművészeti, zeneművészeti élményeket, amelyeket kisvárosi jellegből következően Sárospatak nem tudná teljesen produkálni, hogy néptáncosaink a Bodrog Táncegyüttessel félt Európában képviselték a magyar néptánc kultúrát stb.^{13., 14.}

Jóleső érzéssel állapítom meg, hogy intézetünk mind politikai, tartalmi-pedagógiai, mind szervezeti és gazdálkodási vonatkozásban olyan nagyot fejlődött, hogy annak csupán felsorolásához kötetekre lenne szükség. E helyett idézem a Művelődésügyi Minisztérium Pedagógusképző Osztályának korábban már említett komplex vizsgái anyagából a következő értékelést: "Az intézetben folyó tudatos pedagógiai munka a jól képzett tanítóknál valósul meg. A megyei és a városi pártbizottságokon kapott információk szerint, a különböző területi pártbizottságok a végzett hallgatók munkájáról kedvezően nyilatkoznak. A tanítóképzőben folyó tartalmi nevelő-oktató-képző munka kellő tekintélyt szerzett az intézetnek. A vizsgálat összegezésakor megállapítjuk, hogy a Sárospataki Tanítóképző Intézet vezetése, oktatói, a gyakorlatiskola nevelői felkészülten, becsülettel folytatják mindennapi munkájukat: a tanítójelöltek /óvónyjelöltek/ felkészítését leendő hivatásukra. Az eddigi munkáért elismerésünket fejezzük ki."^{15/}

A sárospataki tanítóképzés történetében kiemelkedő minőségi fejlesztést jelentett a tanítóképző főiskola létrehozása, amit az 1972. évi oktatáspolitikai párttárgyalás hatására az Elnöki Tanács 1974. évi 13. törvényerejű rendelete deklarált. Szocialista oktatáspolitikánk ezzel a minőségi lépéssel valóra váltotta népünk legjobbainak a tanítóképzés főiskolai szintűvé tétel-

léért több mint száz éve elindított harcát, Intézményünk időben és kellően felkészült a főiskolává fejlesztésre és így zökkenőmentesen oldottuk meg az ezzel járó nagy feladatokat. A tanftóképzés tartalmi téren tovább gazdagodott, ami az általános tanftóképzésben és a szakkollégiumi képzésben nyilvánult meg.

Az 1975. évi Tanterv, óra- és vizsgaterv szocialista társadalmunk oktatás-politikai igényeinek és ezen belül az általános iskolában 1978-tól bevezetésre került nevelési-oktatási tervek követelményeinek megfelelően határozta meg a főiskolai tanftóképzés tartalmi feladatait. A főiskolai tanterv új tárgyak: etika, természetismeret bevezetését is elrendelte. A speciálkollégiumok tapasztalatait felhasználva kettős csoportosításban megindult a szakkollégiumi képzés. /Az első csoportba pedagógia, népművelés, könyvtár, a másik csoportba orosznyelv, ének-zene, rajz, technika, testnevelési szakkollégiumok tartoznak./ A hallgatók mindkét csoportból egy-egy szakkollégium felvételét kötelezően választhatták.

A megváltozott tartalomnak megfelelően alakítottuk ki a képzés struktúráját is. A szakcsoportokat hat tanszékké szerveztük át és létrehoztunk egy új szervezeti egységet, a közművelődési tanszéket. Eredményesen és közmegelegedésre - a párt, a szakszervezet és az ifjúsági szervezet közreműködésével - megoldottuk a főiskolává válás személyi, káder feladatait, az intézeti oktatók főiskolai oktatóvá minősítését, munkaköri besorolását.

Intézményünk főiskolává avatása és ezzel együtt Comenius nevének újbóli felvétele 1976. szeptember 10-én bensőséges ünnepség keretében történt. Az avató beszédet dr. Polinszky Károly, akkori művelődésügyi miniszter tartotta. Az ünnepségen dr. Ladányi József megyei tanácselnök adta át főiskolánknak a Megyei Tanács zászlaját. Ettől, a számunkra történelmi jelentőségű, naptól végeztük a főiskolai szintű tanftóképzést Sárospatakon, a tervszerű, szervezett nevelő-oktató-képző-tudományos munkával törekszünk arra, hogy ez valóban főiskolai színvonalú képzés legyen. Mindezek megvalósítása érdekében kidolgoztuk nevelőmunkánk új rendszerét,¹⁶ törekedtünk az általános és differenciált /szakkollégium/ tanftóképzés összhangjának biztosítására, a gyakorlati képzésben a főiskolai modell szerinti átállásra. Intenzívebb lett nevelőmunkánk, a tudományos kutató munkát is az országos 6. sz. főirány terv szerint hatékonyabban végeztük.

Az 1979-es esztendőben következetes és eredményes tartalmi-pedagógiai munkánk eredményeként főiskolánk kollégiumát Kiváló Kollégiummá minősítette a Művelődésügyi Minisztérium és KISZ Központi Bizottsága. Továbbá kilartó, következetes szervező-tervező munkánk hatására a minisztérium és a Megyei Tanács közös beruházásával felépült a főiskolai tanítóképzéshez méltó és szükséges tizenhat tantermes új gyakorlóiskola. Ez utóbbi lehetővé tette, hogy az intézmény oktatási épületét, a korábban megkezdett belső átalakítással, hosszabb távra is alkalmassá tegyék a főiskolai tanító-óvónőképzésre.

A főiskolai tanítóképzés első három éves ciklusának országos tapasztalatait vizsgálva, elemezve úgy látszott, hogy az általános és differenciált képzési rendszeren belül kissé elhalványult az általános, illetve erősödött a differenciált, szakkollégiumi képzés. Ennek csökkentése, illetve megszüntetése érdekében főhatóságunk 1980/81-es oktatási évtől új, ideiglenes Tantervet, óra- és vizsgatervet vezetett be. Ebbe beépült új tárgyként a Szociológia alapjai és megerősítést nyert az egy évvel korábban bevezetett Magyar munkásmozgalom története, valamint Állampolgári- és jogi ismeretek studiuma. A gyakorlati képzés átalakításában a pedagógiai gyakorlatok jelentették az újat.

Legnagyobb változást az új tanterv a szakkollégiumi képzésben hozott. Megszüntette a pedagógiai szakkollégiumot és a korábbi kettő helyett egyre csökkentette a kötelezően választható szakkollégiumok számát. Az ezáltal megszüntetett pedagógiai tárgyakat beépítettük az általános felkészítést szolgáló neveléstudományi szaktárgyak rendszerébe, továbbá a kötelezően választható szakkollégiumok csökkentésével a hallgatóknál felszabadult időt, energiát is az általános képzésre fordíthattuk. Mivel a főiskolai tanítóképzés a magyar felsőoktatásban új képzési forma, várható, hogy tartalmi-pedagógiai téren tovább változik, fejlődik. Mi, a pataki főiskola oktatói - elődeinkhez hasonlóan - úgy szeretnénk hozzájárulni a főiskolai tanítóképzés továbbfejlesztéséhez, hogy egyre jobban képzett, magas hivatástudattal és szerezettel rendelkező szocialista tanítókat és óvónőket neveljünk magyánk, hazánk közoktatásának.

Főiskolánk életét, munkáját összgezve elmondható, hogy a tanítóképzést jól megkomponált tartalmi, szervezési szabályozók alapján megfelelő oktatói-nevelői kollektívával végezhetjük. Intézményünk tárgyi-technikai felszereltsége kiváló.^{17.}

Társadalmi kapcsolatunk mind hazai, mind külföldi vonatkozásban intézményes és tervszerűen realizálódik. Intézményünk az értékeit időszakban több tudományos és nemzetközi értekezletnek adott otthont; Irodalomtörténeti vándorgyűlésnek, meteorológiai vándorgyűlésnek, XV. Országos Tudományos Diákköri Konferenciának, az UNESCO-val közösen rendezett Nemzetközi Comenius ünnepségnek, Nemzetközi Lenau ünnepségnek, hogy csak a legfontosabbakat említsem.

Sok neves külföldi és hazai politikus, tudós, közéleti személyiség látogatta meg intézményünket: Goncsarov, Lewin, továbbá szovjet, holland, angol, francia, osztrák, finn, olasz, nyugatnémet, NDK, bolgár, csehszlovák, román pedagógus küldöttségek, valamint magasrangú szovjet, amerikai, török, vietnám, észak-ír politikusok. Aczél György MSZMP KB titkársága alatt, Komócsin Zoltán KB titkársága idején, Cséteri Lajos az Elnök Tanács titkári, Kállal Gyula miniszterelnöki, Huszár István miniszterelnökhelyettesi, dr. Polnasky Károly oktatási miniszteri, dr. Gosztonyi János államtitkári, dr. Garamvölgyi Károly oktatási miniszterhelyettesi, Molnár János művelődési miniszterhelyettesi, Knopp András oktatási miniszterhelyettesi, dr. Beckl Sándor OTSH elnök, államtitkári, Gácsi Miklós KGM államtitkári, dr. Simon Gyula MPT főtitkári, Miklósvári Sándor osztályvezetői funkciója idején, s a legutóbb dr. Hanga Mária művelődési miniszterhelyettes és dr. Herman József művelődési minisztériumi főosztályvezető, Írók közül Darvas József, Illés Béla, Féja Géza, Veres Péter, Tamási Áron, Weöres Sándor, továbbá országos hírű színészek, képző-és zeneművészek látogatásai hagytak maradandó élményt oktatóink, hallgatóink szívében, lelkében.

Az intézmény állami vezetése, a párt, a szakszervezet és a KISZ vezető testületekkel együttműködve biztosítja az oktatók, nevelők és a hallgatók életéhez, munkájához szükséges intézményi demokratizmust, az alkotó munkához a jó légkört. Ugyanezzel várjuk külföldi és hazai vendégeinket, barátainkat is. Főiskolánk oktató, nevelő, dolgozó kollektívái még magasabb szintű feladatok megoldására is képesek és készek.

Főiskolánk életét, munkáját közeli és távoli vonatkozásban a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának 1981. február 3-án a felsőoktatás helyzetéről és továbbfejlesztéséről hozott határozata szellemében kívánjuk tovább formálni, alakítani. Fontos feladatunk tartalmi területen, hogy az 1980. szeptemberétől bevezetett ideiglenes Tanterv, óra- és vizsgatervet megfelelő javaslatokkal véglegessé formáljuk, hogy erősítse képzésünk

stabilitását.

Országosan ellőli nagyobb jelentőségű munka vár ránk, a tanító- és óvónőképzés tartalmi- és táviatokban - szervezeti integrációjának kidolgozása. Mivel a tanító- és óvónőképzés több mint tíz éve együtt folyik intézményünkben, főhatóságunk számít ránk ezen a téren is.

A fenti két kiemelt fejlesztéssel, korszerűsítéssel párhuzamosan azüntenül törekszünk a tanítóképzés minőségi színvonalának emelésére.¹⁸

A korábbi hagyományokhoz méltóan kívánunk hozzájárulni az országos tartalmi és strukturális korszerűsítéshez a tanító- és óvónőképzés területén. Szeretnénk, ha az önálló tanítóképzés kialakulása óta - ugyanis azóta lehet statisztikailag dokumentálni a végzettek számát - oklevéllel ellátott 5.000 tanító és 750 óvónő mellé, még több ezer diplomás értelmiségit, tanítót, óvónőt képezhetnénk szocialista közoktatásunknak.

Mi, a főiskola oktatói, nevelői, dolgozói, hallgatói szeretnénk névadónk, Comenius korabeli kívánságát, szocialista társadalmunk igényei szerint teljesíteni, legalábbis megközelíteni, hogy "... a pataki iskola nagyfényű legyen: belül fénnyel teljes, kívül pedig a fényt messze szóró."^{19/}

Felhasznált irodalom

1. Nagy Miklós: A nevelőképzés reformja elé. Köznevelés, 1946. X. 15. II. évf. 20. sz. 1-2. l.
2. Bakos József: A sárospataki kollégium régi diákönkormányzati szervezete. Köznevelés, 1948. V. 15. IV. évf. 10. sz. 221-222. l.
3. Keresztury Dezső: A dolgozók iskolái. Köznevelés, 1946. III. 1. II. évf. 4-5. sz. 1-2. l.
4. Rozsondai Zoltán: A pedagógiai főiskola és a tanítóképző intézetek. Köznevelés, 1948. III. 1. IV. évf. 5. sz. 77-81. l.
5. Balázs Béla: Pedagógiai gimnáziumaink a pedagógia mérlegén. Köznevelés, 1949. IX. 1. V. évf. 17. sz.
6. Közoktatási Közlöny, 1953. III. évf. 10. sz.
7. Dr. Károly István:
  - A nevelési program szerepe a tanítójelöltek képzésében. Felsőoktatási Szemle, 1973. 6. sz. 368-371. l.
  - A nevelési program felhasználása a tanítóképző intézetekben. Tanítóképző Intézetek Tudományos Közleményei, 1974. IX. kötet, 69-87. l.

- Az általános iskolai és az óvodai pedagógusképzés nevelési programja. Budapest, 1976. OM. Kiadvány 57-102. és 123-234. l.
  - A tananyag és a nevelési program integrálása a tanítóképző főiskolákon. Budapest, Felsőoktatási Szemle, 1977. 26. évf. 10. sz. 585-589. l.
8. Kődöböcz József:
- A didaktikai szemináriumok, gyakorlatok néhány tartalmi és módszertani problémája. Pedagógusképzés, Bp. 1970. 2. sz. 75-85. l.
  - A szemináriumi foglalkozás hatékony szervezése a tanítóképző intézetben. Felsőoktatási Szemle, 1975. 1. sz.
9. Dr. Károly István: A pedagógiai kabinet és a pszichológiai laboratórium szerepe a tanítójelöltek képzésében. Felsőoktatási Szemle, 1974. 12. sz. 739-743. l.
10. Dr. Károly István: A neveléelmélet oktatásának elvi és metodikai kérdései a tanítóképző intézetekben. Felsőoktatási Szemle, 1973. 4.sz. 230-235. l.
11. Jelentés az OM Pedagógusképző Osztályának sárospataki komplex ellenőrző vizagálatáról, 1974/75.
12. Dr. Károly István: A nevelőmunka rendszerének tapasztalatai a Sárospataki Tanítóképzőben. Szovjetzskaja Pedagógika, 1976. 13. évf. 9. sz. 38-43. l.
13. Oláh Katalin-Székely Istvánné: A KISZ szervezet kollektív patronálása, Felsőoktatási Szemle, 1973. 5. sz.
14. Dr. Földy Ferenc:
- A szakkollégium szerepe a tanítóképzésben. Felsőoktatási Szemle, 1976. 25. évf. 3. sz. 169-171. l.
  - Tudományos diákköri munka a Sárospataki Tanítóképző Intézetben. Pedagógusképzés, Budapest, 1974. 2. sz.
15. Jelentés az OM Pedagógusképző Osztályának sárospataki komplex ellenőrző vizagálatáról, 1974/75.
16. Dr. Károly István:
- A pedagógus kollektíva nevelőmunkája rendszerének kialakítása a Sárospataki Tanítóképző Főiskolán. Tanítóképző Főiskolák Tudományos Közleményei, Debrecen, 1977. 12. kötet. 163-184. l.
  - A nevelőmunka rendszerének kidolgozása és érvényesítése a tanítóképző főiskolákon, Felsőoktatási Szemle, 1979. 28. évf. 7-8. sz. 424-435. l.

- A nevelőmunka rendszere a magyar tanítóképző főiskolákon.

Szovremennaja Vűszsaja Skola, Varsó, 1980. 17. évf. 1. sz. 43-53. l.

17. Grönczy Ákos-Molnár László: A zártláncú televízió alkalmazása a tanítóképzős hallgatók gyakorlati képzésében. Tanítóképző Főiskolák Tudományos Közleményei, Debrecen, 1979. 14. kötet, 191-204. l.
18. Gonda Sándorné: Közös törekvések a tanító- és óvónőképés színvonalának emeléséért. Bp. Pedagógusképzés, 1978. 5. évf. 1. sz. 26-37. l.
19. Kováts Endre: Comenius Sáropatakon 2rt műveiből összeállított kötetben - a nagytényű pataki iskola tervezete - Bp. 1970. 74. l.

HOMONNAY NÁNDORNÉ

főiskolai docens

A TANÍTÓJELÖLTEK NÉPNEVELÉSI, NÉPMŰVELÉSI MUNKÁRA VALÓ
FELKÉSZÍTÉSE A SÁROSPATAKI ÁLLAMI TANÍTÓKÉPZŐBEN
1869 - 1912 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

Az 1777-ben kiadott Rátio Eudcationis vezette be Magyarországon hivatalosan a népiskolát, valamint a szakaszerű tanítóképzést is. Korábban a papi pályára készülő fiatalokból kerültek ki a tanítók is. A Rátio 48. paragrafusa elrendeli, hogy minden tankerületben állítsanak egy első rangú népiskolát, melyben nemcsak a gyerekek kapnak kiképzést, mint a többi népiskolában, hanem a leendő tanítók is itt gyakorolnak és alkalmasságuk itt nyer vizsgálatot.

A tanítójelöltek 3-4 hónapig hospitáltak, ezalatt "ellesték" a tanítás mesterségét. Külön tanultak zenét, szépírást és rajzot, valamint az igazgató megismertette a népiskolai ügyvitelt. Így a tanítók egy része - mert nem volt általános - külön előképzés után, vizsga alapján jutott hivatalba.

A Rátio főként a katolikus tanítóképzés szabályozója volt, és különösebb változtatás mintegy 70 évig nem is történt. Majd 1845-ben a kormány az országgyűlés sürgetésére 5 katolikus képezdét állított fel némi önálló szervezettel, 1-2 éves tanfolyammal, egy ún. képző tanárral, aki az intézet igazgatója volt és főként nevelésre-oktatásra tanított. Ugyanez a tanító a főelemi iskola igazgatói teendőit is ellátja, s innen kerültek ki a képezde tanerei is, mint óraadók. Tanítóképző szakiskoláknak tekinthetők, csak tanítói és kántori teendőkre készítették fel.

1856-ban a bécsi kormány megpróbálkozik a katolikus tanítóképzők németesítésével, és amelyek e célra nem bizonyultak alkalmasnak, azokat beszüntette. Ezek pótlására főpapok állítottak hazafias érzésből új képezdét. Ilyen állapot jellemző, mikor az 1868. XXXVIII. tc. megjelenik.

A protestáns tanítóképzés a Rátio Educationistól függetlenül fejlődött. A sárospataki református főiskolán levő akadémiai tanfolyamokon /melynek alsó két osztálya a gimnázium VII.-VIII. osztályának felel meg/ a 18. század végétől tanítottak neveléstudományt.

Az I-II. évfolyam elvégzése után a növendékek elhagyva a főiskolát három évig tanítóskodtak és sokan ott is maradtak életük hivatásául választva a tanítószágot, mások folytatták akadémiai tanulmányaikat és papi vagy jogi

pályára mentek. Előfordult, hogy gimnáziumi végzettséggel helyezkedtek el tanítói munkakörben és az egyházmegyén vizsgát tettek. A protestáns tanítóképzés tisztán elméleti orientáltságú volt.

Az Organisations Entwurf az akadémia 2. alsó osztályát /a protestáns főiskolának azon 2. évfolyamát, melyeken eddig a tanulók pedagógiai képzettségüket szerezték/, a gimnáziumhoz csatolta, mint annak VII-VIII. osztályát. A protestánsoknak is rendezni kellett a tanítóképzést.

A két protestáns felekezet más-más irányt választott. Az ág. evangélikusok fenntartották a tanítóképzésnek az előző osztályokkal való kapcsolatát, a felgimnáziumnak mellékosztályait képezték az ág. evangélikus képezdék. A reformátusok porosz mintára 3 éves képezdét állítottak fel önálló szervezettel, külön tanerőkkel. Az elméleti szakképzés mellett általános műveltségre vonatkozó ismereteket is tanítottak. A sárospataki ev. ref. főiskola kebelében 1857. november 16-án nyílt meg a tanítóképezde először az első, majd fokozatosan 3 évfolyammal. Megvalósult a mintatanítások szemléltetése. Próbatanításról, gyakorlóiskoláról még nincs szó. Az akadémián a teológusoknak is fennmaradt a pedagógiai képzés és népiskolai tanítósúgra bocsátás. Így nehezen tudtak meggyökerezni az 50-es években felállított képezdék.

A protestáns és katolikus tanítóképzés tehát teljesen ellentétes 1868-ig. A katolikus tanítóképzés alulról, a "példányiskolából" emelkedett felfelé, a protestáns tanítóképzés felülről, az akadémiából nyúlt lefelé.

Az 1868. XXXVIII. tc. 20. állami tanítóképezde felállítását rendelte el. Az állami képezde továbbfejlesztése, betetőzése az első két irányzatnak. Átvette mindkettő előnyét: az elméleti képzést kiegészítette gyakorlati tanításokkal és ezek színhelye a gyakorlóiskola lett, mely így szoros kapcsolatba került a képző intézménnyel. A tanítóképezde célja: "Bevinni a felülről terjedő világosságot a nép alsó rétegébe, közös intézetben együtt képezni a különféle felekezetekhez és nemzetiségekhez tartozó tanítójelölteket, hozzászoktatni őket egymás vallásának és nyelvének becsüléséhez, együtt nevelni őket a közös haza iránti szeretetben, a közös édes anya szárnyal alatt való békés egyetértésben, hogy aztán beplántálják a vallásos és faji türelmet a köznép szívébe"¹¹ - olvashatjuk a Sárospataki Állami Tanítóképezde XII. Értesítőjében. A képzési cél adekváтан tükrözi az 1868. évi kiegyezés utáni magyar társadalom elvárásait.

A tiszáninneni ev.ref. egyházkerület egyet értett az állami tanftóképezdek fent ismertetett célkitűzésével, és mikor a kormányzat a 20 képezde felállításához helyet keresett, felajánlotta a kormányzatnak 12 éve működő képezdjét, remélve, hogy az állami fenntartás következtében az anyagi körülmények is rendezettebbé válnak. "... amilyen magasan áll az állam egy kerületi, a tanügyért bár minő áldozatra kész felekezet felett, oly erővel haladjon ezen intézet magasztos célja felé, a népnevelés és oktatás fokozatos fejlesztésében..."^{2/} Így hangzik az egyházkerület indoka, és el kell ismerni, az adott korban haladó gondolkodásra vall, hogy lemondtak saját fenntartású képezdjükről az állam javára.

Jelen tanulmány 1912-ig vizsgálja a Sárospataki Állami Tanftóképezde történetét egyellen aspektusból, vagyis népnevelési, mai fogalommal élve közművelődési szempontból.

A tanulmány arra igyekszik választ keresni, hogyan és milyen módon készítették fel a tanftójelölteket a népnevelési, közművelődési munkára és a város, a környék kulturális életéhez milyen szálakon kapcsolódott a képezde, illetve abban milyen funkciót töltött be.

Csak nagyon röviden kívánok utalni a képzés tartalmának népnevelési orientáltságára, részletesebben szólok a tanórán kívüli tevékenységrendszerről, és a város, illetve környék és a tanftóképző kapcsolatáról, a közös kulturális rendezvényekről.

I.

A 19. században az iskolán kívüli nevelés lényegében azonos a mezőgazdasági ismeretterjesztéssel. Ez a társadalmi igény egyértelműen tükröződik a Sárospataki Állami Tanftóképző tananyagában is.

A növendékek részletesen foglalkoztak gazdászattal, kertészettel, szőlészettel, méhészettel, gyümölcstermesztéssel, selyemhernyó tenyésztéssel. Az elméleti ismeretek mellett alapos gyakorlati képzést is kaptak ezekből a tárgyakból kettős célból, egyrészt, hogy alapfokon tanítsák majd a népiskolákban a felnövekvő nemzedéknek, másrészt terjesszék a korszerű gazdálkodás ismerveit a felnőtt lakosság körében. Érdekes megemlíteni, hogy csaknem minden évben egyszer, néha kétszer is meglátogatta az iskolát egy-egy borászati, méhészeti vándortanftó és egyéb gazdászati szakember, aki a növendékeknek és legtöbbször a városi polgárságból álló vegyes közönségnek együtt tartott gyakorlati bemutatással egybekötött szakelőadást, na

úgy mondanánk, TIT-előadást. Az 1882-ben megjelent 1/1882. sz. miniszteri rendelet alapján a kertészetet, a gazdaságtant még inkább fontos területnek kellett tekinteni.

Hasonló célból házi iparral is foglalkoztak a képzés során, minden osztályban heti 2-2 órában.

A vidék természetéhez képest tanulták a kosárfonás főbb menetét, egészen a díszítőmunkáig. Szalmafonásból elsajátították a kalapkészítést, a fonásneveket, szalma- díszkosarakat készítettek. Megtanulták a szalma festését, lakkozását. Lombfűrész munkákat végeztek.

Az 1873/74. oktatási évben rendkívüli tantárgyként szalma, gyékény, fűz- vesszőmunkákat tanultak. Az 1882/83. tanévtől a képzés időtartamát 4 évre emelték.

A századforduló után a mezőgazdasági ismeretek mellett kézi munka tantárgy keretében asztaloságot és esztergályozást is tanultak, hogy apró javítási munkálatokat el tudjanak végezni és másoknak is tanácscsal szolgálhassanak. Az 1906/1907. tanévben kétféle ismeretterjesztő tanfolyam is működött az intézetben. Gróf Malláth József szociológus szövetkezeti tanfolyamot szervezett, melynek előadója Blasek Jenő, az Országos Központi Hitel-szövetkezet ellenőre volt. Az előadó ismertette az alapszabályokat, ügyvezetést, könyvelést, a szövetkezetek célját, az eddig elért eredményeket, és a tanítókra e téren váró népnevelési feladatokat. A tanfolyamnak 52 hallgatója volt, 4 hónapnál tovább tartott és a záróvizsga "nagy és előkelő" közönség előtt zajlott, tehát nyilvános volt.

Még ebben a tanévben április 15-től május 31-ig az intézet gazdasági tanára gyakorlati tanfolyamot tartott cirokseprűkötésből a IV. éveseknek. 27 növendék tanulta meg, 400 darabot kötöttek, darabját 32 fillérért adták el nagyrészt a helybeli ref. főiskolának. A tanfolyam célját is megfogalmazza a XXI. sz. évkönyv, mely szerint a cirok a legtöbb helyen megterem, kevés baj van a termesztésével, feldolgozása seprűvé könnyen megtanítható a népnek és szép jövedelemre lehet általa szert tenni.

A képesítési vizsgán az írásbeli tételek között szerepelt pl. az 1875/76. tanévben olyan kérdés, hogy mit kell tennie a tanítónak, hogy a nép az állatokkal való foglalkozást helyesen fogja fel, hogy az állatknzásról le-szoktassa őket.

Fentiekből láthatjuk, hogy a népnevelői munkára való felkészítés meg-lepően gyakorlatias volt és a lakosság mindennapi szülkaégeleinek, prob-

lémáinak megválaszolására készítette fel a tanítójelölteket, hogy hasznos tanácsokat tudjanak adni a lakosságot legjobban érdeklő, érdekelhez legjobban kapcsolódó területeken.

II.

A tanítói-népedvelői munkára való együttes felkészítést szolgálták az intézet keretében szervezett önképzési alkalmak is.

A tárgyalt időszakban alapvetően három féle formában valósult meg az önképzés.

1./ 1873-ban önképző társulat alakult 48 rendes taggal, elnökéül megválasztották Nemes Lajos tanárt. 9 közgyűlést tartottak, 10 dolgozatot készítettek, ebből 5-nek a témája szabadon választott volt. Az egyes üléseken a dolgozatokat bemutatták és a "szavalmányi darabokat" is előadták, 19-en szavaltak összesen. Az önképző társulat saját költségén szépirodalmi lapokat, - ekkor mégcsak kettőt - és "veraszavalmányi" kézikönyvet járatott. A tanári kar részére megrendelt szaklapokat átolvasás után szintén átadták az önképző társulatnak tanulmányozás céljából.

1874-ben az önképző társulat már 31 közgyűlést tartott, 18 dolgozatot készített, ebből 5 módszertannal foglalkozott, a többi témája vegyes volt. A dolgozatokat bemutatták és egymás munkájáról frásbéli bírálatot készítettek, amit szintén felolvastak. A felsőbb évesek a közgyűléseken egyes tantárgyakból gyakorlati előadásokat tartottak, az elsősök verset mondtak. A társulat önálló könyvtárat alapított, ez pillanatnyilag 24 művet, 62 kötetet jelentett. A könyvvállomány összetétele: neveléstani mű, tantárgyakhoz kézikönyv, szépirodalmi, költészeti és szónoklati frásfajok ismertetéséhez szükséges könyvek.

1874/75. tanévben Kapitány János gyakorlóiskolai tanfőt választották elnöknek. A hangsúly a gyakorlati tanfításokon volt. Ebből a témából 20 alkalommal előadást tartottak, a tagok mindegyikét megbírálták, 15 önálló munka is készült, ebből 10 módszertani témában. A tagok bírálata alapján a legjobb dolgozatokat a munkakönyvbe is bejegyezték. Céljuk volt a szónoki beszéd gyakorlása is, ezért rendszeresen mondtak verset. Az önképző társulat könyvtára is tovább gyarapodott, részben adományozás, részben saját költségen való beszerzés által.

A társulat rendezésében a képezde helyiségében az összes növendék közreműködésével nyilvános estet rendeztek, melynek programja: ének, szavalat, "rajzmutatvány" és "disztornászat" volt.

A városból a rendezvényen díszes közönség vett részt. A belépődíj tetszőleges volt, amit a budai árvízkárosultak javára ajánlott fel az önképző társulat.

Az 1875/76. tanévben a társulat taglétszáma a felére csökkent, mégis 32 önálló munka született. A tanítási gyakorlattal foglalkoztak legtöbbit. Továbbra is rendszeres versmondással fejlesztették a tagság szónoki készségét. A könyvtár alig szaporodott, mert a tagdíjak csak év végén folytak be a szegénység miatt.

Az 1876/77. tanévben az önképző társulat addigi formájában megszűnt működni. Az ifjúság kérte a tanári kart, hogy nyújtson más úton módot, alkalmat az önképzésre, mert annak szükségét a haladni, fejlődni vágyó növendékek egy része belátta.

A tanári kar engedélyezte, hogy ifjúsági olvasóköri alakuljon. A kör célját, feladatát a következőkben összegezték: az oktatásban szerzett elméleti ismeretek kiegészítése, a szépirodalomban és a közéletben tájékozottság szerzése, a további önképzés megalapozása.

Módszerként folyóiratok, szaklapok, tudományos és szépirodalmi könyvek olvasását ajánlották. Az önképzés eszközeül szolgáltak az önképző társulattól átvett könyvtár és szaklapok.

A kör működéséről alapszabály készült, amit az igazgatótanács jóvá hagyott. Az ifj. olvasóköri 45 taggal megkezdte működését. Az alapszabály lehetővé tette, hogy aki produktív irányba akar haladni, dolgozatot készíthet, benyújthatja, illetve, ha szaválni akar, vagy gyakorlati tanítást tartani, akkor jelentkezzen a kör elnöki tisztét ellátó képezdési tanárnál. Ebben az esetben közgyűlést tartanak, ahol a produkció előadható, amit a tagok meg bírálnak.

Senki sem élt ezzel a lehetőséggel, mert "az önképzőtársulatokban figyeltetni szokott produktív irányú közlési vágy, eddigelé nem volt egyéb a hiúság vásárára vitt hitvány portékánál, mely nem érdemelte meg a tanári testület gondos ápoló figyelmét"^{3/} - olvashatjuk az 1876/77. tanévről kiadott értesítőben. Így már egyértelmű, hogy az önképző társulat feloszlásának az alapvető oka néhányak túlzott öntevékenysége lehetett, ami nem nyerte el a tanári kar tetszését, és a növendékek között is zavart keltett.

Tény, hogy a múlt tanévben a tagok száma már a korábbi 50-nel szemben 20 főre csökkent, az önálló munkák száma viszont 15-ről 30-ra emelkedett.

Való igaz, hogy az új Ifj. olvasóköri tagjai a könyvtár és a szaklapok tanulmányozásával beérték.

A következő tanévben az olvasóköriben annyi említésre méltó történt, hogy önképző dalkört szerveztek saját tagjalk részvételével, maguk közül karnagyot választottak és közösen népdalokat tanultak.

Az 1880/81. tanévtől ismét kezd az öntevékenység megerősödni. A kör elnöke önálló munkák készítésére bízta a növendékeket, a pályadíjak kifizetésére is sor került.

A következő tanévben a képesítési vizsgán az írásbeli dolgozat témája is az önképzéssel kapcsolatos. Címe: "Kifejtendő, hogy minő fontossággal bír a könyvek és szaklapok olvasása a néptanító önképzésére, s hogy minő eljárást kell szem előtt tartani, ha azt akarja, hogy a könyvek és szaklapok olvasása reá nézve maradandó hatású legyen."^{4/}

Az önképzési törekvéseknek a továbbiakban is elsősorban az olvasóköri biztosított lehetőségeket. A program bővült az öntevékenység, az alkotó munka irányába: Verselés, vers és esztétikai elemzés, értekezések felolvasása, mindezekről bírálatok készítése volt jellemző. A tagok száma 50 fő körül mozgott a 80-as évek elején.

Az Ifj. könyvtár szépen szaporodott: 167 művel, 294 kötettel rendelkezett már.

Az 1880-as évek második felében az olvasóköri alapszabályát átalakították, a régi önképző társulat "Ifjúsági kör" néven új irányú működést kezdett. A tanári kar intenciója szerint más irányba kell terelni a növendékeket, nehogy "... az önképzés az ifjúság által hiúság vásárlásul tekintessék."^{5/} Az Ifjúság programjával ajánlják a hírlapok, könyvek olvasását, írásbeli dolgozatok készítését, magyarnyelvi írásgyakorlatok tartását.

1885/86. tanévtől az új alapszabály szerint az Ifj. körnek minden képezdei növendék tagja volt. A kör munkássága természetesen ismét visszaesett, amit a tanári kar úgy magyarázott, hogy éppen az 1885/86-os tanévben volt legkevesebb jeles növendéke az intézetnek. Tény, hogy az új irányú működés következtében a kör tevékenysége újfen csak a hírlapok olvasására szorítkozott. Írásbeli munkái nem adtak be, pályadíjat nem tűz-

tek ki, bírálatok, értekezések nem készültek. Az önképzés a minimumra csökkent.

Az új alapszabály pontosan rögzítette a tisztségviselők - akiket szavazattöbbség alapján választottak - feladatkörét.

Az elnököt a kör tagjai a tanári karból választották.

Hatásköre: felügyel a kör működésére, annak irányára, összehívja a közgyűlést, azon elnököl, a tanári karnak időnként jelentést tesz, hozzá kell benyújtani a dolgozatokat, ő adja ki jelígyesen bírálatra, felügyel a kör pénzügyi gazdálkodására.

Az elnök az elnököt helyettesíti a kör vezetésében, felügyel az olvasási órák alatt az olvasó szoba rendjére. A jegyző a gyűlésekről jegyzőkönyvet vezet, gondoskodik a jó dolgozatok érdemkönyvbe való bejegyzéséről.

A könyvtáros a könyvtárat, a hírlapokat, folyóiratokat felelősséggel kezeli, nyilvántartja. A pénztáros a kör bevételeit, kiadásait bonyolítja és adminisztrálja.

Az 1886/87. tanévben már megfigyelhető a passzívitás némi nemű oldódása. Szavalatok előadására, írásbeli dolgozatok felolvasására, megbírálatára ritkán, de sor került. Pályadíjat is hírdetett a kör, amire 2 munka bejutott. Örvendetesen emelkedett az ifj. kör könyvtárának forgalma, 51 tag 1321 kötetet vitt ki, 1 növendékre 26 kötet esett. A képezdei könyvtárból 36 növendék 296 művet vitt ki, 1 főre 7 kötet esett.

Az elkövetkező tanévekben az ifj. kör működésében semmi érdemleges nem történt. Az 1894. évtől az önképzés új formájáról tesznek említést az évkönyvek. Ezek a következők; miniszteri rendelet alapján, a tanári kar kijelölése szerint a helybeli ev. ref. egyháznál az orgonista és a kántori teendők ellátására évente 2 növendék kap megbíratást, az ev.ref. vallású növendékek a temetéseknél mint énekesek segédkeznek, továbbá évente 4-5 növendék házi-oktatóul kaphat alkalmazást egyes családok kérelme és a tanári kar hozzájárulása alapján.

Fenti formákat a tanári kar nagyon hasznosnak ítéli, mert egyrészt anyagi segítséget jelent a hallgatóknak, másrészt önművelés is, mert az orgonajátszást, a gyülekezeti éneklést, illetve a tanítást gyakorolhatják.

Az 1897/98. tanévtől az ifjúság szórakoztatását nyáron tekepálya, télen korcsolyapálya szolgálja. Ezek karbantartása, üzemeltetése az ifj. kör körébe tartozik és a bevétel is őket illeti meg.

Az ifj. kör a továbbiakban Ifjúsági olvasókör néven működik és minden növendék tagja. A programon nincs különösebb változás, illetve az öntevékenység erősödött.

Az 1902/1903. tanévben az ifj. könyvtár állománya: 565 műre, 832 kötetre szaporodott és 8 folyóiratot járatt a kör.

Az ifj. olvasókörben 1906-ban, mikor is az intézetben ifj. egyesület alakult, pályázati téma volt "Az ifj. egyesületek célja, fontossága, a tanító teendője az ifj. egyesületekben."^{6/}

Továbbá számos példányszámban osztottak ki a növendékek között a "Magyar Gazdaszövetségről", a "Tanító szociális feladatai", "A falusi gazda állami tanácsadói és segítői" című füzeteket.

1908/1909. tanévben az ifj. olvasókör tagsága megcsappant, 22 főre csökkent. A tevékenység éppen ellenkezőleg megazaporodott, többszínű, változatosabb lett. 9 alkalommal rendeztek közösen az intézet zenekarával hangversenyt, 21 zeneszámot és 10 énekszámot mutattak be, 44 verset szavaltak el, 18 dolgozat került felolvasásra, 8 írásos bírálat készült, és 2 színdarabot mutattak be. A következő évben hasonlóan sokszínű volt a program, bár a létszám csak 3 fővel emelkedett. A meghirdetett pályázat témája szintén a tanító népművelési, közművelődési feladataihoz kapcsolódott. "A tanító szociális feladatai" című pályamű bemutatásra is került, amiből széles körű vita bontakozott ki.

1911/12-től az ifjúsági olvasókör új megnevezést és alapszabályt kapott: Ifjúsági "Comenius olvasókör" címen folytatta munkáját. Eddig is volt a tevékenységben pedagógiai elem, sőt bizonyos időszakokban uralkodott is, mégis inkább a szépirodalmi kísérletek voltak jellemzőbbek.

Mostantól a pedagógia lett a kör főprofilja. Minden növendék tagja a körnek, elnöke tanár.

Tisztségelt ifj. elnök, főjegyző, aljegyző, pénztáros, főkönyvtáros, alkönyvtáros, háznagy.

Megteremtették a szépirodalmi és pedagógiai irányú "Ifjúság" című lapot.

2./ Az 1883/84. tanévtől ifj. zenekar működik az intézetben. A fúvós-vonós zenekar 11 tagú: 8 hegedű, 1 brácsás, 1 fuvalás, 1 klabőgős, vezetője képezdei tanár. A századforduló után a zenekar létszáma 22 főre emelkedik, a hangszerek is megazaporodnak. A cimbalommal bővített zenekart kombinálták harmóniummal és zongorával. Kezdetben népdalokat, indulókat, a zenekar vezetőjének saját szerzeményeit játszották.

A zenekar rendszeresen szerepelt iskolai és városi ünnepélyeken. Kísérték a város hölgyeiből és a képezde énekkarából alkotott vegyeskört és az intézet férfi karát. A zenekar működési célját pontosan megfogalmazták, mégpedig: az ünnepélyek színvonalának emelése, önálló hangversenyek tartása az intézetben, Sárospatak városban, fellépés a saújhelyi Kazinczy Kör rendezvényein és vidéki iskolákban, másrészt, hogy a tagok a közéleti zene mellett a komolyabb zene termékeivel és a klasszikusokkal is megismerkedjenek. Mozart, Haydn darabokat, opera részleteket, népdalon kívül komolyabb súlyú magyar darabokat is betanultak.

A továbbiakban a zenekar létszáma tovább bővült, 28 taggal működik. Rendszeressé vált a gyakorlás, heti 2 órában.

3./ Az önképzés harmadik színtere a tűzoltócsapat, amely az 1881/82. tanévben kezdte meg működését a városi önkéntes tűzoltó-egyesület segédcsapataként, 58 taggal. A képezdei tűzoltócsapatba az önként jelentkezőket vették fel, tisztségviselőkné a jó tornászokat választották meg. A tűzoltócsapatnak önálló alapszabálya volt, mely részletesen taglalta a feladatokat és pontosan megfogalmazta működésének célját, vagyis: a képezdei ifjak kiképzése közéleti önkéntes tűzoltócsapatok vezetésére, másrészt tűz esetén a tanítóképző épületének megvédése, illetve a városi tűzoltócsapatnak segítségnyújtás. A téli időszakban szabad előadásokon, felolvasásokon ismertették a tűzrendészet körébe vágó kérdéseket.

Felolvasások hangzottak el nagyobb tűzkatasztrófákról és ezeket megbeszélték. Minden szombat délután volt elméleti, illetve gyakorlati foglalkozás. Ilyenkor órást szerveztek, ami egy parancsnokból és 6 tűzoltóból állt, ők látták el a fecakendők körüli teendőket. A gyakorlat a következőkből állt: rendgyakorlatok, mászási gyakorlatok, szerygyakorlatok és szivattyúgyakorlatok. Tűz esetén az órást, melynek tagjai hetenként változtak, szállt ki először szervezeten a helyszínre, a többiek már csak ott csatlakoztak. Évente 1 alkalommal ünnepélyes külaőségek között és a városi polgárok előtt, minisztériumi kiküldött jelenlétében nagygyakorlatot tartottak az intézet területén. A tűzoltócsapat nagyon sokszor vett részt a városban tényleges tűzoltásban. Szorgalmukkal, ügyességükkel, az életmentésben tanusított bátor helytállásukkal kivívták a lakosság elismerését, a helyi lapok is foglalkoztak a témával.

4./ Külön kell azólni az Ifjúsági egyesületről. Az 1905/1906. tanévben 1906. március 4-én Ifjúsági egyesületet alakítanak több mint 100 taggal. Az egyesületbe belépett 91 rendes és 15 pártoló tag. Az egyesület igazgatóját a tanári karból választották. 7 összejevetel volt, ahol a tanárok tartottak előadásokat és felolvasásokat.

A következő tanévben 13 előadás hangzott el a gazdasági élet köréből, szintén tanárok voltak az előadók. Továbbá az egylet keretében daloskört szerveztek és az év folyamán egy alkalommal növendékek közreműködésével ünnepélyes összejevetelt szerveztek.

A tanári kar nagyon fontosnak tartotta, hogy a növendékek a társadalomban rájuk váró népnevelői feladatokra felkészüljenek.

Ezért a tanítványokat nemcsak az Ifj. egyesület körüli tevékenységbe vonták be, ami alapvetően a IV. évfolyam feladata volt, hanem az összes növendék részt vett évfolyamonként diszgyűlések, felolvasások, színi előadások és ünnepélyek rendezésében. A célkitűzés a következőkben összegezhető:

- öntevékenységre szoktatással a növendékek ismereteinek fokozása, műveltségük emelése,
- szabad idejük értékes, hasznos, szórakoztatva-nevelő eltöltésének biztosítása,
- az Ifj. egyesületek vezetésére, felolvasások tartására előkészítésük.

Az 1908/1909-es évkönyv megállapítja, hogy az Ifj. egyesület bevált a nép művelődésének előmozdítására, másrészt a növendékek népnevelői munkára való felkészítésében. Az egyesület programja sokszínű, változatos lett. Felolvasások, versmondás, ének-zenei fellépések, dalestélyek, táncmulatságok szerepelnek az előadások mellett, melyek tárgya az Ifjúság nevelését szolgálta.

Az 1911/12. tanévben az egyesület elnöke például 22 előadást tartott. Az általános műveltség, illendőség kérdésein kívül nagy súlyt helyezett a mértéktelen alkohol fogyasztás következményeinek elemzésére.

A tárgyidőszakról szóló értesítők alapján megállapítható, hogy az Ifj. egyesület tagjai csak részben, mintegy 50 %-ban voltak tanítóképzős növendékek. Feltételezésem szerint az egyesület további tagjai városi fiatalok lehettek. Sajnos erről részletesebb adat az értesítőkből nem szerepel.

A tisztségviselők közül az elnök képezdel tanár, ő az egyesület vezetője, de a többi tisztségviselő nem tartozik a tanítóképzőhöz. A tagok között említ az értesítő pártoló tagokat és 10 atyát is. Nyilván ezek megbecsült polgárai lehettek a városnak, akik védnökséget vállaltak az egyesület felett, emelve ezáltal erkölcsi rangját, presztizsát, másrészt anyagiakkal is hozzájárulhattak az egyesület működéséhez. Ezek részben feltételezések - további kutatómunka szükséges -, mert az áttanulmányozott anyag elsősorban a képezde szemszögéből foglalkozik az egyesület tevékenységével. Annyi bizonyos, hogy városi fiatalok is szép számban voltak az egyesület tagjai között, valamint városi polgárok. A tanítóképző tehát jelentős szerepet vállalt a városi ifjúság kulturális nevelésében, másrészt a növendékeket gyakorlatiasan felkészítették az iskolahagyott fiatalokkal való foglalkozásra.

III.

A tanítóképző a város és a környék életében több szempontból is meghatározó kulturális centrum volt és ezzel kettős feladatot oldott meg, nagyon praktikus módon: egyrészt a jelölteket felkészítették a népnevelői, közművelődési munkára, másrészt a képző tanárai és növendékei aktív részesei voltak a környék és Sárospatak város kulturális életének.

Ebben a fejezetben a kirándulásokról, a rendezvényekről és a tanári kar közéleti elkötelezettségéről szeretnék szólni.

A III-IV. éves hallgatók tanévenként legalább egyszer részt vettek többnapos tanulmányi kiránduláson, melyek programja sokszínű és tanulságos. A pedagógiai jelleg egyértelműen kirajzolódik a kirándulások programjából, de az arányokat illetően a társadalomismeret legalább olyan súllyal szerepel, továbbá a természettudományos és történelmi ismeretek elmélyítése kap még meglepően kiemelt teret.

Az 1874-75. tanévben pl. a III. évesek 5 napos kirándulásának uticélja Máramaros megye volt. A program: a huszti vár meglátogatásával kezdődött, itt pedagógiai, botanikai, történelmi, pedagógiai és társadalmi ügyekről beszélgettek, tehát komplex módon közeledtek az adott látványhoz. Még aznap meglátogatták a helybéli ref. népiiskolát. A következő állomáshely M.-Sziget volt, ahol a képezde növendékei várták őket. Az elszállásolás házaknál történt. Megtekintették a tanítóképezdét, előadásokon megjelentek, a múzeumot, a könyvtárat megnézték. Másnap Bocskóra indultak, ahol a szóda és

vegygyárat tanulmányozták. A képzés során foglalkoztak a gyárban végbenő vegyi folyamatokkal, és most megfigyelhették, hogy az eddig kialakult képnek megfelel-e a valóság. A továbbiakban a kabola-polyániai ásványvíz és vasgyárak megtekintése következett. Majd sótelepeket néztek meg Rónaszéken. Leszálltak az "Apáti" aknába, ahol nagyon érdekes jelenséget tanulmányozhattak, együtt mélységet és magasságot. Látták a sóművelést, az aknák különböző alakjait. Útközben meglátogattak egy vegyesiskolát és egy orosz ajkú iskolát. A kirándulást vezető szaktanár jelentésében a következőket olvashatjuk: "Ezen kirándulás vidék és emberismeretben, geológiai és természetrajzi tapasztalatokban bizonyára nem volt meddő."⁷¹

A következő tanévi kirándulás uticélja Diósgyőr és környéke volt. Tanulmányozták a papírkészítést, megtekintették a papírmalmot, a diósgyőri nagy vasművet, a kőszéntelepet, a diósgyőri váromladékokat, meglátogattak néhány népiskolát.

A kirándulás során sokféle emberről beszélgettek, sokféle problémával találkoztak. A meglátogatott gyárakban az igazgató részletes ismertetést tartott, az iskolákban az igazgató fogadta őket és kérdéseikre válaszolt. Az elszállásolás mindvégig házaknál volt, ahol megint csak tapasztalatokat szereztek. Az utazás vonattal történt, közben félórás, egyórás gyalogtúrákat is tettek. A főbb tanulmányi kirándulás is hasonló volt az itt bemutatotthoz.

Más alkalommal az Aggteleki barlang megtekintése, börgyár, szeszgyár, kőedénygyár, múmalom meglátogatása, Krasznahorka és Váralja, az ottani vár stb. volt az uticél.

Ezen kirándulások mellett a képzős növendékek egy tanév során több ízben részt vettek a hegyaljai tanítói kör értekezletein. Gyakran látogattak meg különböző községi iskolákat, ott a tanítást gyakorolták, pl. kétajkú gyermekek körében a magyar nyelv tanításának módszerét tanulmányozták és gyakorolták, egyidejűleg hangversenyt vagy egyéb kultúrmissort rendeztek a falu lakosságának. Széphalomban rendszeresen megtartották a Kazinczy ünnepélyt, melyen az összes növendék részt vett. A kerületi tornaversenyeken a képezde növendékei mindig jelen voltak. Ez többnapos kirándulást jelentett és legtöbbször a teljes ifjúság részvételét.

Már az itt felsorakoztatott tények is bizonyítják, hogy a rendszeres és viszonylag gyakori, komplex jellegű kirándulások nagyon tudatosan szolgálták a növendékek általános műveltségének, pedagógiai kultúráltságának, társadalomismeretének emelését, a népnevelés oktatás ügyét.

Sárospatak város ea tanítóképző rendszeresen szervezett közös rendezvényeket, melynek színhelye a városháza vagy a tanítóképző nagyterme volt. Gyakorlatok voltak a hangversennyel egybekötött táncmulatságok, illetve hangversenyek. Másrészt a képezde minden nagyobb esemény alkalmával meghívta a város polgárságát: pl. tűzoltócsapat nagygyakorlatára, tornabemutatóra, madarak és fák napjára, díszelőadásokra, melyen az intézet növendékei /énekkar, zenekar, önképző társulat szavaldi/ szerepeltek, színelőadásokra, a szövetkezeti tanfolyam záróvizsgájára, az önképző társulat díszgyűléseire, méhészeti, szőlészeti stb. előadásokra, gyakorlati bemutatókra.

A képezde tanárai jelentős számban vállaltak közéleti szereplést, különböző társadalmi megbízatásokat, így a saját példájukkal is hatékonyan szemléltették a tanító közéleti elkötelezettségét, népnevelési elhivatottságát. Néhány konkrét példára szeretnék hivatkozni állításom alátámasztásaként. Balogh Kálmán elemi iskolai tanítói oklevéllel rendelkező tanerő a "Sárospataki Irodalmi Kör" kezelőbizottságának tagja, a sárospataki összes tanítók egyesületének elnöke, részt vett szőlészeti-borászati tanfolyamon, valamint a gyakorlóiskolai tanítók tanfolyamán, cikkekét, tanulmányokat jelentetett meg, a "Sárospataki Irodalmi Kör" megbízásából számos szakvéleményt, bírálatot készített pályamunkákról, népiiskolai kézikönyvet írt, átdolgozta a népiiskolai természettant.

Bem Lajos gazdasági oklevéllel rendelkező tanár II gazdasági-háziipari tanfolyamot rendezett Zemplénnvármegyében, 49 népies gazdasági előadást tartott 1896 résztvevőnek, Sátoraljújhelyen a IO, honvédgyakorlóezred 3. zászlóalja legénységének népies gazdasági tanfolyamot tartott 4 hónapos időtartammal, tanulmányokat tett Eperjesre gazdasági kiállítás megtekintése céljából, Budapestre a burgonya betegségek és Sátoraljújhelyre a bolgárkertészeti tanulmányozása végett, szociológiai tanfolyamot végzett Budapesten, létesített 2 népies mintagazdaságot, közigazdasági ügyekben II esetben állt a gazdaközönség rendelkezésére, igazgatóság tagja a Sárospataki Hitel Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetnek, a Perbenyik Környéki Vidéki Baromfityénysző Társulatnak, gazdasági ügyekben 52 esetben szolgálta írásban, szóban a gazdákat, Zemplénnvármegye területének kijelölt gazdasági szakértője.

Hodossy Béla elemi iskolai oklevéllel, polgári iskolai tanítói oklevéllel, tanítóképzései tanári tanfolyammal rendelkezik, a tanítóképző igazgatója. Számtalan megbízatása, elkötelezettsége szintén megdöbbentő: A ref. egyház presbitere, a tanítóképző intézeti tanárok országos egyesületének választmányi tagja, Zemplénvármegyei Ált. Tanító Egyesület elnöke, Sátoraljaújhelyi Kazinczy Kör alelnöke, Zemplénvármegyei Törvényhatósági Állandó Népinevelési Bizottság választott tagja, az Alsózempléni Ref. Egyházmegyei Tanügyi Bizottságának és a sárospataki Irodalmi Kör Kezelő Bizottságának tagja, számos önálló mű, tanulmány szerzője.

Önkényes választás alapján három pályaképet mutattam be, s úgy hiszem ezek meggyőzően bizonyítják, hányféle szálon kötődött a tanítóképző tanterület a város, a megye gazdasági, társadalmi, kulturális életéhez, s milyen pozitív példa volt az a növendékek, a leendő tanítójelöltek számára.

Dolgozatomban igyekeztem átfogó képet adni a tárgyalt időszak [1869-1912/ határai között, - közművelődési megközelítésben - a tanítóképző egy korszakáról. A népműveléstörténet nagy korszakváltásai jellemzik ezt az időszakot: az eötvösi népinevelési koncepció, mely szerint a népinevelés, népművelés társadalmi mozgalom némi állami támogatással, a népművelés kettősségének, [jobboldali, baloldali/ éleződése, az intézményesített népművelés, illetve a századforduló után megjelennek a központosítási kísérletek.

Lényegében ezek a korszakok a tanítóképző történetében is nyomon követhetők. A növendékek tanórán kívüli foglalkoztatása egyre sokrétűbb és irányítottabb lesz, az önképzés különböző fórumain az öntevékenységet egyre inkább határok közé szorítják és irányítják, bizonyos időszakba például az önképző társulat tevékenysége a tanári kar beavatkozása nyomán ellankad, az aktív közösségi formákat az egyéni olvasás, szemléltetés váltja fel. A népinevelői munkára való felkészítés egyre tudatosabbá, gyakorlatiasabbá válik, pl. az ifj. egyesület megalakítása is bizonyítja.

Dolgozatommal szerettem volna bizonyítani, hogy a tanítóképző intézet milyen nagymértékben nyitott volt a társadalomra, a gyakorlati élettel számtalan szálon kapcsolódott, példamutató tudatossággal igyekezett megvalósítani az állam elvárásait az intézeten belül és a közvetlen társadalmi környezetben.

A népinevelői munkára való felkészítést a néptömegek szűkségleteihez, életmódjához igazították, természetesen elsősorban konzerváló és nem fejlesztő céllal, az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően. Az elmélet és a

gyakorlat összhangja megvalósult, a társadalommal való érintkezés gyakori, de tervezett és szervezett volt, így döntően olyan hatások érték a növendékeket, melyek az iskolai nevelőmunkát felerősítették. A tanári kar szemlélete egységes, népművelői tevékenységük, közéleti szereplésük pozitív példaként jelent meg a növendékek előtt. Végül a népművelői munkára való felkészítés nagyon gyakorlatias volt, az ismeretek mellett olyan képességek kialakítása valósult meg, mely alkalmassá tette a tanítójelölteket, hogy leendő hivatásukat, a felnövekvő nemzedékek és a felnőttek nevelését-oktatását eredményesen végezzék el.

Úgy hiszem sok értékes tanulság levonható a tárgyalt időszak történetéből a mára, a jelenre vonatkozóan, hogy mai körülményeink között, bár egy sokkalta fejlettebb s egyben bonyolultabb korban, de az egész szocialista magyar társadalom érdekében jobban, eredményesebben végezzük a tanítójelöltek közművelődési munkára való felkészítését.

Idézetek jegyzéke

- 1/ A Sárospataki Állami Tanítóképezde /12./ Értesítője az intézet huszonöt éves múltjáról. (Összeáll.: Dezső Lajos).
Sárospatak, 1895, [Kiad.] Steinfeld Béla. 4. l.
- 2/ Értesítvény a Sárospataki Magyar Királyi Állami Férfi Tanítóképezdéről. (Összeáll.: Dóczy Gedeon).
Sárospatak, 1872, [Kiad.] Steinfeld Béla. 1. l.
- 3/ A Sárospataki Állami Tanítóképezde Értesítője az 1876/77. tanévről. (Összeáll.: Dezső Lajos).
Sárospatak, 1876, [Kiad.] Steinfeld Béla. 30. l.
- 4/ A Sárospataki Állami Tanítóképezde Értesítője az 1881/82., 1882/83., 1883/84. tanévről. (Összeáll.: Dezső Lajos).
Sárospatak, 1884, [Kiad.] Steinfeld Béla. 22. l.
- 5/ A Sárospataki Állami Tanítóképezde Értesítője az 1884/85., 1885/86., 1886/87. tanévről. (Összeáll.: Dezső Lajos).
Sárospatak, 1887, [Kiad.] Steinfeld Béla. 27. l.
- 6/ A Sárospataki Állami Tanítóképző Intézet Értesítője az 1906/1907. tanévről. (Szerk.: Hodossy Béla).
Sárospatak, 1907, [Kiad.] Radil Károly. 28. l.
- 7/ Értesítvény a Sárospataki Állami Tanítóképezdéről az 1874/75. tanévben. (Összeáll.: Dezső Lajos).
Sárospatak, 1875, [Kiad.] Steinfeld Béla.

Felhasznált irodalom jegyzéke

- 1/ Értésítvény a Sárospataki Magyar Királyi Állami Férfi-Tanítóképezdéről az 1873/74. iskolai évben. (Összeáll.: Dóczy Gedeon). Sárospatak, 1874, [Kiad.] Steinfeld Béla.
- 2/ Értésítvény a Sárospataki Magyar Királyi Állami Férfi-Tanítóképezdéről az 1873/74. iskolai évben. (Összeáll.: Dóczy Gedeon). Sárospatak, 1873, [Kiad.] Steinfeld Béla.
- 3/ Értésítvény a Sárospataki Magyar Királyi Állami Férfi-Tanítóképezdéről. (Összeáll.: Dóczy Gedeon). Sárospatak, 1872, [Kiad.] Steinfeld Béla.
- 4/ A Sárospataki Állami Tanítóképezde /17./ Értésítője az 1902/1903. tanévről. (Összeáll.: Dezső Lajos). Szerencs. 1903, Simon József.
- 5/ A Sárospataki Állami Tanítóképezde /16./ Értésítője az 1901/1902. iskolai évekről. (Összeáll.: Dezső Lajos). Sárospatak, 1902, [Kiad.] Steinfeld Béla.
- 6/ A Sárospataki Állami Tanítóképezde /13./ Értésítője az 1895/96., 1896/97., 1897/98. iskolai évekről. (Összeáll.: Dezső Lajos). Sárospatak, 1898, [Kiad.] Steinfeld Béla.
- 7/ A Sárospataki Állami Tanítóképezde /12./ Értésítője az intézet huszonöt éves munkájáról. (Összeáll.: Dezső Lajos). Sárospatak, 1895, [Kiad.] Steinfeld Béla.
- 8/ A Sárospataki Állami Tanítóképezde /11./ Értésítője az 1887/88., 1888/89., 1890/91., 1891/92., 1892/93., 1893/94. iskolai évekről. (Összeáll.: Dezső Lajos). Sárospatak, 1894, [Kiad.] Steinfeld Béla.
- 9/ A Sárospataki Állami Tanítóképezde Értésítője az 1884/85., 1885/86., 1886/87. tanévről. (Összeáll.: Dezső Lajos). Sárospatak, 1887, [Kiad.] Steinfeld Béla.
- 10/ A Sárospataki Állami Tanítóképezde Értésítője az 1887/88. tanévről. (Összeáll.: Dezső Lajos). Sárospatak, 1883, [Kiad.] Steinfeld Béla.
- 11/ A Sárospataki Állami Tanítóképezde Értésítője az 1881/82. tanévről. (Összeáll.: Dezső Lajos). Sárospatak, 1882, [Kiad.] Steinfeld Béla.

- 12/ A Sárospataki Állami Tanítóképezde Értesítője az 1879/80. és 1880/81. tanévről. (Összeáll.: Dezső Lajos).
Sárospatak, 1881, [Kiad.] Steinfeld Béla.
- 13/ A Sárospataki Állami Tanítóképezde Értesítője az 1877/78. és 1878/79. tanévről. (Összeáll.: Dezső Lajos).
Sárospatak, 1879, [Kiad.] Steinfeld Béla.
- 14/ A Sárospataki Állami Tanítóképezde Értesítője az 1876/77. tanévről. (Összeáll.: Dezső Lajos).
Sárospatak, 1877, [Kiad.] Steinfeld Béla.
- 15/ A Sárospataki Állami Tanítóképezde Értesítője az 1875/76. tanévről. (Összeáll.: Dezső Lajos).
Sárospatak, 1876, [Kiad.] Steinfeld Béla.
- 16/ Értesítvény a Sárospataki Állami Tanítóképezdéről az 1874/75. tanévben. (Összeáll.: Dezső Lajos).
Sárospatak, 1875, [Kiad.] Steinfeld Béla.
- 17/ A Sárospataki Állami Tanítóképző - Intézet Értesítője az 1911/1912. tanévről. (Szerk.: Hodossy Béla).
Sárospatak, 1912, [Kiad.] Dani és Fischer.
- 18/ A Sárospataki Állami Tanítóképző - Intézet Értesítője az 1909/1910. tanévről. (Szerk.: Hodossy Béla).
Sárospatak, 1910, [Kiad.] Dani és Fischer.
- 19/ A Sárospataki Állami Tanítóképző - Intézet Értesítője az 1908/1909. tanévről. (Szerk.: Hodossy Béla).
Sárospatak, 1909, [Kiad.] Radil Károly.
- 20/ A Sárospataki Állami Tanítóképző - Intézet /4/ Értesítője az 1906/1907. tanévről. (Szerk.: Hodossy Béla).
Sárospatak, 1907, [Kiad.] Radil Károly.

DR. FÖLDYÉ ASZTALOS ADRIENNE

főiskolai adjunktus

ÉNEK-ZENE OKTATÁS A SÁROSPATAKI TANÍTÓKÉPZŐ KEZDETI
IDŐSZAKÁBAN
/ 1869 - 1900 /

A 450 éves iskola jubileuma arra kötelez bennünket, hogy felidézzük a múlt értékes hagyományait és összehasonlítsuk az akkori oktatás helyzetét a maival.

Dolgozatomban az ének-zene oktatás helyzetét vizsgálom 1869-től kezdődően a századfordulóig.

"A sárospataki ev. ref. főiskola kebelében 1857. november 16-án nyílt meg a tanítóképezde, először az első, majd fokozatosan három évfolyammal, de a zsenge intézetnek erős küzdelme volt egy ellenséges áramlattal, mely inkább a teológusok pedagógiumát, mint népiskolai tanítóképezdét szeretett volna látni az új intézetben."¹

A szakember tanítóképzést tulajdonképpen az 1777-ben kiadott Ratio Educationis vezette be nálunk a népiskolával együtt. Elrendelte, hogy minden tanterületben egy első rangú népiskola állíttassék, "melyben nem csak a gyermekek nyerjenek bővebb és alaposabb kiképzést, mint a többi népiskolában, hanem a leendő tanítók is itt gyakorolhatván, csak akkor bocsáttassanak tanítói hivatalra, ha alkalmas voltak szigorú vizsgálattal igazolták. ... Mert azelőtt az lett tanító az itt-ott fennálló népiskolákban, aki akart, vagy aki egyéb lenni nem tudott."²

A történeti fejlődés úgy alakult, hogy a Ratio főként a katolikus tanítóképzés szabályozója volt, s ez a helyzet 1845-ig fennállt, amikor a kormány öt római katolikus képezdét állított fel némi önálló szervezettel, egy-két évi tanfolyammal. Ezek az intézetek tanítási rendszerük és céljuknál fogva tanítóképző szakiskolákká foghatók fel, csak tanítói /meg kántori/ hivatalra készítették elő növendékeiket.

"Néhol eljártak a jelöltek a főelemi iskolai tanítások látogatására, próbatanításokat is tartottak, de csak a saját osztályukban, a gyakorló iskolában végzendő tanítási gyakorlat még ismeretlen volt."³

A protestáns tanítóképzés a Ratio Educationistól függetlenül fejlődött. Különböző tanítóképző iskolájuk a század első felében még nem volt, azonban

a főiskolákban levő akadémiai tanfolyamokban a múlt század végétől kezdve tanították a neveléstudományt. A hallgatók az I-II. évfolyamot befejezve hároméves tanítóságra mentek, sokan aztán végleg a tanítói pályán maradtak, mások viszont folytatták akadémiai tanulmányaikat, s azok befejezése után papi vagy jogi pályára léptek. Voltak viszont olyanok is, akik nem az akadémiából, hanem a gimnáziumból mentek ki segédtanítóságokra /praeceptor-
 toria/, ezeknek az egyházmegyén vizagát kellett tenniük. Elméleti képzés volt megfelelő gyakorlat nélkül. Így a katolikus és protestáns tanítóképzés között különbség volt.

Az 1868. XXXVIII. t.c. 20. állami tanítóképezde felállítását rendelte el. Az állami tanítóképezdek szervezete az eddig fennállt két irányból fejlődött tovább. Az ev.ref. képezdéktől átvette a hároméves tanfolyamot, az alaposabb kiképzést, a katolikus képezdéktől pedig a gyakorlatiasabb irányt, a próbatanításokat, s mindkettőt kiegészítette a gyakorlati tanításokkal. A képezdével összeköttetésbe hozta a gyakorlóiskoláit. A népnevelés és az oktatás fokozatos fejlesztése volt a cél.

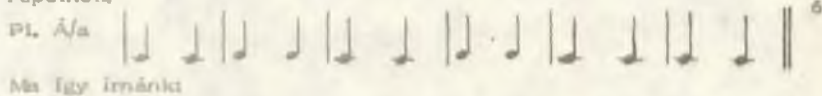
A tanítóképző első tanulói pályavégzett teológusok voltak, akik Árvay József szerint "utasítást vettek a népiiskolai tantárgyak miként leendő előadásában, kezelésében az útenyírásban és templomi éneklésben."⁴

A "képezdészek" a kor színvonalán álló, magasabb fokú műveltséggel rendelkező ifjak lettek, s ezzel mintegy testet öltött az a gondolat, hogy a néptanító sokoldalú munkájának végzéséhez a szakmai ismereteken túl megfelelő magasfokú általános műveltség is szükséges. A tanítóképzés három éves volt, mégis a jegyzőkönyvekben gyakran szerepel a negyedik évfolyam is, amit "az összes tanulmányok ismételtsére, de kizárólag a gyakorlatra kellett használni."⁵ Később a 36290/1882. számú közoktatási miniszteri rendelet után emelték fel az állami képezdek eddig három éves tanfolyamát négy évfolyamra.

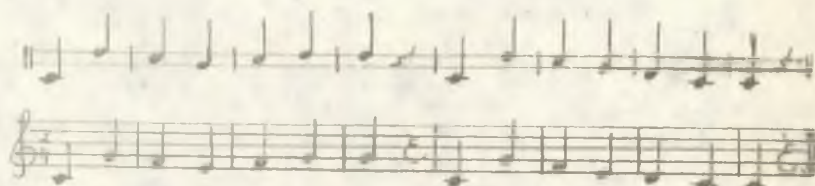
A következő tantárgyakat tanulták a képezdében: Hit-erkölcstan, neveléstan, neveléstan, oktatástan, ügyirat, nyelvtani szak /magyar, német nyelv/, történelmi tárgyak: földrajz, történelem, neveléstan, oktatástan, mennyiségtan: számtan, mértan, természettudományi tárgyak: növénytan, állattan, ásványtan, természettan: gazdaságtan, kertészet, ének- és zenetan, rajz, szépírás, testgyakorlás.

A tanulók felvételi vizaga után kerültek az intézetbe. Az ének tantárgy követelménye I. osztályban a következő volt: A népiiskola I. II. III. osztálya

s számára kiszabott hallás utáni éneklés mellett a hangjegy utáni éneklést is gyakorolták egyszerűen. Az 1872-ben kiadott Bartalus István Éneklő ABC-je megvilágítja előttünk, hogyan tanították abban az időben az éneket. Az 1. évfolyam számára írt könyv intonációs gyakorlatokat tartalmaz, s kezdetben a gyakorlatok csak három hangot járnak be, majd fokozatosan érnek el a pentachord hangsorig. Az egyszerű lamú gyakorlatok után kétszólamúak következnek, majd a legvégén három szólamúakat is találunk. Többnyire 2/4-esek a gyakorlatok, de 4/4-esek is vannak benne. Számunkra érdekes a kottaírás. Kulcsot nem jelöl, nem öt vonalas rendszerben írja a gyakorlatokat, hanem csak annyi vonalat használ, amint a gyakorlatok szerepelnek.

M/dd ⁷

A II. osztály anyaga a népiskola IV., V., VI. osztálya számára kiszabott tananyaggal megegyezett, ezenkívül egy-, két- és háromszólamú gyakorlatokat és dalokat énekeltek. A III. osztállyal együtt több homofón és polifón négy szólamú karéneket is gyakoroltak.

III. osztályban már az "Énektan tanmódszerét" és az összhangzattan elemét is tanulták. Az énekkarak különböző fajtáit ismertették, valamint négy szólamú homofón és polifón karműveket is énekeltek.

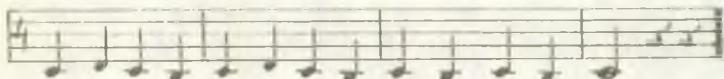
Bartalus István Ének-tanító vezérkönyvet is írt a III-IV. évfolyamon tanító népiskolai tanítók számára, hogyan tanítsák meg a hangokat a tanulókkal.

A hangokat abc-s névvel lépcsőzetesen haladva tanulták meg és úgy énekelték.

Pl. Első lépcső a rövid vonal. Második lépcső a rövid köz, harmadik lépcső az első hosszú vonal. Hatodik lépcső a második hosszú köz. Ma különböző dó-helyzetekben szolmizálva tanulják a tanulók a hangokat. Első két osztályban az egy vonásos oktáv hangjait ismerték meg. Tanítási módszerükre a kérdve kifejtés volt a jellemző. Pl. "Hogy nevez-zük az olyan számlálójegyeket, melyekben nem kell énekelni?" /Hallgató jegyeknek./⁸ Ma szünetnek nevezzük.

Harmadik osztályban a kis oktáv hangjaival ismerkedtek meg, melyeket betűknek neveztek.

Ének gyakorlatoknál előbb elmondták a hangok helyét, utána elénekelték. Pl.

"Péter! mondd el sorban a lépcsőket, például: c-től a d-ra fel, vagy le-megyünk?"

/C-től a d-re felmegyünk./

"De vajjon fellépünk-e, vagy felugrunk?"

/Fellépünk./

"Folytasd így tovább; hová megyünk a d-ről?"

/D-ről a c-re lelépünk./

"Hová megyünk aztán a c-ről?"

Miután a gyermek valamit felelt:

"Nos? tanultál-e már ilyen lépcsőt?"

/Nem tanuliam./

"Nézd meg jól; hová esik a lépcső? Vajjon a rövid vonal fölé? vagy a rövid vonal alá?"

/A rövid vonal alá./"⁹

Érdekes, hogy az éneklendő anyagot egy nagy terccel magasabban adták meg, mint ahogy írva volt. Tehát C-dúrban olvasták a hangokat, de a tanító E-dúrban énekelte.

Ezután a hangközugrásokot is gyakorolták elméletben.

Pl. "A második hosszú vonalhoz lefelé melyik a negyedik lépcső?"¹⁰

A IV. évfolyamon a hangok vonalrendszerben való elhelyezését tanulták tovább, valamint a módosító jelet és a feloldó jelet.

Érdekes az oktáv hangok gyakoroltatása is. A két szólamú oktáv párhuzamú gyakorlatot úgy gyakoroltatták, hogy a tanuló előbb az alsó, majd a felső hangot énekelte.

Az éneklés mellett a hangszer tanulásra igen nagy súlyt fektettek.

Ez részint az alaposabb zenei ismereteket is elősegítette, másrészt - különösen az orgona szakon - a kántorságra készítette fel a növendékeket. Hangszer zongora- és orgonaszakon, valamint hegedűszakon lehetett tanulni. Sz. Nagy József volt az énektanár, akinek a kézikönyvéből tanultak a diákok.

Az 1872-ben kiadott Vezérkönyv az énektanításban c. munkája módszertani útmutatásokat tartalmaz.

Számunkra nagyon érdekes, ahogy az egyes hangok tanításának menetét magyarázza.

Könyvének bevezetőjében írja:

"Mindenekelőtt jól meg kell gondolni a szerzőnek:

1. Mily korúak és képességűek számára ír, s miként voltak ezek eddig vezetve.
2. Mily készültségű vezetők fogják e tantárgyat tanítani jelenleg.
3. Az iskolázási rendszernél fogva mennyi idő fordítható a tantárgy tanítására.

Ezen általános követelmények mellett figyelembe veendőek még:

1. A nemzeti zene sajátos hangsori és hangmértani tekintetben.
2. A zenészet fejlődésének foka az életben éppen úgy mint az iskolában.
3. A pedagógiai élet fejlődésének foka.¹¹

A helyes tanítási módszer kiválasztását is megmagyarázza.

- a/ Van olyan elképzelés, mely szerint "az éneklést rögtön a rendszeres hangjegy szerinti tanítással kellene megkezdeni."¹²
- b/ A másik elv szerint a hangjegy szerinti tanítást "utánzói énekléssel" kell megelőzni.
- c/ A harmadik elv szerint a népi iskolai alsóbb osztályokban az alapfogalmak ismertetését az éneklés segítésének céljára kell felhasználni.

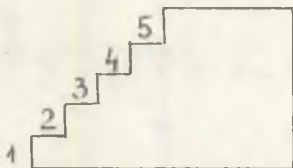
A harmadik elvet tartotta a leghelyesebbnek, hogy az éneklés és elmélet egyenlő súlyt kapjon.

Mi is azt az elvet valljuk, hogy a tudatos énekléshez elengedhetetlen az elméleti tudás. Tanítási rendszerünk annyiban tér el, hogy nem az abszolút rendszerhez ragaszkodunk, hanem a Kodály Zoltán által kidolgozott relatív szolmizációt vesszük alapul. Tanítási anyagunk alapjál a magyar gyermek- és népdalok alkotják.

A hangok megismeretése hallás után történt. Fontosnak tartotta a helyes éneklésmód kialakítását, a testtartást, szájtartást és levegővételt.

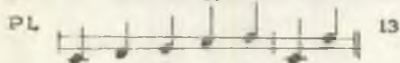
A Bartalus István Éneklő ABC könyvében megismert énekgyakorlatok módszeres lépéseit mutatja be a könyv. A hangtalálási és énekgyakorlatok mellett dalokat is tanultak valószínűleg hallás után.

5-ös hangkörben énekeltek, a hangokat lépcsőzetesen ábrázolták.

Előbb egy, majd kettő és így tovább haladva 5 hangon belül gyakoroltak lépcsőzetesen és ugrásokkal is.

Két és háromnegyedes ütemben is énekeltek.

Kár, hogy nagyon kevés énekkönyv maradt ebből a korból, ezért csak nagyvonalban lehet fogalmunk arról, mit is énekeltek akkoriban a tanulók. Többnyire csak a tantervben leírtakkal kell beérnünk, amelyek a tanítóképezdek értesítőjében találhatóak.

Az 1874/75. tanévben Ének- és zenetanból a tantárgyi követelmények némiképp módosultak, a megfogalmazás pontosabb lett. Három területen folyt az ének- és zene képzés: I. Elmélet, II. Ének, III. Hangszer-zene. I. Elméletről az 1. osztály követelménye a következő volt: Az éneklés és zongorázáshoz szükséges énekhangzat, hangmértani és zongora kezelési előismeretek, hangjegyek, vonalrendszer, ütemjelzők, pontok, módosító jelek, előkék. Nyolchangkörben éneklésnél leggyakrabban előforduló összhangok

módszertanilag. A II. osztályban is elméleti ismereteket alkalmaztak a hegedülésnél. A hangszer ismertetése, kezelése is ez év feladata volt. Az I. évben tanultak ismétlése, bővítése mellett a dur és moll hangnemeket tanulták, a bennük létező főösszhangokat elméletben.

A III. osztály tananyaga a magyar hangsor ismertetése volt módszertanilag. Az összhangzattan elemeit és a különböző énekkarokat ismerték meg ebben az osztályban.

II. Az Ének tantárgy anyaga I. osztályban megegyezett a népiskola I., II. és III. osztályai számára kiszabott anyaggal. II. osztályban a népiskola IV., V. és VI. osztálya számára kiszabott anyagból egy-két- és három szólamú gyakorlatokat és dalokat tanultak meg betűzni és szöveggel énekelve, a III. osztállyal együtt pedig több három- és négy szólamú karéneket.

III. Hangszer-zene. I. osztályban zongorán játszottak a növendékek ujjgyakorlatokat, egyszerű gyakorlatokat, zongoradarabokat, dalokat két- és négykézre.

II. osztályban a dur hangnemek hangsorait, fő- és tört összhangokat, két- és három szólamú gyakorlati darabokat tanultak. A zongora mellett már orgonát és hegedűt is választottak. A III. osztályban ezen a három hangszeren játszottak a tanítójelöltek.

Érdemes egy kis kitérést tenni a gyakorlóiskolai ének oktatásra is, mit tanultak akkoriban a kisdíákok. Megismerték a hangjegyeket, hangsorokat, feladatuk volt a hangközök eltalálása, gyakorlatok, gyermekdalok éneklése egy szólamban "alsó h-től felső c-ig." /Ma: h-c^m/

Az I. osztályban 9 dalt, a II. osztályban 6 dalt tanultak meg a gyermekek hallás után.

IV. osztályban az előbbieken túl a hangsúlyozással, időmérettel, változtató jegyekkel, $\sharp$ -el, $\flat$ -vel ismerkedtek meg. Az V. osztály anyaga megegyezett a IV. osztályéval.

Az 1879/80., valamint az 1880/81. tanév értesítőjéből ismét új követelményekkel ismerkedtünk meg a tanítóképzésben.

a/ Éneket heti 1 órában tanultak az I. évfolyamú "képezdészek".

Hallási, hangkülönböztetési, hangtalálási és olvasási gyakorlatokat végeztek 2-3-4-5 és 6-os hangkörben. Huszonkét gyermekdalt kellett tudniok.

b/ Zongorát heti 4 órában tanultak, de ezen belül az összhangzattan elemeit is elsajátították.

c/ A tananyag a következő volt: "kemény- és lágy hangmenetek, létraszerű hangközök, tanszponálás. A kemény- és lágy hangmenetek fő- és mellék hármashangzatai, akkord kapcsolások tömött szerkezetben."¹⁴

II. osztályban Karének órán a III. osztállyal énekgyakorlatokat és kórusműveket énekeltek heti 1 órában. Zongorát heti 2 órában tanultak. Összhangzattannal heti 1 órában foglalkoztak, ahol a tananyag hangközök, hármashangzatok tömött és szétszórt szerkezetben, szabad, tiltott menetek, záradékok és szekvencia volt. Az összhangzattan követelményéből kitűnik, milyen alaposan és nagy gonddal oktatták a tantárgyat.

d/ A hegedűsök heti 1 órában tanulták a hangszerjátékot. Az 1884. évi Dezső Lajos igazgató által összeállított értesítőben Ének- és zenetanból megnövekedett követelményekről olvashatunk.

A/ Énektanból az I. osztály anyaga volt:

a/ "Elméletileg a hallás utáni énekléshez szükséges hangmértani előismeretek. Dallamtanból a hangok ismertetése és utánoztatása lépcsőzetesen és ugrásban 1-8 hangkörben. Előbb egyentartalmú, később különböző tartalmú hangok és szünetek használata 2,3,4 részű ütemben, különös figyelemmel a hangok és szótagok tiszta kiejtésére, a hangok hangmértanilag pontos kiejtésére, továbbá a jó hangsúlyozásra és helyes lélegzetvételre. Az 5-ik hangtól kezdve az illető hangkörökben előforduló összhangok ismertetése. Háromrészű hangok, összekötés, simítás. A kemény nyolcas hangsor s az ebben előforduló lágy hangsor és összhangjai 1-7 hangkörben, a hangok magasítása és mélyítése. A hangok hangmértani és dallami jelzése számokkal és hangjegyekkel, főszűly fektetve a tananyagnak a népiskolában szükséges módszeres kezelésére. Tankönyvül Sz. Nagy József Vezérkönyv az énektanításban című könyve szolgált.

b/ Gyakorlatilag 1-8 hangkörben írott 45 népiskolai dal, a szükséges hangjegyolvasási gyakorlatokkal. Tankönyvük: Sz. Nagy József Gyakorló könyv az énektanításra.

II. osztályban Elméletből a következő volt a tananyag: A rendes hangjegy szerinti énekléshez szükséges hangmértani és dallami lejegyzés és olvasás. Az időmérték és hangsúlyra vonatkozó és egyéb a zenében előforduló jegyek ismertetése. A hangkör bővítése. A kemény és lágy hangsorok szerkezetének és egymástól származásának, valamint ezek összhangjainak ismertetése és begyakorlása. Rövid és hosszú előkék, Jegyzetek után.

c/ Gyakorlati éneklés a III. és IV. évesekkel együtt, 40 karének hangjegy szerinti éneklése és saját szólamaik begyakorlása.

A III. osztály anyaga: az eddig tanult elméleti dolgok alkalmazása.

A II. és IV. évesekkel együtt 40 karének hangjegy szerinti éneklése és saját szólamaikon kívül még egy szólam begyakorlása. A IV. osztály anyaga: A II. és III. évesekkel együtt 40 különböző hangnemekben frott karének hangjegy szerinti éneklése és minden szólam begyakorlása.¹⁵

Tankönyvként Sz. Nagy József által szerkesztett és 3 szólamra átdolgozott, részint e célra szerzett 40 karéneket használták.

B/ Zongora, illetve orgona órán a kottaolvasáson kívül 5 ujjas gyakorlatokat végeztek ujj, betű és hangjegy szerint mozdulatlan kéztartással.

A tananyagot fokozatosan bővítették 5 hangkörben kezdve előbb egyes, majd kettős hangok használatával.

Zongora órán sajátították el az akkordfűzések lejátszásához szükséges helyes ujjrendet.

Olvastak és játszottak F-kulcsban is. Sz. Nagy József kéziratként használt Ujjgyakorlatok és 40 olvasási darab c. művéből tanultak az I. osztályosok.

II. osztályban a dúr és moll hangsorokat és akkordjaikat gyakorolták.

3-ad, 6-od hangközökkel kettős hangokat játszottak. A Tanterv így fogalmazza meg a feladatot: "A rendetlen ujjazású kemény és rendes ujjazású lágy hangnemek hangsorainak és összhangjainak begyakorlása."¹⁶

Két és három szólamú műveket elemeztek is. Végül minden növendéknek a saját felekezeti templomi énekeiből 4-8 rövid és könnyű éneket kellett tanulnia.

A dúr és moll hangnemeket és összhangjaikat ismerték meg a III. osztályban, valamint hangközmegfordításokat. A különböző énekkarok szerkezetét vizsgálták hang, hangzat, dallam, szólam ismertetése alapján. Akkordfűzéseket tanultak, hangnemi kitéréssel is foglalkoztak.

Tankönyvként Wohlfahrt Összhangzattanát használták Bartalus fordításában. Zongorából 3-4 szólamú gyakorlatokat, elő- és utójátékokat játszottak.

Már díszítéseket is tanultak: gyöngytrillák, parányzó és trillák használatát. Első félévben zongorán, II. félévben orgonán játszottak.

Minden növendék saját felekezeti templomi énekeiből 8-10 éneket játszott. IV. osztályban orgonajátékkal foglalkoztak: orgona, pedál ismertetése és ennek használata, lábhegy-, sarok- és oldaljáték s ezeknek hangzó és néma cseréje.

A zeneoktatás egy nagy zenetereiben folyt. 1869-től 1889-ig Sz. Nagy József látta el az ifjúság zenei nevelését.

Az eddigiekből is kitűnt, mily sokrétű feladata volt egy ének-zene tanárnak. Nemcsak éneket, de hangszert is tanított, emellett az oktatáshoz szükséges tankönyveket is neki kellett megírni. Mindezeknek a feladatoknak Sz. Nagy József kiválóan megfelelt.

Az alábbi könyveket írta az ének-zene oktatáshoz:

Vezérkönyv az énektanításhoz. Elemi és népiskolák számára.

Hegedűiskola, zongoraiskola, Gyakorlókönyv az énektanításhoz, Rövid összhangzattan.

A zenetanításhoz kezdetben 5 zongora, 90 hegedű, 10 néma kis zongora /gyakorláshoz/ és 1 db orgona szolgált.

Később intézeti költségen fejlesztették a hangszerek állományát: csellót, brácsát, nagybőgőt és fuvalát vásároltak. Az ifjúság a vonós hangszert igen kedvelte. Már az első évtizedben voltak olyanok, akik korábban is tanultak hegedülni, így kis zenekart alakítottak. Legelőször Kvick Jenő helyettes zenetanár /1880. októbertől év végéig, Sz. Nagy József belegegsége alatt/ foglalkozott kis zenekarral. Nyilvánosan azonban még nem szerepeltek. Az ifjúsági zenekar az 1883/84. évben alakult meg Sz. Nagy József zenetanár vezetésével önképzési jelleggel. A zenekar 8 hegedűsből, 1 mélyhegedűsből, 1 fuvalásból és 1 csellistából állt.

Az ifjúsági olvasóköri is segítette a zenekart anyagilag. Az 1888/9. évben harmóniumot vett az iskola.

Az 1883/4. - 1888/9. terjedő hat év alatt a zenekar Sz. Nagy József zenetanár szerzeményelt /népdalok, indulók, zenekép/ játszotta. Az intézeti záróünnepélyeken évenként szerepeltek.

1888. május 13-án pedig hangversenyt rendezett a zenekar, mely szépen sikerült. A hangverseny tiszta jövedelme 101 Ft 40 kr. volt, melyből 50 Ft-ot az árvízkárosultak javára küldtek el.

1888-ban a zenetertmet 150 Ft költséggel átalakították. Az 1889/90. iskolai évtől fogva Hodossy Béla zenetanár vezette a zenekart. Az 1890/91. évben a zenekar saját költségén egy pedálos cimbalmot szerzett.

A zenekar halározott célja volt, hogy az ünnepélyeken való szerepléseken kívül a komolyabb zeneművekkel és a klasszikusokkal is megismerkedjenek. Az előadott művek igényességét mutatnak. Mozart: Esz-dúr szimfóniájából a Menüett tételt, Haydn: G-dúr Oxford-szimfóniából egy tételt, Weber: Búvós

4 és több szólamú elő- és utójátékokat kellett begyakorolniuk a pedál használatával. Minden növendék felekezeti énekekből 10-15 éneket játszott. II. osztályban választhatták a hegedűt. Előbb egy, majd mind a négy húron játszottak I-III. fekvésben.

Egy- és kétszólamú olvasási gyakorlatokat, népiakolaj daleket, kettős hangokat játszottak /egyik üres húr volt/.

Sz. Nagy József kéziratban levő hegedű-takolójából 36 gyakorlatot és az énektanításnál említett gyakorló könyvből 39 dalt kellett tudni.

III. osztályban már mind a négy húron 4 fekvésben kellett játszani.

A dúr hangsorokat és akkordokat csoportosították. Kétszólamú gyakorlatoknál a könnyebb karénekeket használták. 14 kétszólamú gyakorlatot és karéneket tanultak meg Sz. Nagy József által összeegyűjtött és átdolgozott szemelvényekből.

IV. osztályban a moll hangnemeket és akkordjait tanulták. Kétszólamú gyakorlatokat játszottak el moll hangnemekben, valamint a nehezebb karénekek szólamait használták.

Ebben az időben használták az 1884-ben Gell János fordításában megjelent Chevé elemi énektanát, melyben hangeltalálási gyakorlatokat találunk számjelzéssel dúr és moll hangsorban egyaránt.

Számunkra érdekes a hangok jelölése: Az alsó hangokat a szám alá írt ponttal, a felső hangokat pedig a szám felé írt ponttal jelölték. A szünetet 0-val, a kereszttel módosított hangot pedig a számot aláhúsva írták. A szám mellett pont nyújtást jelent. Hangszépfű gyakorlatként különböző hangerővel is énekeltek ezeket a gyakorlatokat. A dalokat is számokkal jelölték.

Példák a gyűjteményből:

Csolyadal 1 = 1 C-dúr - Élénken Szövege Lakits, Luttenberg stb. ABC-jéből

1 3 5 6 5 . 3 0 1 3 5 6 5 . 3 0 1 3 5 1

Ke-lep-ke-lep Jer-tek jó fa-la-tot nyer-tek! A-ki jó volt,

6 . 6 0 1 1 7 6 6 . 5 0 1 3 5 1 6 . 2 .

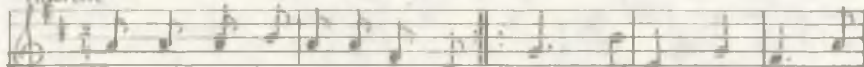
kap jó! gyí-kot, bé-kát kí-gyót. A-ki jó volt, kap jó!

1 7 6 7 1, 1 0 17

gyí-kot, bé-kát, kí-gyót.

A szekvenciális építkezésre és a hármashangzat felbontásra álljon itt egy példa: Torkos cica, magyar népdal.²⁰

Vidóran

1. {Az asz-tal-nál regge-liz-tem,} fel-for-dul-tam és nem
 2. {Te-jot és ke-nyéret et-tem,} no, vdej czi-cza, majd meg-
 Meg-it-ta a tejes-kó-met }

lát-tam, hogy a czi-cza oly kö-zel van
 fög-lak, a só-tét kam-rá-ba csi-k-lak.

A dalok 1, 2, 4 # és 1b előjegyzéssel vannak leírva. A IV. füzetben oktáv és oktávon kívüli hangterjedelmű dalok szerepelnek.

Bartalus István "Magyar népdalok gyűjteményé"-ből való ez a dal, amelynek változata ma is él.

Őszi dal

Mérsékeltre

1. föl-tá-mad a szél, föl-tá-mad a szél, föl-tá-mad a
 2. Le-hul-lott a lomb, le-hul-lott a lomb, le-hul-lott a
 3. Be-kö-szön a tél, be-kö-szön a tél, be-kö-szön a

szél jég-hi-de-gen, zúg-va ro-han át a li-ge-tén.
 lomb a ga-lyak-ról, kö-zü-lok ma-dár-dal már nem szól
 tél is ma hol-nap, fa-gyc-san te-kint már le a nap²¹

Ebben a füzetben megtaláljuk Erkel Himnuszát, Egressy Szózatát, Mendelssohn Üdvözlés c. dalát "A kis harang" címmel, Haydn: A hajnal c. dala és két Mosonyi dal is szerepel ebben a kötetben.

Míg az első 4 kötetben csak egyszólamú műveket találunk, addig az 5-6. füzetben már kétszólamú művek is vannak.

Ebben a füzetben a népdalok mellett Dankó Pista dalok, népies műdalok, több Schumann dal, Schubert és Mendelssohn dal is szerepel. Még kell jegyezni, hogy a prozódia sokszor rossz.

Sztankó Béla 1890-ben megjelent Dalos könyvében egy, két és három szólamú műveket találunk, több magyar népdalt és régi dalokat Tinódi Lantos Sebestyéntől, Pálóczi Horváth Ádám gyűjteményéből.

Wehner Gyula 1894-ben napvilágot látott 200 iskolai énekgyűjteménye a dalok mellett elméleti ismereteket is tartalmaz.

A századvég éveiben is az Ének- és zenetanítás célja a tanító növendékeknek ének-tanítónak, kántorral, énekkar-taggal és karvezetővé való kiképzése, szízlésük és kedélyük nemesítése, valamint a mindenoldalú képzettség elősegítése volt.

Az óra elején 5-10 percre hallás- és hangfejlesztési gyakorlatokat végeztek, hangsorokat, hangközöket énekeltek. 20-25 percre történt az előző órán feladott lecke énekeltetése lehetőleg mindenkivel külön-külön. Öt-tíz percre pedig együtt gyakoroltak. Óra végén 10-15 percet szántak az új anyag kijelölésére, magyarázatára.

Érdekes gyakorlat volt a hangtalálás különböztetés és jegyzés által.

A következőképpen végezték: A tanár hangneveket mondott és a növendék ezek hangját énekelte vagy a tanár előjátszott hangokat, a növendék pedig megnevezte azokat /különböztetés/ vagy vonalrendszerre írta.

A dalokat többnyire kotta nélkül kellett megtanulni. A Tanterv azt is előírta, hogy a gyengébbek segítésére végezték többet gyakoroljanak együtt és halk, mezza voce hangon énekeljenek.

Az énekkar kezdetben önkéntes alapon indult, később a tantervbe is bekerült. Az énekkart a III. és IV. osztályosok alkották, de néha II. évesek is tagjai lehettek. Néhány klasszikus és magyar művet, népdalokat tanultak. Az intézeti szellemet akarták ápolni, hogy kirándulások alkalmával, mint énekkar léphessenek fel.

Tanulmányokról képesítő vizsgán adtak számot a tanítójelöltek. Énekből a következőképp vizagzták: Feladott hangközöket énekeltek, dalokat hegedültek és egyházi énekeket orgonáltak.

Az ének-zene oktatás így járult hozzá a tanítók sokoldalú képzéséhez. Az intézet kezdettől fogva harcolt a tanítók magasabb fokú képzéséért, egyetemre való bocsátásáért, a középiskolák szakrendszerű felügyeletéért.

A sárospataki tanítóképzede első időszakának ének-zene oktatása a kor követelményeinek megfelelő alapos képzést adott a leendő tanítóknak.

Elsősorban a tantervre támaszkodtam, mert ez mutatja meg legjobban, mi volt a követelmény. Emellett néhány tankönyvet, énekgyűjteményt is igyekeztem bemutatni, hogy teljesebb képet kapjunk az akkori ének-zene oktatásról.

A heti egy ének órával szemben kitűnik a heti 2-4 hangszeres óra. Ez azt jelenti, hogy az ének-zene tanítás alapjának a hangszeres oktatást tartották, de aláhúzza ezt a képzési módot az a tény is, hogy a tanítóknak legtöbbször kántori feladatot is el kellett látni. Ezért tulajdonítottak olyan nagy súlyt az összhangzattannak is. Az arra alkalmas hallgatók a kántori képesítő vizsgát is letették. Mai módszerünkkel ellentétben az elméleti képzés volt túlsúlyban, sok hangtalálási gyakorlatot is végeztek. Erre az abszolút magasság begyakorlása miatt volt olyan nagy szükség.

A felsorolt tények mutatják, milyen színvonalas volt az ének-zene oktatás és ezzel egyidejűleg a pataki tanítóképzés. Egy magasabb tanügyi igazgatásban dolgozó volt pataki képzős, aki az ország különböző vidékeit járta, így tolmácsolta az Alma Maternek az általa tapasztalt általános véleményt: "Az a szellem, melyet az innen indított könyvek és tanítók visznek magukkal, sokszor válik vezetővé a távoli részeken is. Az intézet növendékei mindenütt jól megállják a helyüket."²²

Irodalomjegyzék

1. A sárospataki Állami Tanítóképzede XII-ik Értésítője, Sárospatak, 1895. 7. l.
2. U. o. 5. l.
3. U. o. 5. l.
4. Árvay József: Hivatalos előterjesztés a sárospataki h.h. képzede szellemi állásáról. Sárospataki Füzetek Ötödik évfolyam, 1861. 86. l.
5. Értésítvény a sárospataki m.kir. állami férfi tanítóképezdéről. Sárospatak, 1872. 9. l.
6. Bartalus István: Éneklő ABC népiskolák számára. Első évfolyam. Budán, 1872. 6. l.

7. U. o. 8. l.
8. Bartalus István: Ének-tanító vezérkönyv népiskolai tanítók számára. Harmadik évfolyam. Budán, 1872. 5. l.
9. U. o. 6-7. l.
10. U. o. 40. l.
11. Sz. Nagy József: Vezérkönyv az ének tanításhoz, Elemi és népiskolák számára. Első folyam. Budán, 1872. 3-4. l.
12. U. o. 5. l.
13. U. o. 74. l.
14. Értesítvény a sárospataki magyar királyi férfi tanítóképezdéről. Sárospatak, 1881. 19. l.
15. Értesítvény a sárospataki magyar királyi férfi tanítóképezdéről. Sárospatak, 1884. 18-21. l.
16. U. o. 21. l.
17. Elemi énektan. A Chevé elemi énektana után fordította és átdolgozta Goll János. Budapest, 1884. 24. l.
18. Hortobágyi Antal - Könyves Károly - Szabó Lajos: Példatár az elemi iskolai ének tanításhoz. Az elemi népiskolák II. osztálya számára. Előszó. Budapest 1890.
19. U. o. 1. l.
20. U. o. 3. l.
21. Hortobágyi Antal - Könyves Károly - Szabó Lajos: Példatár az elemi iskolai ének tanításhoz. Az elemi népiskolák IV. osztálya számára. Budapest 1890. 3. l.
22. Kődöböcz József: A sárospataki nevelőképzés története. A sárospataki tanítóképző emlékkönyve. Sárospatak, 1957. 23. l.

SZÉKELY ISTVÁNNÉ - OLÁH KATALIN

főiskolai docens

főiskolai docens

PÁLYAKEZDŐ TANÍTÓK A NEVELŐTESTÜLETI BEILLESZKEDÉS
TAPASZTALATAIRÓL

I.

A pedagógiai tevékenység messzemenően kollektív jellegű. Ennek megfelelően egyetlen nevelő sem működhet mint egyes elszigetelt egyén, hanem csak mint a pedagógus-, illetve iskolaközösség tagjai tevékenységében semmiképpen sem hagyhatja figyelmen kívül annak a pedagógiai követelményeit, nevelői stílusát, hangnemét.

Az egyén és az iskolaközösség szempontjából is alapvető érdek, szükséglet, kíváncsi vagyok, hogy a fiatal diplomások értékes, fejlett közösségekbe kerüljenek és azokba gyorsan, eredményesen beilleszkedjenek.

A sárospataki schola évszázadokon át jellemző és ma is élő tradíciója, hogy az ifjú nevelők a hivatásukra való felkészülés időszakában a tanítóképző diákkollektívájában, mint egy eleven társadalmi organizmusban, már megismerik, átélik a kölcsönös felelősséget, az alá- és fölrendeltség bonyolult összefüggéseit, a magas szintű követelménytámasztást. A rendszeresen szervezett és többségükben maradandó élményt nyújtó intézményi politikai, világnézeti, szakmai eszmecserék, a fejlett önkormányzati mechanizmus mintegy előlegezik számukra a felnőtt társadalom közösségi viszonyait. Mindezek mellett azonban a végzés után a pedagógus munkakollektívákba való bekerülésük egy alapvetően ugyan azonos, de konkrét sajátosságokban eltérő közösségi életformával való megismerkedést jelent, ahol különlegesen a beilleszkedés problémái is. Ezért érdekel bennünket, hogy napjaink valóságában a megyénk területére kikerülő fiatal tanítók hogyan találják meg a helyüket a nevelőtestületükben, mennyiben segíti vagy gátolja őket a beilleszkedésben, a hivatás gyakorlásának kezdeti időszakában az adott közösség.

Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy a kollektívába való beilleszkedés messzemenő kölcsönösséget igényel. Ez alkalommal azonban abból a megfontolásból fakadóan, hogy ebben a folyamatban elsődlegesen fontos jelentősége van a közösség milyenségének, közreműködésének, csak az egyik oldalt, a volt hallgatók munkahelyi tapasztalatait kívánjuk szemlélőre venni.

Vizsgálatainkat komplex módszerekkel több éven át folytattuk. Az alábbiakban a konkrétumokban gazdag tényanyagot általánosanva közöljük. Az előforduló statisztikai adatok 151 pályakezdő fiatal kérdőíves írásos válaszaira épülnek. Előbbé akarván tenni szintézisünket, a felmérésekből és a szóbeli interjúkból idézeteket is kiemelünk.

II.

A munkahelyi kollektívába való beilleszkedés tapasztalatairól adott válaszok alapjelleg szerinti számszerű megoszlása a következő:

Csak pozitív tapasztalatokról ír	74	/	49 %	/
Csak negatív tapasztalatokról ír	28	/	19 %	/
Pozitívumokról és negatívumokról is szólt	49	/	32 %	/
	151	/	100 %	/

52 válasz a helyzetet csupán egy mondatban regisztrálja:

"Nem volt semmi problémám." "Jó kollektívában dolgozom." "A beilleszkedés simán ment."

Vagy a másik előjellel: "Sok problémám akadt ezen a téren." "Nehezen ment a beilleszkedés."

A többi válaszadó viszont igyekszik azokat a tényezőket is felsorakoztatni vagy legalábbis felvillantani, amelyek megkönnyítették, illetve gátolták a beilleszkedés folyamatát.

A pozitív helyzeteknél elsőként és legnagyobb százalékban az egységes, szilárd tradíciókkal rendelkező munkakollektívát említik, ahol nekik, mint fiatal nevelőknek teljes mértékben át kell érezniük a közös felelősség súlyát, ugyanakkor azonban állandóan tapasztalják a tantestület lendítő, húzó erejét is. Látják az oktató-nevelőmunkával szemben támasztott követelmények magas szintjét, de észlelik annak eredményességét is. Bizonyos, hogy tevékenységüket figyelő szemmel, komoly igényeket támasztva kísérik, de az is, hogy a baráti segítség nem marad el sem szakmai téren, sem személyes problémáik megoldásában.

Míndezek illusztrálására idézzük a következőket:

"A közösségbe való beilleszkedéssel nem volt semmi problémám, mivel a mi iskolánkban igen jó a kollektíva. Azonosak az elvek. Egységes és arányos az iskola és iskolán kívüli megterhelés. Megtalálható a helyes önbírálat, az egymás iránti figyelem, a megfelelő időben alkalmazott kritika."

"Szilárd, fejlett tantestületi és ezzel párhuzamosan gyermekközösség fogadott. Hihetetlenül rövid idő alatt úgy éreztem, szervesen beletartozom munkahelyem közösségébe. Az ebből származó biztonságérzet energiatöbbletet jelent."

A pozitív vélekedők másik nagy csoportja nem adja a tényezők ily komplexitását. Az ide tartozók főként azt az egy összetevőt emelik ki, amely kötődésüket a legintenzívebben elősegítette.

Ezek közül elsőként - mivel a legnagyobb gyakorisággal szerepel - a vezetésnek /igazgató, igazgatóhelyettes/ a kezdő nevelőhöz való viszonyát kell megemlítenünk. Az e részről tapasztalt szívélyes, szeretetteljes fogadtatás, a bemutatás körülményei, hangneme, a bizalom megnyilvánulása, a segítőkészséggel párosuló szakmai igényesség nagyban hozzájárulhatnak a pályakezdés nehézségei leküzdéséhez, a tantestületi normák megismeréséhez, a kollektívába való beilleszkedéshez.

Többen megemlílik például, hogy örültek az igazgatói óralátogatásoknak, a kapott feladatok ellátása közvetlen ellenőrzésének, értékelésének. Mások főként az igazgatói dicséretet, ösztönzést emelik ki, mint ami elősegítette az új körülményekhez való alkalmazkodást.

Tekintélyes azok száma is, akik a beilleszkedést elősegítő legfőbb tényezőnek azt jelölik meg, hogy a tantestület törzsgárdája, az idősebb, tapasztaltabb generáció szeretettel, örömmel fogadta őket, a mindent megtett azért, hogy munkahelyükön otthonra találjanak.

Az idősebbekkel kialakított jó viszony egy részüknél nemcsak azt jelentette, hogy segítséget kaptak az oktató-nevelő tevékenység eredményesebb végzéséhez, a helyi körülmények jobb megismeréséhez, hanem egyúttal "pótmamát" vagy "pótmamákat" nyertek, akik mint tanácsadók, mellettük álltak az új, önálló életforma kialakításában, a felmerülő akadályok, nehézségek leküzdésében.

Töbüknél mindez még azzal is kiegészül, hogy a kartársakkal kialakult szakmai kapcsolat tapasztalatcsere jellegű. Nemcsak kapnak, hanem adnak is. A tantestület idősebb tagjai első perctől egyenrangú felekként kezelik őket, érdeklődnek a tanítóképzőben megismert, általuk képviselt új módszerek, eljárások, ötletek, fogások iránt, átveszik azokat. Kikérlik a véleményüket nevelési nehézségek, problémák megoldásában.

Néhányan kiemelten kifejezésre jutatják: örülnek annak, hogy az adott tanterületben aránylag sok az idősebb, tapasztaltabb nevelő, és elsődlegesen az ő segítőkészségüknek, bizalmuknak, megértésüknek tulajdonítják a zökkenőmentes beilleszkedést.

Érdekes kontrasztként a következő véleménycsokor írói ennek az el-
lentétét hangsúlyozzák. Szerintük kötődésüket főként az segítette elő, hogy a tanterületben sok a megközelítően azonos korú, tehát fiatal nevelő, vagy a munkakollektíva egyik általános jellemzője éppen ez.

"A tanterületbe való beilleszkedés nem okozott problémát, 8 nevelő közül 1 kivételével 30 éven alulak vagyunk. Nagyon jó szellemű ez a kollektíva, összetartó, lendületes, családias."

"Helyzetem igen jó, mivel csupa fiatal nevelő közé kerültem."

Többüknél pozitív jelentőséggel bír, hogy volt iskolájukba kerültek tanítani, hajdanl nevelők szívesen, örömmel fogadták munkatársakká őket. Ez fokozta önbizalmukat és a helytállással való bizonyítás igényét fejlesztette ki bennük.

"Nekem nagyon kellemes tapasztalataim vannak ezen a téren. Csak pozitívumokat tudok írni. Szeretettel fogadtak. Fokozta biztonságom, hogy az idősebbek, akik valamikor engem is tanítottak, munkatársaként fogadtak."

Habár csak ketten említik, de mivel egyikük járási tapasztalataira hivatkozik, feltétlenül ki kell térnünk rá, hogy több helyütt a beilleszkedést elősegíti a Sárospatakról kikerült fiatal nevelők szívesen, bizalommal való fogadása, várása.

A n e g a t í v e l ő j e l ű v é l e m é n y e k szintén heterogének, abban azonban megegyeznek, hogy az adott területnek mint kollektívának külső vagy belső problémái akadályozták vagy gátolták a fiatal nevelőt helyét megtaláló törekvésében.

Elsőként, mivel a legtöbben erről tesznek említést, a tanterületi egység hiányát emeljük ki.

Ennek a legnagyobb gyakorisággal jelentkező oka, vallomásaik alapján, az alsó és felső tagozat nevelői közötti szakadás, amely egyes területeken olyan mérvű, hogy még az emberi kapcsolatokat is kedvezőtlenül árnyalja, sőt bizonyos egészasztelen hierarchia kiépülését eredményezi. Ennek egyik oka az iskolai végzettség differenciáltsága, a másik, ezzel összefüggően, egy alaptalan kisebbségi érzés, amelynek kifejeződése a merev elzárkózás, a sértődékenység.

"A felső tagozatos nevelők lenézik az alsó tagozatot" - olvashatjuk.

"Az alsó tagozatos nevelők kedvesen, barátságosan fogadtak. Az alsó és felső tagozat között azonban igen nagy a széthúzás."

Érdekesen illeszkedik ide egy másik idézet:

"A felső tagozatban, ahol jelenleg tanítok, remek az összetartás, Széthúzás az alsó tagozat részéről mutatkozik. Többször van közöttük nézeteltérés. Mi is nehezen tudunk hozzájuk férközni."

A közösségbe való beilleszkedést gátló tényezők között több volt növendékünkénél szerepel a vezetőségnek a fiatal nevelőkhöz és általában a pedagógus kollektívához való nem megfelelő viszonya,

"A tantestületi közösségbe való beilleszkedést megnehezítette az ott uralkodó egészségtelen légkör, amelynek oka az, hogy az igazgató nem támaszkodik a nevelők közösségre, nem hallgatja meg annak véleményét, bizalmatlan a nevelők munkáját illetően."

Vagy: "Jelenlegi tantestületünk szemlélete igazgató-központú. Ha őszinte vélemény hangzik el, fúrás vádjával torkolják le a bírálót, lemondással fenyegetőzik igazgatónk. Véleményem szerint ez az álláspont osztja meg a testületünket, amelyben 11 főből csupán 3-ra lehet mindig számítani."

Emellett - elsősorban kisebb létszámú nevelők közösségekben - olyan véleménnyel is találkozunk, amely szerint az igazgató előremutató, az iskola érdekeit szolgáló, a munkafegyelem megszilárdítását célzó programjának, elképzeléseinek pártolását a tantestület nagy százaléka elféli, "bevágódni akarás"-nak, haszonlesésnek tekinti.

A szilárd demokratikus vezetést nélkülöző és megosztott tantestületekben - a fenti megnyilatkozások szerint - rendkívül nehezen találja meg a helyét a kezdő nevelő. Az uralkodó egészségtelen légkör a bizonytalanság érzetét kelti benne s nagyban hozzájárul elvagyódása kialakulásához.

A bizalmatlanságot, az idősebb nevelők részéről való elzárkózást, közömbösséget vagy netalán ellenséges magatartást is többen említik, mint a közösséghez való kötődés akadályozó tényezőit.

"A kollegák nagy többségével sikerült jó munkatársi viszonyt kialakítani, de van egy-két idősebb pedagógus, akik a korra való hivatkozással lenézik a fiatalokat."

"A tantestületbe történő belleszkedés eleinte nehezen ment. Kissé bizalmatlanul fogadják a kartársak az új nevelőket. Szerintük az ilyen fiatal még nem tud tanítani."

Egy-két volt hallgató az effajta viselkedésben szakmai féltékenységet vélt felfedezni. Például a következő: "Eleinte rossz szemmel nézték, hogy a régi bevált módszerek helyett újat használok, valamint a gyakori szemléltetést."

Többen a belleszkedést akadályozó tényezőként említik a bejárást és az egyes tantestületekre jellemző egészségtelen fluktuációt.

"Munkahelyemen, mivel bejáró vagyok, csak a tanítási órák alatt tartózkodom. Kartársaim helyben laknak, így a belleszkedés nekem nem nagyon sikerül."

"Iskolánk nevelőinek száma hét, Csapán ketten lakunk a községben, a többiek bejárók. Ritkán találkozunk, mindenkinek van munkája."

"Az állandó nevelővándorlás /bejárók, szerződésesek/ miatt nem beszélhetünk kiforrott, jó tantestületi kollektíváról."

Egyikük ironikusan tantestületére és iskolájára az "Átjáróház" kifejezést használja.

Egy-kettő a pénzhasználatnak is hangot ad. E jelenség - mondják - szinte ellenségeskedést szül a kartársak között, de mindenesetre gátolja a jó kollektíva kialakulását.

Néhányan úgy érezték, hogy "a fiatal pedagógusoktól a tantestület, különösen a vezetés az alkalmazkodást, az utasítás vita nélküli teljesítését... várja". Ennek megfelelően saját elképzeléseik, ambícióik, pozitív törekvések megvalósítására nincs mód. Az egyértelmű alkalmazkodás, belenyugvás esetén viszont kedvezőtlen körülmények közé kerülnek. Nem egyszerű - írják - erejüket meghaladó és képeztésüknek nem megfelelő feladatokat bíznak rájuk. Például egyikük az alsó tagozatban egyáltalán nem tanított, a felső tagozatban pedig csupa olyan tárgy tanítását bízták rá, amelyet mások nem vállaltak. /Például gyakorlati foglalkozást vezetett anélkül, hogy bármiféle alapvető tárgyi feltételt biztosítottak volna az eredményességhez./ Elmondja, hogy a kollektívában ennek folytán nem érezte jól magát, hiszen véleménye szerint igazságtalanul bántak vele, kihasználták.

A tantestülethez való viszony kialakításában saját szerepét, egvéniségét csak egy-két volt hallgató elemzi.

"Mind a négy munkahelyemen szeretettel fogadtak. Készségesen segítettek a problémák megoldásában. Szívesen vették a fiatal munkaerőt. Az én beilleszkedési módszerem: nem vagyok dicsékvő, szeretek másoktól tanulni és jó viszonyban lenni munkatársaimmal. Szívesen veszem a jóindulató bírálatot."

Egy másik, ellentétes példa:

"Általában nincs jó véleményem a felnőtt közösségekről, így a tanszékben is egy táborot magam képvisel. Mindenkiel beszélgetek, de senkivel sem barátkozom. Így mentesülök a közösség negatív hatásaitól, de a pozitívumokból is természetesen kimaradok."

Nem fölösleges megjegyeznünk, hogy az első idézet írója iskolaközösségünk egyik igen megbecsült, aktív tagja volt, míg a második viszont elismerten jó képességű és lelkiismeretes diák, de erőteljesen introvert típus, ennek megfelelő laza közösségi kötődésekkel, elszigetelődési törekvésekkel.

III.

Annak hangsúlyozásával, hogy a fent felsorakoztatott válaszok nem nélkülözik és nélkülözhetik a szubjektív elemeket, az egybehangzóság alapján és a témával kapcsolatos elvi követelmények ismeretében azt kell megállapítanunk, hogy több, a jövőre nézve megfontolandó kérdés, probléma feszül bennük. Nemcsak arra nézve adnak jelzéseket, hogy ténylegesen, illetve véleményük szerint milyen tényezők segítik elő vagy nehezítik a munkakollektívába való beilleszkedésüket, hanem konkrét formában felvillantanak a tanszékleti közösségek életéből egy néhány lényeges problémát.

Elsőként, mint legfontosabbat, a kollektívák eltérő fejlettségi szintjét kell kiemelnünk. A közösségi egység tudatával rendelkező, a célokat perspektívikusan és komplexen ismerő, azokért egységesen dolgozó tanszékletek stabil alapot, kedvező körülményeket biztosítanak a kötődéshez, a hatékony nevelői tevékenységhez.

A beilleszkedést aránylag nagy százalékuknál súlyosan gátló állapot, a "széthúzás", az alsó-felső tagozat problémája lényegében az egységes iskolakoncepció hiányából fakad. Az átfogó iskolai tervezés vagy annak

következetes megvalósítása irányából adódóan az egyes nevelőtestületi tagok előtt - a beosztástól függően - az alsó vagy felső tagozat vagy több esetben csupán az adott osztály fejlesztésének terve áll célként. A helyzetet súlyosbítja, hogy van bizonyos objektív alapja is az egységes iskolakoncepció háttérbe szorulásának, a "tagozatban való gondolkodás" kialakulásának. A körzetesítéssel az anyaiskolától sokszor eléggé távol eső vagy nehezen megközelíthető tagiskolák száma nem lebecsülhető mértéket ért el, másutt, sok helyen a két tagozat több épületben van elhelyezve, egyes iskolákban tagozatonkénti műszakváltás van. A nevelői és növendéki együttlét alkalmat így a minimumra szűkíteni vagy gyakorlatilag szinte meg is szűnnek. A tudatos iskolavezetésnek - különösen ilyen körülmények között - kiemelt feladatként kell tekintenie, hogy a közösségtudat a gyakorlat alkján, a kiépített nevelési rendszerben, az egységes szemléletben, eljárásokban, munkavitelben érvényre jusson.

A következőkben az iskolavezetésről kell szólnunk. Véleményünk szerint színvonala, jellege, következetessége döntően meghatározza a tantestületek közösségi viszonyait, az összefogás mértékét és formáit, fokozza vagy csökkenti a munkakadret, alkotó tevékenységet, árnyalja a tantestületi légkört. Az autokratikus vagy lezszer vezetés megosztja a tantestületi kollektívát, szétforgácsolja az erőket, a testületben feszülő ellentmondások pedig akadályozzák a közös célok, feladatok megoldását. Az aránylag magas közösségi elvárásokkal kikerülő fiatal beilleszkedését ez rendkívül mértékben megnehezíti. A hasonló problémákat tartalmazó válaszok ennek legtöbb bizonyítékai. Többen így fogalmazták: "Egyedül maradtam." "Nem tudok egyik táborhoz sem csatlakozni."

Figyelemre méltó általánosításhoz nyújt alapot az egyes nemzedékekhez való kapcsolódás ténye is. A belső rétegződésnek ezek a metszésvonalai több munkakollektívában túlságosan kirajzódnak, elkülönítők, kontaktust gátló tényezőként szerepelnek. Volt hallgatónk válaszában egy részében is tükröződik ez, mint ahogy írtunk is róla. Általánosságban azonban az csendül ki megnyugtatóan válaszaikból, hogy a pedagógus közösségekben nem meghatározó, hanem csupán színező, árnyaló jelentőségűek a nemzedéki sajátosságok. A legtöbb helyen a különböző korú tantestületi tagok munkatársakként működnek, egymás erényeit elismerve, egymást segítve a

problémák, hiányosságok kijavításában, megszüntetésében.

A fentiek nem mondanak ellent annak a válaszcsoporthoz sem, amely szerint a tantestület nemzedéki homogenitása segítette elő leginkább beilleszkedésüket. Saját nemzedéküknek életritmusa, életstílusa, modernebb felkészültsége, hangneme elháríthatóan kedvező körülményeket biztosít e vonatkozásban. Felmerül azonban az a kérdés, hogy ezek a munkakollektívák nem néklülöznek-e éppen a tapasztaltabb, megfontoltabb, érettebb nevelők jelenlétét.

A bejárás, fluktuáció, pénzhajhászás, mint a közösség kialakulásának, megszilárdulásának gátló tényezői, valóban élő, eleven problémái pedagógiai gyakorlatunknak. Véleményünk szerint azonban ezek kiküszöbölésében, káros hatásaik csökkentésében - a konkrét körülmények ismeretében - nagyon sokat tehet a helyi iskolavezetés. Végső, intézményes megoldásokat pedig társadalmi szinten lehet biztosítani /területi elv, anyagi ösztönzők fokozása, megfelelő életkörülmények biztosítása stb./.

GONDA SÁNDORNÉ

főigazgató-helyettes

PÁRHUZAM TANÍTÓKÉPZÉSÜNK MÚLTJA ÉS JELENE KÖZÖTT

A természetben tapasztalhatjuk, hogy minél mélyebbre ágyazódnak a gyökerek, annál hosszabb életű a növény, a megrázkódásokat, kritikus időszakokat is könnyebben átvészeli. Ha nem esik az eső, akkor sem szárad ki, a vihar sem tudja kicsavarni. Így van ez a társadalomban, az intézmények életében is. A tradíciókból, az eltelt évszázadok, évtizedek örökségéből merítőknél könnyebb és tartalmasabb az élete, biztosítottabb a fennmaradása.

A pataki iskolának egyik fő jellemzője századokon át a korszerűség volt más intézetekével, de már a fejlődés korai szakaszaiban eljárásait, módszereit mindég sajátos törekvések gazdagították. Néhány területen kiemelkedő munkára volt képes. Melyek voltak ezek? A következőkben - a teljesség és a rendszer igénye nélkül, hiszen oly gazdagok forrásaink, hogy minden egyes felvetett témát külön is terjedelmes tanulmányban kellene kifejteni - szeretnék felvillantani csupán néhányat a nevelés-oktatás kérdéseiből, ahol valóban az utódok jól tudtak sáfárkodni nagy elődeiktől származó szellemi hagyatékokkal.

A pataki iskola színvonalát, a képzés hatékonyságát, már jóval az önálló tanítóképzés előtt is - a 17-18. századtól - nagyban növelte az a gyakorlat, hogy a diákok sokrétűen bekapcsolódtak az iskolai feladatok megoldásába, saját életük irányításába. Comenius elve: "alkotva válunk alkotóvá" kezdettől fogva jól érvényesült.

Az ifjúság jelentős szerepet töltött be az iskolai munkában: segédkeztek tanárainknak a tanításban, azok irányítása mellett vezették az alsóbb évfolyamok segítettek a fegyelem fenntartásában stb. és ezáltal jó tanítókká nevelődtek. Bizonyították erre, hogy az iskola száműzetésének időszakában tanárok nélkül is fegyelmezetten tanultak. A kisebbekkel való foglalkozással a forrásokban igen gyakran találkozunk.

A tanítással kapcsolatosan az iskolatörvények elrendelték a vitatkozó jelleg érvényesítését. Két havonként rendeztek olyan nyilvános vitatkozásokat, amelyek a mai szeminárium formájának, funkciójának felelnek meg/tananyag-gal összefüggő kérdésekről/. De a más úton szerzett ismeretekről is lehe-

tőséget biztosítottak az ifjaknak a kisebb kollektívákban magánjellegű vitalközösségre. Ezek a közösségek, collatiók fontos szerepet töltek be és ösztönzést eredményeztek, mert tisztségviselőiknek beleszólása volt az "iskolai jótétemények"-ben való részesítésbe.

A "társulási törekvéseket jól tükrözte a gazdag önképzőkör hagyomány. Már az 1870-71. tanévben megalakult "Önképző társulat" azzal a céllal, hogy a tanulói öntevékenységet kibontakoztassa. A szabályzat szerint az önképzés fő formáit az írásbeli dolgozatok készítése, szavalatok, "gyakorlati előadások" tartása és elemzése képezte. Később nagy szerepet játszott e körben a könyvtár és a gyakorlati tanítás. Majd az önképzőkör funkcióját az olvasókör vette át, de még létrejön "az önképző dalkör" is.

Az aktív részvétel megnyilvánult a kísérletekhez szükséges egyszerűbb eszközök előállításában is, azzal a céllal, hogy "... ki-ki saját készítményén tanult, s arról vonta le a törvényeket, igazságokat".

A patoki képzésben a fejlett önkormányzat az iskolai oktatásba, nevelésbe és az anyagi ügyek intézésébe segített bekapcsolódni a diákoknak. A magasabb évfolyamról kerültek ki a primárius diákok közül a körtanítók /publicus vagy classicus praeceptor/, akik tanári irányítás mellett tanították a gimnáziumi osztályokat. Őket helyettesítették a collaborátorok, akik széles körben - iskolában, otthon, az utcán és egyéb helyeken nevelési-oktatói feladatokat láttak el. A reratus mellett a diáktisztségviselők /senior, praebitor, contrascriba, mendikáns, könyvtáros/ is felelősséggel tartoztak a fegyelem fenntartásáért, az iskolai vagyonkezelésért, a köztudajdon védelméért. De hetenként váltott megbízatások is voltak: oconomus, corycaens, sustos, fűtő és vigil. S a tanárok partnernek tekintették ezeket a diákokat, véleményüket kikérték tanárokkal, diákokkal kapcsolatban.

Az önkormányzat kiteljesedése folyamatosan szép eredményeket hozott a későbbi önálló tanítóképzésben is. E hagyományok hű megőrzését, ápolását most csupán egy ténnyel szeretném igazolni. Főiskolánk Comenius Kollégiuma a tanítóképző főiskolák közül 1978-ban először nyerte el a "Kiváló Kollégium" kitüntető címet, s az ország összes felsőoktatási kollégiumai sorában 10. helyen szerepel. Tudjuk, hogy a fokozat odaítélésében az önkormányzat névója az egyik legjelentősebb követelmény. Az önkormányzat jelenlegi szintjét nem csupán a Szervezeti és Működési Szabályzatban foglaltak, a KISZ jogosítványok bizonyítják, de a főiskolai élet

minden területén nap, mint nap tapasztalható.

A fent említett szép hagyományok továbbéléséről győznek meg bennünket jelen ifjúságunk által szerzett elismerő oklevelek, díjak, az énekkar, a kultúrcsoportok rangos helyezései, amivel évről-évre öregbítik intézményünk jó hírnevét.

A diákok önállóságának, öntevékenységének kialakításában már a korai szakaszokban is jelentős szereppel bírt a tanári példamutatás. A korabeli viszonyoknak megfelelően összeállították a törvény szellemében a tananyagot, megállapították a módszert és az igazgatótanács által jóváhagyottan végzették "a nevelőoktatás nemes és nagy, de nehéz munkáját". A hivatalos tankönyveken túl gyakran használták saját kéziratokat, s kivették részüket az iskolai munkával kapcsolatos kutatásból. S mindezek mellett az intézeten kívüli társadalmi életben is jelentős eredményeket értek el, közéletben álló emberek voltak.

A képezde vezetősége nagyra becsüli a tanítói munkát, követelmények mércéjét magasra emeli: csak jól képzett, korszerű általános műveltséggel rendelkező, megfelelő szakképzettséggel bíró testület képes, melynek tevékenységében "szorosan összekapcsolódik az elmélet és gyakorlat", akik az életre nevelnek, csak azok képesek a népnevelés nagy feladatainak elvégzésére.

A gyakorlati való szoros kapcsolatot korán felismerték. Ennek a fontos elvnek a megvalósítását láthatjuk abban is, hogy a tanítóképzést mindig a népoktatás eredményes megvalósításával összefüggésben kezelték. Tanáraik jól ismerték a népiskolát, sőt személyesen szakiról tevékenységgel hozzájárultak annak tartalmi, módszertani fejlesztéséhez. Nem pusztán tanítóképzős tankönyvek írásával foglalkoztak, hanem vezérkönyv, alsófokú tankönyveket is alkottak. Kiemelkedő volt ezen a területen Dezső Lajos, Kapitány János, Sz. Nagy József, Kiss József, Nemes Lajos, Hoolinka Ágoston, Lázár Károly, Tóth Mihály, Veres Ferenc, Kovács Dezső, Szathmáry Ferenc stb. Érdemes megjegyezni, hogy nem csupán a tanárok vették ki részüket, de a gyakorlóiskolai tanítók is országos hírékké váltak. Külön kiemelést érdemelnek a tankönyvek és vezérkönyvek, amelyek az egész országba elvitték a patáld tanítóképző jó hírt.

Ha a mában keressük a folytatást, megtaláljuk. Tankönyv-jegyzetírásen túl országos dokumentumok összeállításával /tantervek, programok, Nevelési Terv stb./, széles körű publikációs tevékenykedéssel megyei és or-

'számos kiadványokban vált sok tanárunk országosan ismert, sőt elismert, megbecsült emberré, akiknek kezdeményező, alkotó tevékenységére mindig számíthatunk. De ezen a területen még lendületesebb fejlődésben bízunk a jövőt illetően.

A társadalmi, közéleti aktivitás ma is fontos követelmény az oktatókkal szemben, s legtöbbször szívesen vállal a főiskola falain túl megbízatásokat. Nevelőink szép számmal ott vannak a társadalmi szervezetek, egyesületek, bizottságok vezetéséig, tagjainak sorában s kivesszük részüket e fontos tevékenységekből /városi, megyei MSZMP, Tanácsa, Hazafias Népfront, Vöröskereszt, Magyar Pedagógiai Társaság, MTA területi bizottságaiban, MVSZ Városi, Megyei Elnökség, MM szakbizottságokban stb./.

A sárospataki tanítóképzés egyik fő erősségét mindég a jól szervezett, sokoldalú gyakorlati képzés adta. De bátran jellemezhetjük az eltelt évszázadok munkáját nevelésközpontúnak, iskolaközpontúnak. S mindezek nem csupán a gyakorlati képzésben mutatkoznak meg, hanem a nevelés egész folyamatában, valamennyi területen intenzíven érvényesült a hivatásra nevelés, a konkrét tanítói tevékenységre felkészítésben tanórákon, azokon és iskolán kívül egyaránt.

Egyik lényeges kérdés, amiben elődeink haladó gondolkodásukról tanúbizonyságot adtak - megelőzve ezzel más intézeteket - az önálló gyakorlóiskola létrehozása volt.

Már az 1870. II. 18-i jegyzőkönyv sürgeti a megfelelő gyakorlóteret: "A tanári kar azon nézetét nyilvánító miszerint munkálkodásának valódi sikerét csak akkor látandja, ha a képezdének egy jeles gyakorlóiskolája lesz, hol az ifjak a túlyomólag gyakorlati irányú tanítói hivatalra ezen oldalról is alaposan kiképeztessenek". /1/

A múlt és jelen párhuzama kedvéért itt kell elmondani, hogy a gyakorlóiskola igazi "műhelyé" válásán, korszerűsítésén az intézet a jelenben folyamatosan fáradozott. 1967-ben a tanítóképzők közül elsőnek építették ki a teljes általános iskola illusztrálása érdekében a 8 osztályos gyakorlóiskolát. 1979-ben pedig nagy elődünk, Árvay József nevét vette fel az 1 év alatt megépült 16 tantermes gyakorlóiskola. Örömmel konstatáljuk, hogy más képző intézményekből is gyakran keresik fel tapasztalatcsere látogatások céljából.

S nem közömbös az sem hogyan éltek aztán a lehetőségekkel. Már az első éveseknek - központilag nem volt előírt - bevezették a látogatást.

Így szól erről az "Értesítvény" 1872-es kiadása:

"Nemde világosabban látja és győződik meg a szemlélő az iskolában ezen nevelőstani tétel felől: mennyi türelemre és gyöngédségre van szüksége a tanítónak, midőn a nehéz felfogású gyermekekkel küzd a tanító vagy a túrelmellen, pajzán gyermekeket látja szeretettel inteni. Sokszor a jó iskolában egy óranegyed időtöltés többet ér egy nagy rakás elméletnél. A gyakorlóiskolának a képezde mellől hiányozni nem lehet, a kettő egymást kiegészítő test, a kettőnek a legszorosabb összefüggésben kell lenni, mert ha ez nem így történék, az elméletnek a gyakorlat nem megvilágosítója, hanem elhomályosítója lenne és viszont..." /2/

Ma is munkatervi szempont - élő és folyamatos követelmény mindez.

Már korán a 3. évfolyam mellett a 4. év ideje: "az összes tanulmányok ismétlésére, de kizárólag a gyakorlatra kellett használni".

Egyenként hetente három egymásután következő napon /télnapot töltöttek itt/ a példányiskolában lenni a gyakorlati tanítás elsajátítása végett és a gyakorlati kertészetben 2 órái. /3. évfolyamon/

Az életre nevelésben is élen jártak elődeink a jövőendő néptanítói feladatokra való felkészítésben. Annak a népiskolának a számára neveltek, amelyben "ő dolog az élet, s nem csupán a ludás", amelyben "az egész gyermeket kell nevelni, nemcsak az értelmet alakilag fejleszteni".

Napjainkban is kiemelten kezeljük, széles körűen értelmezzük, amikor illúzió nélküliségre törekszünk. S nagyon fontos, hogy a tanító jövőendő hivatásának színhelyén mint közéleti ember is helyt tudjon állni /közművelődési feladatok stb./.

A gyakorlati képzés sajátos eljárásait olyan nagy szakértelemmel, lelkesedéssel kidolgozta a tanári kar, hogy a minisztérium is elismerését fejezte ki a gyakorlati kiképzésnek az intézetben divó módja és eredménye felől 1893-ban.

S hosszan sorolhatnánk a későbbi évtizedekben kialakított formákat, elért eredményeket - de ez külön tanulmány témáját képezné. De nagyon büszkék vagyunk arra, hogy sajátosan összeállított hospitálási, bírálati szempontok stb. szerint haladt a munka, amikből napjainkban is sok vonás megtalálható. A korábbi hagyományokat jól foglalják össze a "Gyakorlati Pedagógia Kézikönyvtára" Füzetel. Ennek a sorozatnak 1935-ben megjelent 2. száma Lázár Károly szerkesztésében és továbbá "A tanítónevelés gyakorlati része" címmel ma is tanulságos olvasmány. Pl. a vázlatkészítés,

tanítás leggyakoribb hibáinak felsorolása között az 1/ pont alatt az alábbi találgjuk: "A tanításban nincsen vagy igen kevés az önként felvetődő és megoldásra váró probléma, pedig ezek kötik le legjobban a tanulókat és viszik előre a tanítást, vagy a tanító idegenkedik a cselekedtetéstől, a munkáltatótól, pedig ez a tanulók bevonásának egyik legjobb módja...". Az "m/ még mindég gyakran kísért a régi iskola kérdve kifejtése, melynek célja a megértés, meggyőzés, belátás... lenne... de ennél legtöbbször a tanító végzi el a gondolkodás munkáját..." /3/

Bizonyára nem véletlen, hogy az elmúlt évtizedekben főhatóságunk által kiadott 3 gyakorlati képzési "Útmutató" szerkesztésére /1969, 1971./ intézményünk két tanárát kérték fel, mert köztudott, hogy a pataki gyakorlati képzési tapasztalatok felhasználása közérdek.

A gyakorlati képzés szerepe Patakon kezdettől fogva komoly volt, egyenrangúnak tekintették az elméleti felkészítéssel. Ez abban is kifejeződött, hogy a gyakorlóiskolai tanítók mellett a hallgatói tanításokon, foglalkozásokon szervezett módon vettek részt a tanítóképzős tanárok is. Ez a rendszer sok szempontból kamatozott, s emelte a színvonalat. A különböző tantervek váltották egymást, de intézményünkben mindég megteremtették a lehetőséget a konkrét, közvetlen együttműködésre. Ennek igazolására 1980-as példát hozok. Mű Patakon az 1980/81. tanévben a II. éves 12 hallgatói képzési csoportban mind az I., mind a II. félévben összesen 280-280 oktatói órát is biztosítottunk.

Ugyanakkor a Felsőoktatási Szemle 1980/9. számában egy testvérintézmény vezetői beosztású oktatójának tollából megjelent publikáció kétségbe vonja, egyenesen vitatja ennek szükségességét. Idézem: "Az egység lényeges feltételei közé tartozik-e, hogy éppen a hallgatók tanításait lássuk minél többen és minél többször? Úgy vélem, nem." /4/ Kifejti a szerző ebben a tanulmányban, hogy ha mindazok, akik a tanítói felkészítést végzik nem lehetnek ott a hallgatói tanításon, akkor bízzuk a feladatokat a szakvezetőkre, s indokolja is "Egyébként a szakfelügyelő is egyedül "kénytelen" megfelnálni a gyakorló pedagógus munkáját." /4/ Ezzel az érveléssel nem tudunk egyet érteni. S hasonlóak a többi felvetések is, s végeredményben lemond a közvetlen részvételről, amelynek elmaradása nagyon negatívan hat ki a képzési folyamatra egészére.

Patakon nem csupán az alapképzést tartotta feladatának a tanítóképző, hanem kezdettől fogva a gyakorló tanítók továbbképzésén is szívesen fáradozott már az előző évszázadban is. A nyári szünetekben a vallás- és közoktatási miniszter megbízásából továbbképzési póttanfolyamot tartottak Abaúj, Borsod, Szabolcs, Ung és Zemplén megye tanítóinak, akik 1870-ben 229-en, 1871-ben 277-en és 1872-ben 202 fővel, összesen a 3 év alatt 708-an vettek részt.

A felzabados óta intézményünk méltó módon tradícióhoz mindég kész volt a gyakorló pedagógusok továbbképzésére. Nem csupán azzal, hogy otthon biztosított, de a más helyiségekben szervezett alkalmakon is vállalt funkciót. A sok-sok forma közül a komplex tanfolyamokat, a matematikai továbbképzést, az új dokumentumokra való felkészítést, a kísérleti munkák bemutatását, propagálását - anyanyelvi, természettudományos, testnevelés stb. - vonalán egyaránt.

Szép hagyományként ápoljuk intézményünkben a kirándulásokat, falukiszállásokat. Érdeemes megnézni hová nyúlnak vissza a kérdésben is a gyökereket 1877. június 23-án Árvay József a képezde első igazgatója, aki ekkor már megyei tanfelügyelő, levelet küld az igazgatónak: "Szükségemnek vélem, hogy a képezde tekintetes tanárai ismerjék a megye tanügyi viszonyait, s látva azokat, a növendékeket a szükségletekhez képest készítsék elő a tanítói pályára... még a tanítóképezdei növendékektől is azt óhajtom, hogy ne csak a minta gyakorlóiskolát lássa, de nézzen meg több jó és hiányos népiskolát... ha néha a képezdei növendékek a tanári karral meglátogatják Sárospatakon a hitfelekezeti iskolákat, sőt kirándulnak a szomszéd falvak iskoláiba..." /5/

Például 1875-ben Erdőbényén, 1876-ban pedig Tokajban tanítókörök értekezletén vettek részt, s rendszeresen látogatták a vidéki népiskolákat. S hogy ezek a kirándulások mennyire voltak hatékonyak, bizonyítja, hogy később miniszteri utasítás minden képző számára előírja. A hagyományok olyan erősen gyökeret vertek, hogy amikor már nem kötelező pl. az országjárás, Sárospatakon akkor is szívesen vállalták nevelőink az ezzel járó fáradságot, mert tudták, hogy ezek a tevékenységi formák mással nem pótolhatók.

S valóban ma is az iskolaalapító intelmei szerint rendszeresen minden esztendőben diákjaink tanáraikkal meglátogatták a megye különböző kisiskoláit, s ott nem csupán megfigyeléseket végeznek, hanem saját maguk is

tanítási órákat tartanak, foglalkozásokat vezetnek, műsorral kedveskednek a tanulóknak és felnőtteknek, ismerkednek a település társadalmi, politikai, közművelődési viszonyaival. Értékét növeli az, hogy már ősszel az egyes csoportok kiválasztják a települést, iskolát, felveszik a kapcsolatot, a szorgalmas gyűjtőmunkával készülnek a tavaszi látogatásra. Ez a tevékenységi forma nagyon jól szolgálja a fiatalok hivatásra nevelését, a kisebb települések megismerését, megszerettetését. A tanárok pedig jó kitekintést szerezhettek a mindennapok gondjairól, problémáiról. - A modern technika segítségével pl. képmagnós felvételekkel rögzíthetik is a látottakat - pl. a fancsali 1-4. összevonású osztályban készített felvétel azt mintázza, hogyan lehet a legkisebb iskolákban is a legmodernebb módon dolgozni.

A versenyeken való részvételben, helyállásban is úgy érezzük, méltón őrizzük a haladó hagyományokat. S, hogy a hivatásra felkészítés mennyire központi helyet tölt be intézményünkben, ezt a versenyek továbbfejlődésében, a formák gazdagodásában is jól nyomon követhetjük. Míg eleinte, a múlt században főleg irodalmi és tantárgyi versenyek voltak, később már írásból a győztesek elnyerhették "Az Iskola legszebb írója" címet vagy ugyanígy a mesemondásban, majd később a gyakorló tanításból is összemérhették erejüket. Az elmúlt években ezeket a szép tradíciókat továbbfejlesztettük: magyaros rajz, népdal éneklés, szemléltető eszköz készítés stb. is belépett.

A felsőfokú tanítóképzés révén a versenyek országos méretűvé szélesedtek. Szólni kell az Országos Tudományos Diákköri Konferenciákról, ahol jelöltjeink minden alkalommal intézményi méreteinket lényegesen meghaladó arányban vettek részt és szereztek rangos helyezéseket. Ugyanez mondható el a különböző főiskolai, egyetemi sportrendezvényeken való szereplésről is.

A könyv magasra becsülését mindég megtalálhattuk. Az iskolai könyvtár kialakításában - már 1870. évi jegyzőkönyv igazolja - igen korszerű elveket vallanak, miszerint "... az intézet könyvtárának olyannak kell lenni, amelyben mind a tanárok, mind a növendékek magasabb műveltségre s bővebb kiképzésre törekvő vágyai kellő tápot, segédeszközöket lelhesse- nek." [6]

S mit láthatunk ma? Követtük e területen is nemes elődeink útmutatását. Könyvtárunkkal bátran büszkélkedünk az Ideológusok előtt is: 50.000 kötet, 140 féle folyóirat, napi-hetilap stb. áll rendelkezésére az érdeklődőknek.

Új szint jelent a zenehallgatás /220 hanglemez/, diafilm. A könyvállományból kb. 8.000 kötet a közvetlen nevelői munkára való felkészüléshez /tankönyv, fadatelap, munkafüzet, kézikönyv stb./ ad segítséget. És élnek is ezekkel a lehetőségekkel főiskolánkon, mert a napi kölcsönzött kötetek átlaga 70, az olvasótermi szolgálaté 50 fő. S nem közömbös az sem, hogy esztétikus, vonzó környezetben helyeztük el értékeinket, amelyek valóban közkinccsé váltak.

Ugyancsak hívek maradtunk a Comenius-i tradíciókhoz, amikor a szemléltető oktatás érdekében erőfeszítéseket tettünk a modern oktatástechnika meghonosítására. Intézményünk itt is kiemelkedett a többiek közül pl. Szombathelyi Tanárképző Főiskola után mi építettük ki elsőnek a zártláncú televíziórendszert már 1970-ben. Jelenleg az Oktatástechnikai Központ kezeléséhez tartozó felszerelések értéke meghaladja a 3 millió forintot, /36 televízió, 50 rádió, 70 magnetofon, 40 lemezjátszó, 3 képmagnetofon, 5 kamera, 122 videoszalag, nyelvi laboratórium, Ifjúsági Stúdió stb. áll a nevelés-oktatás-képzés szolgálatában/. De a számok, adatok mellett legfontosabb, hogy mindezeket szinte naponta hozzák mozgásba az alkotó pedagógusok, jó példát és úttravalót nyújtva ezzel hallgatóinknak.

Érdeemes megvizsgálni a tanítóképző diákjainak származás szerinti összetételét. Az köztudott, hogy a népi jelleg dominált. Sőt már Dezse Lajos igazgató 1879-ben a lemorzsolódással foglalkozott, s 1892-ben a gyengékkel való fokosottabb törődést felveti. Az örökséghez itt is hívek maradtunk, mert 70 % körül mozog általában a fizikai dolgozók gyermekeinek aránya a felvételi nyertesek között. A III-IV. középfokú osztályos fizikai származású fiatalokat felvételi bentlakásos előkészítő tanfolyamokkal, levelezéses fadatelap megoldással segítjük. S a bejutottak is minden területen megkapják a tőlünk telhetőt: kollégiumi férőhely biztosítása, szociális támogatás, tanulmányi segítség stb.

Az intézmény működésének egyik legfontosabb bizonyítékát az képezi, hogy fogadják az innen kikerült diplomásokat. Már Comenius beköszöntő beszéde választ ad feltett kérdéseinkre: "... egész Magyarországon megszokta már, hogy ezt a pataki iskolát úgy tekintse, mint ahonnan legtöbbször viszik a többi iskola tanítóit.. és így itt tanulják meg, hogy az iskolának ne csak az élén legyenek, hanem a hasznára is." /7/

Az iskola 25 éves fennállásakor - 1882-ben - kiadott értesítő így szól: "A tanítói állomások betöltésének messze földről keresik az iskolai előjáróságok intézetünket. Növendékeink nagy részét az intézet ajánlata helyezi el a megkeresések 1/3-át sem képes intézetünk fedezni. A kiküldött nevelőkkel nem valottunk azégyent." S kisugárzó hatásáról így nyilatkozik egy magas beosztásba került pataki diák: "Az a szellem, melyet az innen elindított könyvek és tanítók visznek magukkal, sokszor válik vezetővé a távoli részeken is. Az intézet volt növendékei mindenütt jól megállják helyüket!"

Hogyan állunk ezen a területen ma? A megyei hivatalos szervek, sőt más megyék, városok tanügyigazgatási vezetői, az iskolák, óvodák vezetői igen szívesen fogadják a tőlünk kikerült fiatal tanítókat, óvónőket. Gyakran keresnek fel bennünket, hogy innen toborozzák testületük tagjait. A területi szakmai gyakorlat alatt - amikor módjuk van más diákokkal is összehasonlítani a patakikat - sokszor nyilatkosnak a komoly elismerés hangján fiataljaink elméleti felkészültségéről, gyakorlati munkájáról.

Szintén az iskola életképességét mutatja, bizonyítja, hogy az 1971-ben a megye sürgető óvónői szükségletének enyhítésére - profilbővülést vezetett be az óvónőképzés megindításával. Szerencsés vállalkozásnak értékelhetjük, mert a tanítóképzést is jól megtermékenyítette, gazdagította az itt szerzett tapasztalat, a rövid esztendő kitorzása után felzárkózhattunk a már hosszú évtizedek óta speciálisan óvónőképzéssel foglalkozó intézetekhez. A tőlünk kikerült óvónők keresztel és szívesen fogadott pedagógusok a megye határain belül és azon kívül.

Intézményünk múltjával való foglalkozás legjobban megdöbbenő és egyben felemelő élményét számomra mindig az adja, hogy újból és újból tényyszerűen meggyőződöm arról, milyen szerencsés helyzetben vagyunk mi a híres, ősi sárospataki tanítóképző nevelői. Hiszen elődeink olyan örökséget hagytak ránk, amire csak büszkék lehetünk. Korunk törekvéseit legtöbbször meghaladva kezdték el azokat a tennivalókat, amelyek ma is programunkat képezik. S látjuk, hogy mennyi adósságunk van még, útmutatásaik nagy része ma is helytálló, korszerű. S szocialista társadalmi rendszerünk bázisán a megvalósításhoz már lényegesen jobbak a feltételek. A múltba nézve bizonyosodunk meg arról, hogy milyen jövő, perspektíva áll főiskolánk előtt: valóra váltani a régi és a mából fakadó célltdtázéseket.

Idézetek jegyzéke

- /1/ Jegyzőkönyv 1870. február 18.
- /2/ Érteeltvény 1872. 32. oldal
- /3/ Lázár Károly: A tanítónevelés gyakorlati része
Sárospatak, 1935. /A szerkesztő kiadása/ 27. oldal
- /4/ Dr. Deli István: "Az elméleti és a gyakorlati képzés egységének alapvető kérdései a tanítóképzésben", Felsőoktatási Szemle 1980. 9. sz. 555-559. old.
- /5/ Megyei Levéltár Sátorajáújhelyi fiókja VIII-65/L
- /6/ Jegyzőkönyv 1870. február 18.
- /7/ A lelki tehetségek kiműveléséről - Comenius Magyarországon.
Comenius Sárospatakon írt műveiből. Összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Kovács Endre, Budapest, 1962. 103. old.

DR. FENYVESI ANDRÁS

főiskolai docens

AKIKET NEM SZABAD ELFELEJTENI

A 450 éves pataki kollégium nagy egyéniségei

A 450 éves sárospataki kollégium történetéről többen írtak már jobbnál jobb tanulmányokat /Szombathy János, dr. Gulyás József, dr. Bajkó Mátvás stb./, de az ősi iskola teljes múltját összefüggően feltáró mű még nem jelent meg. Ennek az írásnak sem az a feladata, hogy ezt a hiányt pótolja, mindössze a legkiválóbb tanáraitól, tanítványairól és néhány patronusáról óhajt vázlatos képet festeni, jóllehet ez a monografikus fogalmazás csak némileg törleszt valamit abból az adósságból, amit egy nagyobb lélegzetű, a gazdag múltú, patinás iskoláról részletesebb, a csaknem fél évezredes nevelést, oktatást, képzést alaposabban fejtegető írás-mű egyenlíthet ki.

A hagyomány szerint Perényi Péter 1531-ben alapította a református főiskolát, noha nem ez volt Sárospatak első nevelőképző intézménye. Patak: "már a reformáció előtt is székhelye volt a tudományoknak: négy zárda volt a városban, kettő azon kívül. A női zárda épületében, a mai gesztenyefa-sor helyén nyílt meg a főiskola." /1/

A kutatók azt vallják, hogy az iskola "szellemi szülei" Kopácsi István, Sztárai Mihály és Siklósi Mihály voltak: "az itteni ferences zárdában élt Kopácsi István és Sztárai Mihály. Őket valószínűleg a Siklósról Perényivel együtt Patakra jött Siklósi Mihály nyerte meg a reformációnak. Kiléptek a rendből. Ők tekinthetők a protestáns iskola szellemi megalapítóinak." /2/

Úgy gondoljuk, hogy az alapító Perényi Péterről /1502-1548/ is illik néhány sorban megemlékezniünk. Koronaőr és erdélyi vajda, Perényi Imre nádor fia, Perényi Ferenc püspök testvére. 1519-ben temesi ispán és temesvári főkapitány. Jelen volt 1526-ban a mohácsi csatában. Még ebben az évben Erdély vajdája, Abaúj vármegye főispánja lett. Szapolyai János király híve, de "1527 végén I. Ferdinándhoz pártolt, s a koronát is kiszolgáltatta neki. Jutalmul Sárospatakot és az egeri püspökség haszonélvezetét kapta. 1529-ben ismét János király pártján állt, ő kérte meg ura számára, és kísérte Magyarorazágra Izabella királynét. 1540-ben megint Ferdinándhoz állt, aki kinevezte királyi kancellárrá, 1542-ben gyanúba

került, hogy a török fennhatóságának elismerésével maga számára akarja a trónt megszerezni, ezért Ferdinánd elfogatta és holtáig fogságban tartotta, Perényi Péter buzgó terjesztője volt birtokain a reformációnak." /3./

A kollégium fennállásának e hosszú ideje alatt művészeti és közéletünk sok kimagasló, tevékeny alakját nevelte fel falai között. Bátran mondhatjuk, hogy: "az iskola sorsa évszázadokon át egy volt a nemzet sorsával, és amikor fellángolt a harc nemzetünk kultúrája felemelkedéséért, politikai függetlenségéért, szabadságáért, ennek a küzdelemnek sok élvonalbeli harcosa került ki a főiskola padsoraiból." /4./

A már említett Kopácsi István tudós, tanár / ? - 1562 körül/ 1542-ben ugyan elhagyta Patakot, beiratkozott a wittenbergi egyetemre, de rövidesen hazatért, 1547-ben Nagybányán alapított iskolát, 1549-ben ismét Sárospatakon találjuk, ahol lelkesen hirdette a kálvini hitvallást, közben az iskolát kollégiummá fejlesztette. "Kopácsi minden igyekezetével azon volt, hogy Patakon egy új szellemi központot teremtsen, ahol nemcsak tanítanak és nevelnek, hanem felhasználják a reformáció egyéb hathatós eszközeit, a sajtót és az irodalmat is. Ettől kezdve a pataki sajtó és irodalom a nagyhírű kollégium és az ebből életre hívott tanítóképző intézet szolgálatába áll." /5./

Sztárai Mihály, a reformáció egyik legnagyobb kibontakozatója hazánkban / ? - 16.sz./, élete küzdelemben, harcban telt el. "A hagyomány szerint háromszor állt kivégzés előtt, de minden veszéllyel szembenézve, urak, papok, török üldözésétől és bosszújától meg nem riadva terjesztette az új hitet, tanított, vitakozott, prédikált, írt." /6./ Vele kezdődik a magyar reformáció zsoltárkultusza /16 zsoltárparafrázisa maradt ránk/, három bibliai, két egyháztörténeti tárgyú elbeszélő éneklet is szerzett. A legnevezetesebb két hitvitás drámája A papok házassága és Az igaz papság túlkre, Az előbbiben a papi nőtlenséget, az utóbbiban a pappászentelés külsőséget tartja feleslegesnek. A drámáit előadásra is szánta, erre volt is alkalma, mert nemcsak Sárospatakon, hanem Laskón és Tolnán is vezetett iskolát, és a tanulóival előadta darabjait.

A 16. századi iskolázás fellendülése a protestantizmusnak köszönhető. "Az akkor meglévő kb. kétszáz iskolának háromnegyed része protestáns. Bár a protestáns iskolákban megmaradt a latin nyelv uralkodó szerepe, a tudást a hitnek rendelték alá, s az oktatásban megtartották a skolasztika módszerét - mindezeket a papképzés érdekében - mégis a protestáns iskolázás több szempontból újat hozott a korábbi oktatással szemben ..."

elterjedése a kultúra bizonyos fokú demokratizálását eredményezte, elsősorban a városok és mezővárosok kereskedő-polgári rétege szempontjából. A külföldi egyetemekre járó magyar diákok állandó szellemi kapcsolatot biztosítottak a még mindig fejlődő humanizmussal." /7./ Ennek az iskoláztatásnak megszálott híve volt Balsarátí Vitus János /1529-1575/ tanár, orvos és református prédikátor. Wittenbergben Melanchton előadásait hallgatta, majd olasz egyetemeken szerezte meg orvosi diplomáját. 1560-ban jött haza, Perényi Gábor országbíró udvari orvosa, majd a sárospataki iskola tanára, igazgatója, 1570-ben pedig Olaszliszka lelkésze lett. Teológiai, orvosi műveket és latin verseket írt.

Tudományos jellegű munkának tekinthetjük a magyar reformációra, illetve annak szereplőire és irodalmára vonatkozó adatok gyűjtését. Turi Farkas Pál / ? - 1574/ tolnal és sárospataki /1558-1568/ rektor leírta például a prédikátorok életét és szenvedéseit a török által megszállt területeken, amit Szenci Molnár Albert 1617-ben ki is adott.

A tudományos tevékenység fontos fajtája volt a szótárkészítés, amely elsősorban a hazai iskolák tankönyvekkel való ellátását célozta. A legjelentősebbet Szikszai Fabricius Balázs /1530-1576/, a sárospataki iskola felvirágoztatója állította össze, aki előzőleg - kolozsvári tanár korában - mint a Heltai-féle Bonfini-kiadás bevezetésének írója is tanújelét adta tudományos érdeklődésének. Latin-magyar szójegyzéke előbb kéziratban terjedt el, később azonban nyomtatásban is kiadták /Debrecen, 1590./ "Szenci Molnár Albert betűrendes szótárának is hasznos forrásává válhatott." /8./

Beregszászy Lőrinczi Péter / ? / két évig /1574-1576/ volt a kollégium tanára. Eredményesen vitalkozott a jezsuitákkal mind Patakon, mind Nagyváradon.

A prédikatori renden belül jelen van már egy olyan tudós típus is, amelyik a szokásos egy-két évnél sokkal hosszabb időt fordít külföldi tanulmányútra, s ennek során számos nyugat-európai kulturális központot felkeres. Például Paksi Cornaeus Mihály / ? - 1585/ sárospataki rektor tíz éven keresztül /1566-tól/ tanult külföldön /Krakkó, Wittenberg, Frankfurt, Heidelberg, Genf, Strassburg, Zürich, Bazel, Lyon, Párizs, Padova/.

Thoraconius Mátyásnak / ? / Késmárkról Patakra kellett menekülnie /1579-88/, mert tagadta Krisztusnak az úrvacsorában való testi jelenlétét. "Ezen felül sok munkát írt, s részt vett a Szánthó István és Beregszászy Péter között kalendáriumvitában is" /9./ a kiváló rektor.

Több egyházi vitairat szerzője Pllcius Gáspár /1570-1606/, a kálvinizmussal erősen szimpatizáló lutheránus prédikátor 1587-ben volt sárospataki tanár. Szónoki tehetségével is kitűnt.

Fegyverneki Izsák / ? - 1589/ "sárospataki tanár. A főbb teológiai lételek kézikönyve című terjedelmes hittudományi munkájának hatása Szegedi Kis István műveivel vetekedett." /10./

Sárospatakon tanult, és három évig a főiskola tanára volt Szilvásújlalvi Anderkó Imre /16. sz. közepe - 1614/ református pap, író, bibliográfus. Wittenberg és Heidelberg után Svájc és Franciaország egyetemével is megismerkedett. Sárospatakra, Debrecenbe, majd Nagyváradra került. Esperesi minőségben ellentétbe került Hodászi Lukács püspökkel, mert az angol puritánusok tanait terjesztette. Az 1610-es nagyváradit zsinat megfosztotta papságától, s Bethlen Gábor 1614-ben száműzte. Távol hazájától, Moldvában halt meg. A legfontosabb művei az énekeskönyvek.

Salánki György / ? / pataki rektorról /1629-35/ mindössze annyit tudunk, hogy tehetséges historikus énekesként mutatkozott be egyetlen énekével: A nádudvari török csatavesztés története. "Gesztli Ferenc 1580. évi nádudvari győzelmét adja elő a renegát Sasvár bég felett." /11./

Abaújszántón, Göncön, Sáloraljaújhelyen és Sárospatakon tanult Geleji Katona István /1589-1649/ erdélyi református püspök, egyházi író, Bethlen István nevelője, Bethlen Gábor udvari papja. "Erdélyben ő szervezte feudális államegyházzá a református egyházat." /12./ A legfontosabb műve a Titkok titka, melyben dogmáit fejtegeti. Sokkal jelentősebb számunkra a Magyar grammatikácska című munkája, ezzel nagymértékben előrevitte helyesírásunkat, a hozzájárult nyelvünk stilisztikai sajátosságainak a korabeli nyelvhelyességi kérdéseknek feltárásához.

Tolnai Dali János /1606-1660/ egyházi író, református esperes Nagyváradon és Gyulafehérváron tanult, majd 1631-ben Hollandiában és Angliában folytatott teológiai és filozófiai tanulmányokat. Az utóbbi helyen ismerkedett meg Bacon filozófiájával, Comenius pedagógiájával, és került közelebbi kapcsolatba a puritanizmus haladó törekvéseivel. Hazájába visszatérve, L. Rákóczi György rábízta a pataki iskola igazgatását /1638-42/. A feudális jellegű református egyház tanait és szertartásait ellen hirdetett merész elvei miatt állandó üldözöttségben volt része. Az 1646-os zsinat elmozdította állásából, s a miskolci lelkész hivatalt vállalta el. 1649-ben Lorántffy Zsuzsanna ismét visszahelyezte a pataki iskola élére /1649-56/.

Ő tanácsolta a fejedelemsasszonynak, hogy hívja meg Comenius Magyarországra az iskolák rendbehozására. Tolnai Dall Sárospatakon tankönyvként bevezette Ramus antiskolasztikus logikáját.

Hianyos lenne a felsorolásunk, ha nem tennénk említést két nagy patronusról, I. Rákóczi György erdélyi fejedelemről /1630-48/ és feleségéről, Lorántffy Zsuzsanna fejedelemsasszonyról /1600-60/, aki férje halála után 1648-ben Erdélyből Sárospatakra költözött. Mindketten kiemelkedő pártfogói voltak a kálvinista egyházi és iskolai intézményeknek. I. Rákóczi György a fiát is a pataki iskolába járatta. A kollégium neki köszönheti törvényelnek 1621-i megreformálását, "A reformálás abban nyilvánult meg, hogy ettől kezdve a magyar nyelvre több gondot fordítottak, s a kő: tanár helyett négyet alkalmaztak. Kötelezővé tette mindazon hittani tételek alapos megmagyarázását, amelyek a gyakorlati életben nélkülözhetetlenek." /13./

Lorántffy Zsuzsanna különös gondot fordított a főiskola szervezésére, amelyért nem sajnált semmiféle áldozatot. Az ő pártfogásának idejére esik a kollégium virágkora. Hazai és külföldi professzorokat /1650-ben Comenius/ hívott meg a pataki főiskolára, amelyet a református egyházi és pedagógiai megújulási törekvések központjává épített ki. Pártolta és segítette a puritánusokat, akik az orthodox egyházi irányzattal szemben a néptömegeknek az egyházi kormányzatba történő bevonását sürgették. Egyetlen vallásos tárgyú művében / ózes és a próféták, 1641/ kommentárokat közölt Bibliából vett idézetekhez az irodalomban is járatos fejedelemsasszony.

A kollégiumot európai hírlívé először Comenius Amos János /Komensky, 1592-1670/, a híres cseh-morva pedagógus tette. Comenius a polgári neveléstudomány első nagy teoretikusa, Ebben a században a korai kapitalizmus kibontakozásával a polgárság egyre nagyobb szerepet vívott ki magának a társadalmi, gazdasági életben. "Comenius átmeneti korszakban élt, s ez pedagógiájában is megmutatkozik... Először használta fel az új polgári filozófiát /Bacon, Descartes/ pedagógiai elveinek kimunkálására. Ezért vállalkozhatott az első tudományos pedagógiai rendszer kidolgozására."/ /14./

A Didactica Magna elvelt /a természetesség, a didaktika, a szemléletesség/ Patakon is érvényesítette. Lorántffy fejedelemsasszony hívására 1650 és 54 között itt élt és tanított. Kifejezésre jutatta panszofikus /egyetemes műveltség/ elméletét az oktatás tartalmában, demokratizmusában, az anyanyelv szerepében, pedagógiai optimizmusában, A beköszöntő beszédekben /A lelki tehetségek kiműveléséről/ a megdöbbenés és a kemény kritika

hangján szólt a magyar feudális társadalom elmaradottságáról. A bajok megszüntetését a műveltség terjesztésétől, iskolák felállításától és az ott folyó munka megjavításától várta. A nagyfénvű pataki iskola tervezete és A nemzet boldogsága Patakon írt műveiben is ezeket a gondolatokat fejtegeti.

A pedagógiai derűlátása határtalan volt. "Rákóczi Zsigmondnak át is nyújtotta iskolatervezetét, a Schola Pansophicát, melynek jelszava: mindenkit minden dologra általános módszerrel meg kell tanítani, különben az emberek nem foglák megérteni egymást." /15./

Meggyőződéssel vallotta, hogy az iskolák elsősorban nevelőintézetek, ezért kell minden gyermeknek iskolába járnia. Nagyon fontosnak tartotta az anyanyelv tanítását, csak utána következhetett a latin elsajátítása, melynek megkönnyítésére itt írta meg az Orbis pictus /látható világ/. A könyv Nürnbergben jelent meg, mert Patakon nem volt lametsző. Tizenkét könyvet írt még itt, a legfontosabbak: Vestibulum, Janua, Atrium, Schola ludus /nyolc iskoladráma/ stb. Bevezette a szemléltető oktatást, új tankönyveket írt, készítetett, szabályozta a tanév időtartamát, új nevelőket állíttatott be az iskolába, nyomdát alapított, irányította a rendszeres iskolai színjátszást.

1654-ben újra a lengyelországi Lesznóba megy. A búcsúbeszédében a reformok megőrzésére, továbbfejlesztésére, az iskolai, a közművelődés és a társadalmi haladás szolgálatára hívta fel sárospataki barátai és az egész magyar nép figyelmét.

A nagy tanítványok között találjuk Bónis Ferencet /1627-1671/. A protestáns birtokos nemes II. Rákóczi György szolgálatában állt, a Wesselényi Ferenc nádor által vezetett összeesküvésben való részvételért elfogták, a pozsonyi vérbíróság fej- és jószágvesztésre ítélte és kivégeztette.

Bánffy Dénes /1630-1674/ is pataki diák volt. Mint Apafi sógora és a fejedelemség első embere, korának jelentős politikai személyiségként tevékenykedett.

Itt kezdte a tanulmányait, majd külföldön folytatta a híres református prédikátor, Czegledi István /1620-1671/. Hazatérése után Kassán iskolaigazgató lett, azután Tállyán, Beregszászon és Kassán lelkészkedett. A Wesselényi-féle összeesküvés miatt üldözöbe vették, vagyonát elkobozták, őt magát megkínózták, és fogaágba vetették. 1671-ben Pozsonyba idézték összeesküvéssel vádolva, útközben azonban meghalt. A hitvitázó

művein kívül a legjelentősebb írása Az ország romlásáról /Kassa, 1659./.

Szuhay Mátyás /? - 1677/, a korai kuruc mozgalmak egyik vezető alakja is az ősi iskola növendéke. Sikeresen harcolt a caászáriak ellen, de a labanc katonaság Máramaros megyei lakására tört és megölte.

Jeles tanítványa volt a főiskolának Llaznyai Kovács Pál /1630-1695/. Patakon és külföldi egyetemeken tanult, a debreceni kollégiumnak lett kiváló történelem, földrajz és teológia tanára. Figyelemre emelő latin verseket és történelmi műveket írt, főleg a hunok és magyarok históriájával foglalkozott /Magyarok Cronicata, Debrecen, 1692, Origo Gentium, Debrecen, 1693./.

Komáromi Csipkés György /1628-1678/ a gimnáziumot Komáromban, a teológiát főiskolát Sárospatakon végezte. "Ő is külföldre ment, honnan visszatérve a debreceni református főiskola keleti nyelvek és bölcsészeti tanáraként élte le munkás életét, 35 nyomtatásban mentiment, s 24 kéziratban fennmaradt filozófiai műve mellett legnagyobb alkotása a nevéből elnevezett Komáromi Biblia, melyet eruditi zsidó és görög nyelvből fordított le magyarra. Levdenben nyomtatta ki, azonban kevés terült be Magyarországra, mivel Varsóban legnagyobb részét feltartóztatták, s csak 1789-ben adták ki, természetesen nagyon megrövidítve." /16./ A babona ellen-szeréül a lapasztalatot és a tudományos felvilágosítást hirdette.

A sárospataki kollégiumban klasszikus irodalmi műveltségre tett szert Gyönvösi István /1625-1704/, kora egyik legjelentősebb írója. Lírai betétekkel ékesített elbeszélő költeményeiben többnyire előkelő főúri házasságok történetét énekelte meg saját társadalmi osztályára: a köznemességre jellemző, politikailag ingadozó, megalkuvó szemlélettel, de korának eleven lofrásával. Az akkori időkben sikeres, a nemesség körében igen népszerű barokk költő volt, 1683-ban Thököly Imre oldalán állt, II. Rákóczi Ferencet támogatta. Minden munkáján megüszlik a pataki évek maradandó hagyományai. Főbb művei: Marssal társalkodó Murányi Venus, Kassa, 1664, Ének Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságáról, Rózsakoszorú, Lőcse, 1690, Kemény János emlékezete, Lőcse, 1693.

Tanulmányait Comenius, Tolnai Dalí János tanítványaként Sárospatakon végezte, majd Lorántffy Zsuzsanna költségén Utrechtbe ment Pósaházi János /1628-1686/ tanár, filozófiai író. Angliában is mélyítette tudományát, 1657-ben hazatért, és a bölcselet, valamint a szabad művészetek doktora-ként a sárospataki kollégium tanára. A filozófiát saját könyveiből tanította.

Nevelési elveiben Comenius nyomdokain haladt. Amikor Báthori Zsófia 1671-ben a sárospataki kollégiumot elüldözte, neki is távoznia kellett. A tanulóifjúsággal együtt egyelőre Debrecenbe vonult, majd 1672-ben Gyulafehérvárt telepedett le. Saját kora legjobb hazai fizikáját írta meg /Sárospatak, 1661./.

Buzinkai Mihály /1620-1683/ filozófus, író, teológus, a tanulmányait Patakon kezdte, majd az utrechti egyetemen folytatta. Hazatérve, 1656-tól bölcseletet, nyelveket és teológiát tanított volt iskolájában. Amikor Báthori Zsófia a sárospataki iskolát elfoglalta, tanártársával a szomazé-dos Kenézión húzta meg magát, 1672-ben Apafi oltalmát kérte, és ettől kezdve haláláig Gyulafehérvárott a Bethlen-féle főiskolában folytatta tanári működését. Több tankönyvet írt latin nyelven skolasztikaellenes szellemben, melyek halála után sokáig használatban maradtak. Munkáin különösen a francia Ramuz hatása érződött.

A főiskola kiváló tanítványai és tanárai voltak a Csécsgielek Id, Csécsi János /1650-1708/ Sárospatakon és külföldön tanult. Itthon 1686-tól rektor. Hiteltant, filozófiát és bölcseletet tanított. A jezsuiták elől 1687-ben Göncre, majd 1695-ben Kassára menekült. 1705-től az iskolával együtt ismét visszakerült Sárospatakra. Több történelmi dolgozata kéziratban maradt. A helyesírásról szóló munkájában a szóelemzés híve. A fla, Ifj. Csécsi János /1689-1769/ az apjához hasonló polihisztor. Sárospatak után ő is külföldön csiszolja tudását, és 1713-ban már pataki tanár. Matematikát, földrajzot, történelmet, görögöt, teológiát, fizikát, csillagászatot és bölcseletet tanított. 1734-ben királyi parancs fosztotta meg állásától, mivel tanártársával, Fülöky Andrással nem tudott megférni. A két tanár vizsálya megbontotta az iskola egységét. "Ifj. Csécsi János és Fülöky András háborúskodása következtében pártokra szakadt a coetus belső egysége." /17./ Ettől kezdve visszavonultan élt, művei kéziratban maradtak.

Simándi István /1675-1710/ kollégiumi tanár a tanulmányait Göncön kezdte, onnan Csécsi Jánossal, a bujdosó pataki iskolával Kassára vonult. Itt, majd Miskolcon rektor, később külföldre megy, hogy a főiskola tönkrement felazorelését új szemléletű és kísérletező eszközökkel korszerűsítse. 1708-tól pataki tanár. A pestis áldozata lett. Ő volt az első hazánkban, aki már a fizikát kísérletezéssel tanította. Ezért - mint később Hatyani Istvánt Debrecenben - "ördögösnak" tartotta a néphit. Művei kéziratban maradtak fenn.

A kuruc szabadságharc idején /1703-1711/ mozgalmas Patak és a Rákóczi-vár élete, az iskolái nemkülönben. Rákóczi seregébe sok pataki diák állt be. A fejedelem pataki tartózkodása, az itteni országgyűlés, Bezerédy kivégzése nevezetes események színhelyévé tették Patakot. Bizonyára ezek az élő hagyományok ihlették meg Novák Sándor nemrég elhunyt pataki tanárt arra, hogy egyik szép kuruc dalunkat - Nagyváltényi síkon - megzenésítse.

Amikor a nemzet a kuruc szabadságharc bukását követő sötét elnyomásból kezd magára találni és eszmélni, elsőnek egy pataki diák, Bessenyei György /1747-1811/ közvetlő. Édesapja 8 éves korában adja be a pataki iskolába, ahol 13 éves koráig /1755-1760/ tanult. Az itteni diákéveiről A holmi-ban /Bécs, 1779./ és a Nagykönyvtárban kéziratban meglévő leveleiben emlékezik meg. A holmi "rávilágít Bessenyei gazdag életművére, haladó szellemű gondolkodására, emberi nagyságára, Széles horizontú íról tere fölött az ismeretelméleti filozófiai, lélektani feltevéseit, megismerkedhetünk a materializmushoz közeledő deista világnézetével, írói és irodalmi hitvallásával, fogalmat alkothatunk az irodalmi kritikáról, a társadalomról, a történelemlről, a műveltségről, az igaz hazaszeretetről, az anyanyelv megbecsüléséről szóló nézeteiről." /18./

A tanítás módjával nincs túlságosan megelégedve, de a tartalmára is lesz némi ironikus megjegyzést: "a gyereket örökké csak a könyv nélkültre tanítanak, recitálni, Szüntelen a klasszikus auctorokat kell mondani, a többi világról szó sincsen. Csak tanultam, de semminek okát nem hallottam tanítóinktól, Rákócziról csak beszédből hallottunk, de sem a Nagy Lajosról, sem Hunyadi Jánosról, Mátyásról nem tudtunk." /19./

A diákság fegyelme nagy volt, de az ifjúság nevelésében türelemre inti: "Ha látnád a debreceni, pataki diákokat, hogy jön feléd, ki nyakóra egy egész lepedőt tekergetett, a felén egy boglyát hoz, hogy nyakravalóját, frizuráját véled csudáltatja, nem kell ezeket öltözetben, erkölcsben megháborzani, magyviséletben kell őket emberségesíteni, de azt is látom, hogy csak időre kell hagyni." /20./

Bessenyei György tárgyilagosan, a tudós és író szemével helyesen látja, hogy nagyon nehéz, felelősségteljes a nevelő hivatása, munkája. Fáradozásáért, szorgalmáért sokszor alig kap némi elismerést, jutalmat, jó szót: "A pataki, debreceni tanítók valósággal megbecsülhetetlenek, kiknek érdemeiket részben soha nem jutalmazták, sem hálálják eléggé." /21./

Több mint kétszáz év látogatásból is köszönjük a szívhez szóló szavakat.

Leveleiben meghatóan emlékeznek vissza diákkori élményeire, és elismeréssel szól arról, hogy az itt kapott erkölcsi nevelés őrizte meg a helytelen úttól, amit egy-két tisztára Bécsben követett.

A tudománysozomjas, könyvtárat búvó pataki diák típusa, Kazinczy Ferenc, tíz éven át /1769-79/ volt a főiskola növendéke. "Sárospatak gyakori színtere a Kazinczy-család történetének. Első ismert ősük a már jóhírű pataki iskolába küldi fiát. ... Az iskolának ez nem volt a legfényesebb időszaka, mégis emlékezetesek Kazinczy számára a Bodrog-parti séták, a kiltűnő könyvtár csendjében töltött órák, a Katona-sor alsó szintjének meghúzódó szobácskájában rajzolatásokkal gyertyafény mellett átvirrasztott éjszakák. Élt benne az a tudat, hogy "mégis Patak ... mely fiakat nevelte már akkor is", s érezte azoknak ösztönző példáját, akik a történelem nagyjai, a pataki vár urai voltak, Pataki élményei alapján a Rákócziak és Zrínyi Ilona alakját később versben is megidézte /A pataki vár erkélyén./" /22./

"A pataki kollégium az, ahol ráérez a tudás ízére, s ez életét meghatározó élmény lesz. Itt szereti meg a poézist". /23./ Pataki diák korában jelentek meg első munkái nyomtatásban /Magyarország geográfusa és Bessenyei György egy német nyelvű novellájának magyar fordítása/. Itt avatta íróvá 1779-ben a tanévzáró ünnepségen a kaasal főkormányzó-helyettes, példaképül állítva az ifjúság elé. Patakkal szoros kapcsolatban állt, az itt töltött évekre leginkább a Pályám emlékezetében gondol vissza.

Nyelvújítási harca idején itt is voltak lelkes hívei, ellenségei. A fiait is ide járatta iskolába /Lajost, a legkisebbet, a 14. aradi vértanú honvéd tábornokot 1849. október 25-én lőtte főbe Haynau kivégző osztaga/.

Az unokaöccse, Kazinczy Gábor /1818-1864/ író, politikus, az MTA levelező tagja is Sárospatakon végezte tanulmányait.

Egy évig /1795-96/ jogászkodott Patakon a magyar felvilágosodás legnagyobb költője, Csokonai Vitéz Mihály. Bár "meleg érdeklődéssel, szíves szeretettel fogadták, a költői híre révén legott közfigyelem és köztisztelet tárgya lett" /24./, írja róla Harsányi István, Magyarország jogrendszere még Kövy professzor sem tudta megszerettetni vele. Csokonai túl száraznak tartotta a jogtudományt. Nem akadt itt igazi, hasonló világnézetet valló barátja sem. De költői munkásságára hatással volt a pataki élet. A hegyaljai szüretek látogatása a Miért ne innék? című borsdal megírására ihlette

a költőt, Népköltészeti gyűjtőmunkát is folytatott. Verseire itt 1080 előízetű jelentkezett, ugyanakkor Debrecenben csak 183. Kötményelben főbbesör emlegeti Patakot, de a város sem felejtette el a közkedvelt, vidám költőt, szobrot emelt neki az Iskolakertben. Versei első teljes kiadását két volt pataki tanár, Gulyás József és Harsányi István rendezte sajtó alá.

Barczafalvi Szabó Dávid /1752-1828/ 1770-től tanult a pataki kollégiumban. A kiváló író, a Magyar Hírmondó szerkesztője, nyelvújító, több külföldi akadémia elvégzése után visszajön 1792-ben matematika-fizika tanárnak az ősi iskolába. A tantárgyalt magyar nyelven adta elő, a nyelvújításban Kazinczy lelkes támogatója. Túlzó újításai miatt sok heves támadás érte, nyelvrontással vádolták. Több mint 400 új szava közt közel 100 túlélte a nyelvújítás harcait, s ma már teljesen átment a mindennapi nyelvkincsbe /ábra, cikk, mondat, naptár, szerep, tudat, zongora stb./. Teljes visszavonultságban élt Sárospatakon haláláig.

Szilágyi Márton /1748-1790/ a kollégium matematika-fizika tanár 1773-tól. Szilágyi Sámuel fia. Ő tanította itt először a természetrajzot, valamint ő rendezett be elsőként fizika szertárat. Oktatói munkájához használt jegyzeti kéziratban maradtak ránk.

Eminens tanítványa, később tanára az iskolának Gelei József /1754-1838/ író, fordító, tanár. Pataki tanulmányai után Bécében folytatta tudományos munkáját. 1790-ben tér vissza Sárospatakra. Miskolcon hal meg, mint a nemet irodalom ismert fordítója.

"A felvilágosodás korának legnagyobb és legjelentősebb vívmánya Sárospatakon a század végére esik. Ez a vívmány: a magyar nyelvű oktatás bevezetése a tantárgyak döntő többségében. Addig ugyanis, a többi kollégiumhoz hasonlóan, itt is latin nyelven folyik a tanítás. A sárospataki kollégiumé tehát az érdem, hogy a magyar iskolakultúra több évszázados anakronizmusát: a latin nyelvű oktatást elsőnek zúzza szét."/25./
A felvilágosodás indítékainak tetőzése, koronája tehát az 1796-os kezdeményezés. Ekkor írja Szombathy János /1749-1823/ tanár, író, a kollégium volt diákja, később 1782-től nevelője, főkönyvtárnoka, a kollégium történetének írója, hogy: "Az 1796-ik évben új tanulmányi rendszer készült. Az alsó osztályok eggyel megszaporodtak, úgyhogy ma már nyolc van, éspedig a két legelső "nemzeti" vagy "magyar" osztály."/26./

Kövy Sándor /1763-1829/ 1793-tól haláláig a sárospataki főiskola professzora, a hazai jog első tanára volt. "Életpályájával a szó legszorosabb

értelmében kapcsolja össze Sárospatakon a felvilágosodás korát a reformkor szellemiségével." /27./ Korának kollégiumi tanárai között Kövy nemcsak tudományos, hanem oktatói képességével is kimagaslik. Kitűnő előadó volt, aki a jogi nyelv elvontságát közvetlen, érdekes, színes előadásaival tette elevenné, érthetővé. A jogi gondolkodást, a törvényekben és a paragrafusokban való önálló eligazodást kérte számon hallgatóitól, Csokonától, Kossuthtól, stb. Az ő nevéhez fűződik Pántzéli vármegye létrehozásának eszméje és vezetése. Ez a diákszervezet a kollégiumban az első önképző jellegű intézmény. A képzeletbeli vármegye az életpálya gyakorlati feladataira készítette elő az ifjúságot. Kövy volt a főispán, a többi tisztséget a diákok töltötték be. Végigélték a megyei közigazgatás és jogi élet társadalmi problémáit, feladatait. A mai fogalmak szerint Kövy a fentiek alapján az életre nevelte tanítványait. Az ellenzéki szónoklatok megrendezése, a tüntető felvonulások gyakorlása láttán a titkosrendőrség feljelentette a testületet, a Helytartó Tanács pedig 1823-ban betiltotta.

Kövynek egyetlen hibája volt: nem értette meg a nyelvújítás szerepét és ezzel együtt az anyanyelvi nevelésnek a korabeli iskolázásban betöltött korszakalkotó funkcióját.

A tankönyvírásnak is jó mestere volt Kövy. Ő írta az első jogtudományi munkát A magyar polgári törvény címen.

A ma már legendának számító nézeteltérése Kossuthal közismert. Az "országgháborító" 1888-ban ezt írja az emigrációból a Pesti Naplónak Kövyről: "Tanárom Kövy Sándor volt, hírneves magyar jogász; nem hiszem, hogy akkoriban az elméleti magyar jogot valaki jobban tudta, mint ő." /28./

Hozzájárult a reformtörekvések kibontakozásához Vályi Nagy Ferenc /1765-1820/ kollégiumi tanár, filológus, költő is, aki 1783-tól 93-ig Miskolcon, majd külföldi tanulmányútja után 1789-től Sárospatakon tanított. Meséket, lírai és elbeszélő költeményeket írt Gyöngyösi István és Kazinczy Ferenc modorában, illetve hatása alatt. Jelentős műve: Hunyadi László története, Pozsony, 1793.

Kazinczy sárospataki köréhez tartozott Kézy Mózes /1781-1831/ professzor, aki igen eredményesen tanította a matematikát és fizikát. Mint költőnek is sikerei voltak, Széphalom kedvelte.

Beregasszi Nagy Pál /1750-1828/ európai hírű nyelvtudós Sárospatakon kezdte iskoláit, és külföldi egyetemeken fejezte be. 1789-től a teológiát és a külföldi nyelveket tanította Patak ifjúságának. A sora furcsa firtora, hogy

ortológus, a Kazinczy-féle nyelvújítás ellensége, ugyanakkor a széphalmi mester István nevű fiának 1803-tól nevelője, miután abbahagyta a tanári foglalkozást.

A reformkor kiemelkedő tanára volt Nyíri István /1776-1838/. Az ősi alma materben tanult, ahol később több mint három évtizeden át tanított /1806-38/. Rendkívül sokoldalú tudós, igazi polihisztor volt. Neveléstant, lélektant, filozófiát, matematikát, műtant, rajzot és statisztikát tanított. "Vay József és Beregszászi Pál támogatásával elkészítette az új kollégiumi épület tervét, és 1808-ban, az egyházkerület kölcsönfelvei és a hűvek adományaival nagy áldozatok és nehézségek árán sikerült is azt felépítenie." /29./ Ez a klasszikus tömörségű épület ad otthont ma is a Nagykönyvtárnak, a gimnáziumnak és a kollégiumnak.

A legkorszerűbb szellemiséget képviselő tanáregyéniség ebben az időben a pataki kollégiumban Csengery József /1796-1850/, a jeles történész. Kortársai és a kutatók szerint az "egész reformkor kollégiumi nevelőtisztségének egyik legvilágosabban gondolkodó elméje." /30./ A felvilágosodás irodalma, mindenekelőtt Rousseau művei nagyon érdekelték, mert 1818-ban "egyszerre tizenhárom kötetnyi munkáját kölcsönözte ki a könyvtárból." /31./ Csengery már a reformkori eszméknek megfelelő, haladó szellemű nemzeti nevelésben részesíti tanítványait, és írja a maga korában rendkívül modern munkáit. Kéziratos művelben korának politikai arculatáról alapos filozófiai véleményt mond, mely megfelel a haladó liberális nemesség felfogásának. Szinte minden mondatában tipikus jellemzést ad egy-egy ország állapotáról: "Ausztria törvények, Itália járom alatt, Poroszország a burkusz kabát." /32./ Mindezek a legfőbb művében, az Egyetemes történetben találhatók.

Molnár István 1833-ban lett a kollégium tanára. "A természeti tudományok tanításában szerzett nagyobb eredményeket, kéziratok beszámolóit, tanmenetel és a kollégium belső életére vonatkozó dokumentumai korzerű felfogásról, tájékozott, sokoldalú szemléletről tanúskodnak. Több javaslatot tesz a tantervek megreformálásához." /33./

Majoros András, Szereimlei Gábor, Somosi János, Magda Pál és Milotai István a reformkori kollégium szintén nagy tanáregyéniségeihez tartoztak.

Érdekes nevelője volt az iskolának Warró János /1804-1875/ pedagógus, az MTA tagja. Itt végzett bölcsészeti, jogi és teológiai tanulmányokat.

1831-32-ben a kollégium mennyiségtan és mértan tanára. Szemere Bertalannal megalapította a Sárospataki Nyelvművelő Társulatot, majd szerkesztette a Parthenon című irodalmi folyóiratot. Egyike volt Hegel első magyarországi követőinek. Kazinczy nyelvújító mozgalmának eredményeit és a reformkori irodalmat megismertette tanítványával. 1837-től sürgette a magyar tanítóképzés ügyének rendezését.

Itt folytatott jogi tanulmányokat Jászai Pál /1809-1852/ történetíró, az MTA tagja. "A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után című munkájában a nemzeti tragédiát követő időszak társadalmi képének megrajzolására törekedett." /34./

Hegedűs László /1814-1889/ tanügyi író, református lelkész a tanulmányait - többek között - Sárospatakon végezte. Lelkesítő beszédel miatt a szabadságharc bukása után zaklatásnak volt kitéve. 1857-től a Sárospataki Füzetek szerkesztője Erdélyi Jánossal és Szeremlei Gáborral. 1870-től a sárospataki főiskola világi aligondnoka és szellemi újáteremtője. Sokat fáradozott a népiskolai oktatás fejlesztésén. Több nyelvtan könyve jelelt meg Patakon.

Sárospataki joghallgató volt Pap Endre /1817-1851/ költő, író, jogász. A joggyakornoki időszakot Csekén, Kölcsey Ferenc mellett töltötte. Ekkor ismerkedett meg Wesselényi Miklóssal. 1847-ben Petőfi Sándor is vendégekedett nála. Kölcseyről hosszabb jellemrajzot írt, a versel és műfordításai 1837-től jelentek meg a folyóiratokban.

Pataki diák volt /1790-99 és 1803-05 között/ Fáy András /1786-1864/, a "haza mindenese", a "pataki puritán", Különösen az utóbbi metafora illik rá nagyon, mert mindig azt vallotta: "de nehéz megvallani az embernek, hogy más derekabb nála!" /35./ Gimnáziumi és jogi tanulmányokat folytatott Patakon. Sokoldalúságára jellemző, hogy ő volt az Első Hazai Takarékpénztár igazgatója, az első magyar társadalmi regény írója A Béltékny-ház/. Nagy tudásvágy élt benne, Kazinczy példája lelkesítette. Kiltűnő tanuló volt, néha mint diák, tanárait is helyettesítette. Patakkal mindig szoros kapcsolatban maradt.

Az igazi művész mindig megszerzi magának az érvényesülés útját. Ezt példázza Izsó Miklós /1831-1875/ szobrászművész, volt pataki diák művészeti pályája is. Tanulmányait éppen befejezve, innen jelentkezett vörösispákás honvéddnek. "Tizenkét csatában vett részt, többször is megsebesült. Mint közkatona kezdte, és mint tized fejezte be katonai pályáját." /36./ A legismertebb alkotása a Búsuló juhász.

A Szemerék közül Pál /1785-1861/ 1799-1801 és 1802-04 között volt pataki diák. Megszerezte ugyan az ügyvédi oklevelet, de nem folytatott jogi gyakorlatot, teljesen az irodalomnak akart élni. Alkalmi versei már 1802-ben megjelentek, majd 1806-ban kiadta a Poétai zsenyéit. Kazinczy mellett szólalt fel az Árkádia-perben, ettől kezdve állandóan levelezett a széphalmi mesterrel, aki Szemerét a leghívebb tanítványának tartotta. "A nyelvújítás vitájában ő volt Kazinczy leggharcosabb híve." /37./

Szemere Miklós /1802-1881/ szintén két időszakban járt a pataki iskolába /1809-10 és 1814-24/. Ezután hosszabb ideig tanulmányutat tesz Itáliában, Ausztriában, 1827-től ügyvéd, 1848-ban honvéd, majd Kassán hadifogoly. "Különc poéta, aki inkább csak néhány sikeres versével, mintsem vérbeli tehetségével írta be nevét az irodalom történetébe," /38./ Nagy népszerűsége tett szert A lukai pap című fölényes, élcés hangú, németellenes költeményével. Nyakas kuruc jellem, akiben az izzó ellenzéki ég a nemesi magatartás vonásaival találkozott.

A kollégium iránti hűség és elismerés talán legszebben Szemere Bertalan-nál /1812-1869/, az 1848-as miniszteremlék jut kifejezésre. Kollégista korában alapító tagja volt a Pataki Ifjú Egyesületnek. Szépirodalmi dolgozataiban elragadtatással ír a pataki tájról, és hálósan emlékezik vissza arra, amit a pataki iskolától kapott: "Itt tanultam meg imádni és szolgálni az emberiséget, itt gyulladtam szerelmére a szabadságnak. Itt szerződtem paplává hazámnak, mint oltámnak," /39./

Petőfi Sándor /1823-1849/ csak átutazott Sárospatakon 1847-ben. A szálláshelyét egy emléktábla őrzi. Az Úti leveliben oroszlanok földjének nevezi ezt a helyet.

"A nagy tanítványok névsorát ismerjük, de az iskola mind a mai napig az itt jogászokodó /1819-20/ Kossuth Lajost /1802-1894/ tartja a legnagyobb tanítványának. Kövy professzor egy vele kapcsolatos jelentéktelen nézeteltérés során, a kibékülés pillanatában jósolta meg neki... dominus Kossuth-ból országháborító lesz." /40./

A reformkor egyik vezéralakja, Lónyay Gábor /1805-1885/ is iskolánk növendéke volt. Kazinczy Gábor sógora és barátja, Kossuth Lajos pártfogója, különösen a magyar nyelv, a sajtó és szólásszabadság jogalért harcolt az újhelyi megyegyűléseken és 1835. december 12-én a pozsonyi országgyűlésen. Kijelentette többek között: "Egyáltalán nem csodálkozunk

azon, hogy e kérdésben a kormány makacs ellenállást tanusít, hiszen az ő számára nem úvelt és tanult, hanem engedelmes alattvalókra van szükség." /41./

Erdélyi János /1814-1868/ ismert költő, kritikus, esztéta, filozófus, népköltési gyűjtő, az MTA tagja 1824-től 35-ig . volt a kollégium növendéke, 1851-ben a főiskola tanára lett. Megalapította a Sárospataki Füzeteket, és egyben szerkesztője is volt. Az itteni filozófiai előadásait Hegel szellemében tartotta. A 19. század egyik legnagyobb pataki tanárának tekintendő. Létrehozta a Sárospataki Irodalmi Kört, melynek magvas, nívós szellemi életére még a fővárosi irodalmi körök is felfigyeltek. A Népdalok és mondák dalai közül egész sereg való Zemplénből, a Hegyaljáról /összesen 33/. Mndezeken kívül a Szüreten című költeménye dicséri a tokaji bort. Nagyon szép ódát ír Lorántffy Zsuzsannáról.

Sokirányú, gazdag és eredményes munkásságáért az egész nemzet, de különösen az ősi iskola részéről érdemel elismerést.

Sárospataki /1828-30/, majd pesti és berlini tanulmányai után drámaírónak indult Teleki László /1811-1861/, a tragikus sorsú politikus. A függetlenségről, a polgári nemzeti államról, a nemzetiségiekről vallott haladó politikai nézeteihez nagyban hozzájárultak a Patakon szerzett ismeretek.

Tompa Mihály /1817-1868/ a szegény sorsú diákok kenyerét etti Sárospatakon /1832-34/. Az apja csizmadia, az anyja cseléd volt. A tehetsége hamar kibontakozott. A szépirodalmi munkássága, Petőfihez és Aranyhoz fűződő barátsága közismert. Számunkra azok az írásai megszívlelendők, melyek a tanítás céljáról, feladatáról, eszközeiről, módjáról szólnak. A pataki főiskolához fűződő emlékei fratják, mondatják ki vele a nevelésről, oktatásról vallott nézeteit: "Az ember kellő nevelés nélkül állat marad, A nevelés felleszti ki az ember testi-lelki tehetségét, A nevelés céljai az emberiség rendeltetését, a haladást és a tökéletesedést elérni. A nevelés csak akkor lehet eredményes, ha az okos szülők, az alkalmas iskolák, a jó tanítók összemunkálkodnak... Gyönyörű, szép hivatás a tanítói pályá, de terhegebb alja van nála. A szülők csak testi életet adnak a gyermeknek, a tanító a lelkét teremti újra," /42./

Itt kezdte gimnáziumi tanulmányait, de csak az első osztályt járta Patakon /1874-75/ Gárdonyi Géza /1863-1922/. Az egyik pataki tanárához írt levelében 1898-ban a pataki diákságról így ír: "Az a magyar szellem, amely a főiskolának ma is fundamentuma, az alatt a kis idő alatt is bizo-

nyára nagy hatással volt rám, a hogy azután a fővárosba kerültem, egyrészt a pataki évrnek köszönhetem, hogy a budapesti nem rontott meg magyarságomban." /43./

A sárospataki kollégiumban tanulmányait elvégezvén, 1911-ben lépett újságírói pályára Komáromi János /1890-1937/, az egyik leglelkesebb pataki diák. Kitűnő tanuló volt. Humoros írásában ő állít emléket a pataki diákéletnek Pataki diákok című munkájában. Vonzó képet fest a felsőmagyarországi udvarházi világról a Hat vőlegény-ben. A Régi ház az országútnál történetét is az Ondava, Latorca, Takta közé helyezi. Az Esze Tamás írásában is szó van Patakról.

A pataki vonatkozású dokumentumok hiánya nem teszi lehetővé, hogy bővebben fejtegyessük Tóth Ede ismert népazíműlőrtőlteni diákévet /1862-64/, és Pósa Lajos költő, ifjúsági író pataki kollégiumi tanulmányait /1866-68/.

Meg kell említenünk Szabó Endre /1849-1924/ író és műfordító nevét is, aki 1863-72 között végezte a jogot Sárospatakon. Az Ústökös folyóirat szerkesztője volt, számos orosz irodalmi cikket, novellát, prózát és drámát fordított magyarra.

A kollégium kiválóságai között tartjuk számon idős Mitroviics Gyulát /1841-1903/ és fiatal, ifjú Mitroviics Gyulát /1871-1965/. Mindketten előbb tanítványai, később - több külföldi egyetemi tanulmány után - tanárai voltak szeretett iskolájuknak. Az előbbi irodalommal és történelemmel, az utóbbi inkább esztétikával és neveléstudományal foglalkozott.

Fejes István /1838-1913/ sátoraljaújnhelyi lelkész, később püspök, jeles színműveivel, irodalomtörténeti tanulmányaival, műfordításaival, hívta fel magára kortársai figyelmét. A teológiát Sárospatakon és Pesten végezte.

A századvégi tanárok közül feltétlenül említést érdemelnek: Antalfy Sándor, Emődý Dániel, Finkey József és Pál, Szeremlei Gábor és Zsarnai Lajos.

A századforduló kiváló irodalomtörténésze, a kollégium könyvtárosa, teológusa volt Harsányi István /1873-1928/. A tanulmányait Sárospatakon és Berlinben végezte. Visszatérve Patakra, iskolája egyik meghatározó tanáregyénisége volt. A folyóiratokban és önállóan számos irodalomtörténeti, egyháztörténeti és teológiai dolgozata jelent meg. A fia - Harsányi István - jelenleg a Pataki Öregdiákok elnöke.

Budapesten szerzett diplomát, de Sárospatakon tanított Móricz Zsigmond tanára, Zsoldos Benő /1847-1919/ nyelvtanár. 1882-84-ben a Sárospataki

Lapokat szerkeszti. Sok irodalmi művet fordított latinból és görögből.

A 20. század legnagyobb magyar regényírója, Móricz Zsigmond /1879-1942/ a 4., 5. és 6. osztályt végezte Patakon /1894-96/. Az iskolával kapcsolatban kellemetlen emlékei is voltak: latinból, görögből és németből róvót kapott, de a matematikát sem túlságosan kedvelte az egyébként kitűnő képességű tanuló. "Kutya nehéz iskola volt ebben az időben ez a pataki kollégium. Jó iskola volt, szép iskola volt, nagy tekintélyű iskola volt, de nehéz iskola volt. Itt ugyanis a tanárok azt akarták, hogy a diák tudjon." /44./ Az iskolai foglalkozások helyett külön tanulmányokkal - történelem, művészettörténet - töltötte idejét. Ezt viszont a tanárai nem méltányolták. "Bizony így történt, hogy Zsoldos Benő tanár úrnál öt órán egymás után lőttem be, ugyanabból a tíz sor Ovidiusból.. minden órán azzal kezdte, hogy: "te silány", Szegény tanár úr, milyen puritán és jóhiszemű volt. Ma már a legnagyobb szeretettel emlékszem rá, a nagyon imponál nekem, hogy mikor egyszer a névnapján felvirágoztuk a katedrát, azzal kezdte az órát, hogy: "vigyétek ki ezt a szemetet." /45./

Lehetetlen megindultság nélkül le nem írni az alábbi sorait: "Amit azóta mint író csináltam, annak gyökerei innen indultak el. Itt tanultam a történelmet oly végtelen nagyra becsülni. Mert minden perc az előző perc folytatása, és minden élet az előző életek folytatása. A Patak felett futó felhők a magyarság felhői voltak mindig az én számomra. S ez a határtalan irodalmi szellem, Nemes eszmék uralkodtak itt a lelkeken. Szeretettel és hálával emlékezem a bodrogszparti Athénre, ahol minden kő a magyar históriát, s minden hagyomány a magyar irodalom rajongását lehelte." /46./

Aligha van olyan színház, film, kedvelő közölkünk, akinek ne lopia volna magát a szívébe egyéni humorával, felejthetetlen játékával a nemrég elhunyt volt pataki diák, Pécsi Sándor /1922-1973/ színész. Méltán kapott az érdemes és kiváló művész kétszer is Kossuth-díjat.

A 450 éves kollégium nagy egyéniségei közül nem hiányozhatnak a pataki tanítóképző példamutató nevelői sem, mert a nevelőképzés egyidős az ősi iskolával. "Döntő fejlődést jelentett az iskola életében 1549, amikor is Perényi Gábor megbízásából Kopácsai István kollégiumi rangra emeli azt, melynek célja lett most már a műveltség általános emelése mellett a papok és tanítók képzése is." /47./

1857. november 17-én a szűnetelő jogakadémia helyén 10 tanulóval már speciális tanítóképzés folyik az iskolában. 1869-ben az egyház átadta virágzó tanítóképezdését az államnak, amely 1913. szeptember 1-én már a Lechner Jenő által megálmodott új, felsőmagyarországi reneszánsz stílusban épült iskolában folytatta a tanítóképzést. Népi államunk 1976-ban emelte főiskolai rangra. A legkiválóbb nevelői Árvay József /az első igazgató/, Dóczy Gedeon, Dezső Lajos, Lázár Károly, Hodossy Béla, Hodinka Ágoston, Kovács Dezső, Tóth Mihály voltak.

A csaknem fél évezredes kollégium jeles tanárainak és tanítványainak a felsorolása korántsem hiánytalan. Nem is az volt a szándékunk, hogy a teljességre törekedjünk, mert ez meghaladná képességeinket. Mindössze szeretnénk a jövő kutatóinak olyan támpontot nyújtani, amelyből kiindulva pontosabb képet adhatnak majd a híres kollégium halhatatlanjairól.

Jegyzetek

1. Dr. Gulyás József: Magyar városok monográfiája, Sárospatak és vidéke. Bp., 1933. 61. o.
2. Gulyás József: A sárospataki református főiskola rövid története. Sárospatak, 1931. 9-10. o.
3. Magyar Életrajzi Lexikon. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969. 391. o.
4. Fenyvesi András: Írók, tudósok Sárospatakon. Kézirat, 1965. 1. o.
5. Emlékezzünk régiekről /Emlékkönyv a sárospataki református főiskola 400 éves jubileumára./ Sárospatak, 1931. 11. o.
6. A magyar irodalom története, 1. kötet, 321. o. Akadémiai Kiadó, Bp.1964.
7. Neveléstörténet, 43. o. Tankönyvkiadó, Bp., 1971.
8. A magyar irodalom története, 1. kötet, 498. o. Akadémiai Kiadó, Bp.1964.
9. Emlékezzünk régiekről I.m. 12. o.
10. A magyar irodalom története, 1. kötet, 493. o. Akadémiai Kiadó, Bp.,1964.
11. A magyar irodalom története, 1. kötet, 394. o. Akadémiai Kiadó, Bp.,1964.
12. Magyar Életrajzi Lexikon, I.m. 581. o.
13. Emlékezzünk régiekről I.m. 19. o.
14. Neveléstörténet, I.m. 46. o.
15. Emlékezzünk régiekről I.m. 27. o.
16. Emlékezzünk régiekről I.m. 59-60. o.
17. Gulyás József: I.m. 29. o.
18. Fenyvesi András: A holmi pedagógiai gondolatok, Borsodi Művelődés, V. évf. 1. sz., 1980. 83. o.

19. Bessenyei György: A holmi, XIV. r., 103-104. o., Bécs, 1779.
20. Bessenyei György: A holmi, XIV. r., 103. o., Bécs, 1779.
21. Bessenyei György: A holmi, XIV. r., 99. o., Bécs, 1779.
22. Kovács Dániel: Kazinczy hátköznapjai. Zempléni Füzetek I., Sátoraljaújhely, 1978., 16-18. o.
23. Dr. Komáromy Sándor: Kazinczy pataki diákévei, Zempléni Füzetek, I.m. 47. o.
24. Emlékezzünk régiekről! I.m. 62. o.
25. Dr. Bajkó Mátyás: A sárospataki kollégium a reformkorban. Debrecen, 1963. 9. o.
26. Szombathy János: A sárospataki főiskola története, 257. o., Sárospatak, 1919.
27. Bajkó Mátyás: Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1976. 45. o.
28. Panka Károly: A pataki diákvilág anekdotakincse Lk., Bp., 1927. 37.o.
29. Bajkó Mátyás: I.m. 47. o.
30. A Sárospataki Nagykönyvtár Kézirattára, 1679. sz. 4.
31. Bíró Sándor dr.: Történelemtanításunk a XIX. sz. első felében. Bp., 1960. 156. o.
32. Csengeri József: Egyetemes történettudomány vázlata. Sárospatak, 1843.
33. Bajkó Mátyás: I.m. 52. o.
34. A magyar irodalom története III.k.I.m. 586. o.
35. Emlékezzünk régiekről! I.m. 83. o.
36. Emlékezzünk régiekről! I.m. 49. o.
37. A magyar irodalom története III. k.I.m. 292. o.
38. A magyar irodalom története III. k.I.m. 726. o.
39. Kiss Ernő: Szemere Bertalan, Kolozsvár, 1912. 87. o.
40. Fenyvesi András: Zemplén vármegye története a reformkorban, /bölcsezdoktori értekezés/ Sárospatak, 1977. 90. o.
41. Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások, V.k., 199. o., Bp., Akadémiai Kiadó, 1961.
42. Tompa Mihály összes művel, Bp., 1942.
43. Gárdonyi Géza: Válogatott elbeszélések, Bp., 1957.
44. Móricz Zsigmond összes művel, Bp., 1948-50.
45. Móricz Zsigmond összes művel, Bp., 1948-50.
46. Móricz Zsigmond összes művel, Bp., 1948-50.
47. Ködöböcz József: A sárospataki nevelőképzés története, 6.o. Sárospatak, 1957.

DR. FÖLDESI BÉLA

főigazgató-helyettes /Debrecen/

A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM ÉS A GERGELYJÁRÁS KAPCSOLATA

Sárospatak nemcsak a magyar szellemi élet egyik bölcsője, hanem népszokásaink alakítója is volt évszázadokon keresztül. Mint kiterjedt partikulával rendelkező kollégium, hírét a nevét elvitték az ott tanuló pataki diákok az ország legeludogottabb sarkába is. Ennek legékezebb bizonyítéka az iskolai élettel szorosan összefüggő - és a Gergely naphoz kapcsolódó - népszokás, a gergelyjárás.

A pedagógiatörténetből tudjuk, hogy középkori iskoláinkban - nagy általánosságban - egész évben folyt a tanítás. Az ún. "osztatlan oktatás"-ban mégis elkülöníthetünk egy nyári és egy téli szemesztert. A tavaszi tanévzárás-tanévkezdés egyik időpontja volt március 12-e, Gergely napja és az ekörülí napok. A napnak lényegében három cselekménye - tartalma - volt. Számot adni ismereteinkről, új tanulókat gyűjteni az iskolába, és adományt gyűjteni részben maguk, részben tanítók számára.

A féléveket ún. "közvizsgálattal" zárták. Ez elől egyetlen iskolatípus sem volt kivétel. A tanulók az iskola vezetői és a szülők előtt nyilvános közvizsgálaton számoltak be ismereteikről. Az osztályozás első nyoma az 1700-as évek második feléig nyúlnak vissza, de annak nyilvántartása - az ún. osztályozási naplók vezetése - csak az 1820-as évek után lett általános. Sárospatakon már 1750-től vezetnek naplót.^{1/} Az osztályozás fokozatai eminens, primo, secunda és tertia. Tertia-val nem lehetett a következő osztályba lépni. A diákok csak 1845 után kaptak ún. nyomatott cédulát^{2/}, arra jegyezték fel erkölcsi magatartásukat és tanulmányi előmenetelüket.

A tanulókat - mivel tankötelezettség nem volt - toborozni, gyűjteni, verbuválni kellett. Ez minden évben többnyire Gergely napja körül történt, a cselekményt gregoratio-nak nevezték. A latin kifejezés a néprajzi terminológiában gergelyjárás néven honosodott meg. Március 12-én a rektor néhány értelmes és jó hangú tanulóval megjelent azoknál a házaknál, ahol 6 év körüli iskolás korú gyermekről tudtak. A rektor "szónoklattal készült"

és minden rábeszélő képességével "agitált" a tanulás mellett, minden szépséggel és jóval csalogatták az iskolába a gyermekeket. Innen a mondás, az iskola népszerűsége a rektor ügyességétől függött. A Gergely-napi verseket többnyire a rektorok szerezték, de ebben a legjelentősebb munkát a sárospataki és a debreceni református kollégiumok végezték.

Az új tanulók felkészítésével egyidőben történt a tanulóknak és a tanítóknak szánt adományok gyűjtése is. Ezek a gyűjtések lényegében a tandíjat pótolták, mivel a reformáció után a református iskolákban hosszú ideig nem fizettek tandíjat. A tanítónak szánt természetbeni juttatás a tandíjfizetési kötelezettség után még hosszú ideig "népszokás" volt.^{3/}

A Gergely-napi iskolai szokások azért is voltak jelentősek, mert alkalmat teremtettek a tanulóknak arra, hogy a téli szemeszter után házról házra járva énekekkel és verssel bizonyítsák tudásukat, miközben iskolába is hívogattak és adományt is gyűjtöttek. Ez a tevékenység felért egy "közvizsgálattal". /A Tolnay énekeskönyvbe jegyzett Gergely-napi iskolába hívogató színjáték 161 sorból áll, és 10 szereplővel adták elő. Betanulása és bemutatása is időigényes volt.^{4/} Kecskeméti Sámuel kéziratában is találunk 185 soros Gergely-napi színjátékot.^{5/}

Jelenlegi ismereteink alapján a gergelyjárás meglétére utaló első írásos adatunkat az 1696-ban Lőcsén nyomtatásban megjelent Zöngedező mennyei kar c. evangélikus énekeskönyvben találjuk a 69-70. oldalon. Az énekeskönyv szerkesztője - és részbeni szerzője - Ács Mihály, a győri evangélikus iskola rektora volt.

A Szent Gergely doktornak / Híres tantfónak / Az ő napján / Régi szokás szerint / Menjünk Isten szerint / Iskolába kezdetű ének első kéziratosa másolata 1751-re datálódik. /Tsorik András énekeskönyve^{6/}. A cselekmény alakulását, változását innen követhetjük nyomon. Az 1820-as évekig további 9 kéziratosa énekeskönyvben, szöveggyűjteményben, hagyományokban találunk összesen 20, a gergelyjárásra utaló közleményt.

A kéziratok helyi és telekezeti azonosítását - Stoll Béla kitérő munkájára támaszkodva^{7/} - több mint tíz év időtrábló és fáradságos munkájával én azonosítottam és részben már publikáltam.^{8/} Szükséges megjegyezni, hogy a kéziratokban fennmaradt Gergely-napi iskolába hívogató köszöntő-énekek jelentős része sárospataki "termék". A debreceni református kollégiumhoz kapcsolódó köszöntők száma sokkal szerényebb, katolikus kéz-

iratban mindössze egy közlést találtunk^{9/}, mely az Áca-féle alapversé hiányos másolata.

Jelen dolgozatomban csak a bizonyítottan párospataki eredetű készíratos Gergely-napi iskolába hívogató énekekkel-köszöntőkkel foglalkozom.

- 1) Lóskay kódex /Régi magyar énekeskönyv a XVII. és a XVIII. század dalaiból egybetűzve./ Helye: OSZK, Jele: Oct.Hung. 706.

Stoll Béla ismertetésében - Thaly Kálmánra hivatkozással - a készíratot egy későbbi tulajdonosáról nevezték el. Stoll feltételezi, hogy az énekeskönyv törzanyagát párospataki diákok írták.^{10/}

Az azonosítás munkájában bizonyítást nyert, hogy az énekeskönyv törzanyagát valóban a pataki diákok írták össze. Ezek közül két diák neve szerepel az énekeskönyvben. Johannes Szász 1755-ben, Josephus Győri 1756-ban subscribált.^{11/} A két diák közül csak Szász János élet-útját kísérhettük nyomon. Megállapítottuk, hogy 1736-ban született, 19 éves korában lett pataki diák, és 1806-ban, 70 éves korában halt meg Ósiban, egy dunántúli kis településen, ahol a "református ekleziában 22 esztendőig volt prédikátor."^{12/} A törzanyagot 1760-1780 között jegyezték be, az 1780-1820 közötti bejegyzések mástól származnak.

A kódex 1864-ben került az OSZK-ba Lóskay Benedek zirci ciszterciata tanár hagyatékából, aki a kódexet egy falusi nemesembertől vette. Innen a kódex elnevezése.

A kódex lételes átvizsgálásakor az 1700-as évek második felében a gergelyjárás megélésre és elterjedésére utaló 7 Gergely-napi köszöntőt, iskolába hívogató éneket találtunk. Stoll Béla hivatkozott ismertetésében csak a 71b - 72a oldalakra jegyzett köszöntőt említi. Nem állapítható meg, hogy ezeket a köszöntőket kik szerezték, de néprajzi - és iskolatörténeti - értékük felbecsülhetetlen, mert a 7 köszöntőből hármat lányok számára írtak. Ezeket az iskolába hívogatókat lánycsapatok mondták el. Nincs tudomásunk arról, hogy akár készíratban, akár nyomtatásban lányok számára készült Gergely-napi iskolába hívogató fennmaradt volna.

A továbbiakban a köszöntők címét és kezdősortal küldöm.

65a-b Gergely napi

Is' féltő ház Nép vigággal örülünk

Hogy szép békeességben mindnyájan szemlélünk

****

Egyedi köszöntő, későbbi variánsát nem találtuk.

60a-t Más

Majd el jő a' Golya jó hírt hoz a Fetske

Vigabb lesz az után a' komor Menyetske

****

Lányokat iskolába hívogató, több későbbi versvariánsaal.

71b-72a Gergely Napi nappali Ének

Szent Gergely doktornak híres

Tanítónak aző Napja

****

Az alapversből 8 versszakot közül, a versszakokat felcseréli.
Íráshibás másolat.

72b-73a Gergely napi Ének Leányoké

Gergely Doktornak Hív Tanít

tonak Felvirrat Napján

****

Lányokat iskolába hívogató, későbbi variánsát nem találtuk.

73a-74b Gergely Napi Salutatio Puerorum

Annyi minden felől most verbuváló

Annyi a katonák előtt a bujkáló

****

Több későbbi variánssal. Például Edvi Illés Pál^{13/}

74b-76a Gergely Napi Köszöntő

Hogy mavan Gergely nap azt

minden elhídje, - In verbuvállás

****

Több későbbi variánssal. Például Szentgyörgyi kézirat^{14/}

76a-b Gergely Napi Köszöntés Leányoké

Isten minden jokal ez házat sze

resse. - S ennek Lakosait so

kaig éltesse

****

Lányokat iskolába hívogató, több későbbi variánssal.

2) Collectanea poetica varii argumenti /1764-1784/.

Helye: OSZK, Jele: Oct.Hung 39.

A magyarországi gergelyjárás fejlődéstörténeti vizsgálatában "per-döntő" kézirat, Stoll Béla úgy véli, hogy a kézirat 1764-l törzsanyagát sárospataki diák írta össze. Jelzi a 16a-b, és az 50a-b oldalakra jegyzett Gergely-napi éneket, de nem tesz említést a legértékesebbéről, a 71a-b oldalakra jegyzett Salutatio Gregoriana elnevezésű iskolába hívogató énekről.^{15/} Módoosítanunk kell mind az OSZK címeírásában szereplő évszámot, mind pedig Stoll Béla azon megállapítását, hogy a kézirat 1764-1784 között keletkezett, mert a 102a oldal alján a következő bejegyzés olvasható: "... NB Veres Paal a Josef fíjának ígerte a kisebbik Korongjáért 28 August 1796." Ezek szerint a kéziratot nem zárhat-ták 1784-ben, hanem legkorábban 1796-ban.

Megállapítottuk, hogy a kéziratban lévő mintegy 50 név a sárospa-taki református kollégiumhoz kapcsolódik. Mindezeket a kollégium anya-könyvéből ellenőriztük.

A kéziratban tehát három Gergely-napi köszöntő éneket találunk. Dolgozatunkban a még nem publikált két köszöntőt teljes terjedelmében közöljük. Az 50a-b oldalakra jegyzett Gergely napi Ének az alapvers-hiányos variánsa, mindössze 11 versszakból áll, és az utolsó versszak a következő:

Mi pedig az Istent a Fiút, Sz Lel:et
 esmérgetjük. Hogy meg áldjon min
 ket és minden híveket tsak azt
 kérjük Vége

16a Gergely napi köszöntő Ének

Istennek követi Vagyunk üzeneti
 Senki hát ne légyen ki minket meg vessen
 De örömet bé vegyen.

Köszönünk jó napot Boldog állapot
 Adjon Isten áldást Házatokban szállást
 Krisztus tegyen áldást.

Meg mondjuk mért jöttünk Hozzátok küldöttünk
 Tiszteletes Atyák kedves édes Anyák
 Halljátok jó Gazdák.

Adott e Flakat Néktek Leányokat
Nagyokat aprokat, Szolga a Szolgálókat
S nálatok lakokat,

Mint Ur parancsolja Általunk mondatja
Mihelyt tőlünk hallja, Minden értse
S tudja, Fogadom fogadja,

Mindennek ideje Vagyon modja
Nem jo hívalkodás Semmihez nem tudás
Nagy áldás tanulás,

Intünk hát jertek el, Ez mi seregünkkel
Szeretettel hívunk, Veletek vigadunk,
Naponként tanulunk,

16b Szomszédbul szomszédba, Innét másik házba
Lássuk ott is Isten, Adé seregünkben
Járjunk el tisztünkben,

Ajándékot hoztunk, Adománt is várunk,
Nem járunk üressen, Im ily seregben
El hidje bár minden,

Jöjjenek az aprók, Ők is arra valók
Ha mi időnk éri Értetek jönnek kérni
Tölletek meg nyerni,

Tejes szájú böltsős Két három esztendőse
Tuszo mászo polyás, Ki mit tanul szo
lást, Othon tégyen lakást,

No már ez kívánság, Enyi sok jó
mondás, Bár Isten meg áldjon
Jókkal gazdagítsaon Amen boldogítsaon,

Salutatio Gregoriana

71a   **Jut eszedbe gazda hogy minap egy szarka**
           házad tájján tsörgött tudd meg te magadba
           Azt jelentette hogy vala hányszor farka
           Meg billent; annyszor kopik ajtod sarka.

Mi vagyunk p̄dben azok a vendégek
           Akikk érkezett olyan merészségek
           Hogy ha n̄ volna is ránk semmi szűkség
           A Gazdagban tölünk még is tisztességek

Mindazsál tölünk semmit ne fellyetek
           Mert mint a reggeli essok fellegzetek
           Nem szoktak meg szálni, így nekünk étettek
           Nem kell m̄ mi menten el megylünk töletek

Tudnillik ma van G.Pap napja
           Mellyet n̄ szenteltet ma az egyház papja
           De mivel volt régen a Tanulok Apja
           A mi Népünk ötöt két kezével kapja.

71b   **Nem szabad mi nekünk ez napon tanulni**
           Annyivel is inkább valamín busulni
           Ehetünk ihatunk ha van mihez nyulni
           Vigan kell e napb mi tölünk elmulni.

A katonákk is a verbuváláson
           Több szabadságok van mt a mustráláson
           Hogy így a nép kapván a vigan lakáson
           Annál inkább kapna a katonaságon

Oly véggel jöttünk ki mi is oskolánkbul
           Azért vetkeztünk le mi leberlánkbul
           Hogy így katonákk tartatván zászlonkkal
           Több hasznot vehetnénk verbuválásunkkal

De hogy tsalárdsággal ne járjunk köztetek
 Igazán meg mondom mi lgyekezetek
 A mi vezérinkk; ugymint gyermeketek
 Hogy közlnekb jöjjön m̄t drága kincsetek

Mi lehet farkasként szebb a szabadságnál
 Avagy a Nemesi progativánál
 Ezt ígéreñ én a Músák táboránál
 Mindennek míg mulat Urunk zászlojánál

Nem kérnek mi tölünk sem adot sem vámot
 Nem is vet mi reánk a perceptor számot
 Nem vonat lovunkal a katona hámot
 Elég az ha tudom a Rudimontámot

Még pd egyenlő köztünk a Nemesség
 Gazdag szegény között nints semmi külömbaség
 Mivel ñ a kártya sem arégi vérség
 Nemegsit mi nálunk hit a boltsesség

72a

Illyen szabadságra hívom én a Népet
 Méznek színe alatt ñ árulok lépet
 De veszünk közlnekb m̄d rutat m̄d szépet
 Csak mutasson erő s férfui képet

Nosza azért ötsém butszuz el Atyádtul
 Butszuz el dlotdúl s gyermeki tsigádtúl
 Adj kezet kérj menten foglalot Atyádtúl
 Mert mi el ñ mégyünk a nélkül házadtul

Azoktul is kérünk pd mi foglalot
 Aklk nem adhattak flut arra valot
 Ha nem akar adni ekore portziot
 Adjon hat L.alább Sár és viz gázolot.

Az előbbieken azt írtam, hogy a Collectanea "perdöntő" kézirat a magyarországi gergelyjárás fejlődéstörténeti vizsgálatában. Arról van ugyanis szó, hogy a néprajzi szakirodalom a szokás keletkezését - mivel a cselekmény katolikus egyházi személyhez, a pápához kapcsolódik - a reformáció előtti időre teszi, mondván, hogy a protestánsok a reformáció után nem vehették át a katolikus egyház szokását.^{16/} A nemzetközi szakirodalom és a rendelkezésünkre álló - elsősorban sárospataki - kéziratok egybevetésével ez az állítás a továbbiakban nem tartható fenn. A gergelyjárás katolikus egyházi-iskolai szokásból lett protestáns iskolai, majd népszokás. A reformáció után a protestánsok több dolgot átvettek, átörököltek, örököltettek a katolikusoktól, s ezek egyike volt az iskolába hívogatás szokása is. A cselekményben mint ahogy A.WEBER,^{17/} P.CASSEL,^{18/} H.PLOSS,^{19/} C.A.VULPIUS,^{20/} S.T.MÜCKE^{21/} és különösen K.J.LÖSCHKE^{22/} és E.HEROLD^{23/} írják a protestánsok nem a pápát tisztelték, hanem a pápa tisztelete nélkül átvették a személyéhez kapcsolódó szokást. Ugyanezt írták le a sárospataki református kollégium diákjai is. Patakon a református kollégiumban sem a pápát nem tisztelték, hanem a szokást, s a szokáshoz kapcsolódó cselekményt vették örömmel a tanulók. Nem szentelmény a pápa, de mivel a tanulók patrónusa volt, személyét továbbra is bele-beleszítotték mondókájukba, s továbbra is rá való hivatkozással hívogatták március 12-én és az akörülí napokban iskolába az új tanulókat, mint ahogy ez a reformáció előtt történt. A szokás nem keletkezhetett hazánkban a reformáció előtt, mert nem voltak meg a kialakulásához legszükségesebb feltételek, az iskolák, a képzett tanítók, a tanulók, és a tanulók tömeges iskolába hívogatásának társadalmi igénye. Mindezekről egy másik tanulmányomban részletesebben írtam.^{24/}

3) Szabó Dávid toldaléka /1781-4794/ Helye: Sárospatak, Tiszánlneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára.

Jele: QQ 1812.

A toldalék a Debrecenben 1743-ban kiadott A' Soltároknak négyes nótáilk c. énekeskönyvhöz van kötve, 55 levelet tartalmaz.

Stoll Béla csak az 53-56. oldalakra jegyzett Gergely pápa napjára való ének-et említi^{25/}, melyet 1787. március 12-én jegyezték a toldalékba.

Az ének az Ács-téle alapvers másolata, mind a 13 versszakot közli.

A 95-96. oldalakra is jegyezték egy Gergely-naplóra való Ének-et. A bejegyzés ideje minden bizonnyal 1795, mivel az ugyancsak a 95. oldalon befejezett Regula Morales bejegyzési ideje 1795. Az azonos írás és tinta erre enged következtetni.

Az ének helyenként nehezen olvasható. Tartalmából ugyanaz tűnik ki, mint a Collectanea előbbi verséből. Ezen a napon örültek-virultak a diákok, iskolába hívogattak és játszottak. A kéziratban fennmaradt iskolába hívogatót most közöljük első alkalommal. A közlés betűhív. A vers szövege a következő:

Musák Serege Serkennyfel

Nótádat készítsd fel

Gyász ruhádat ma veddel

Bánatidat most mesdel

Gergely napja vagyon !/!

És gyermeket adjon

Kimár velünk feljárjon

És ottan tanuljon.

Verboválunk látyátok

Pénnélkül is adjatok

De ottis ruházzátok

Gráciátok nyujtsátok

Gergely napja vagyon !/!

Diszes Scholánk örülljön

Minden jóra készüllyön

Frisz dolgokban merüllyön

Gergely napja vagyon !/!

A markos Legény Láptát jádzon

Apró Süheder márványozzon

Nem rák hátra nyargalodzon

Sőt futkosásban izzadozzon.

Ujjultunk vidultunk bánatunkbul

Lábunk ere, nem hevere moz-

gást ére.

Borzas tél már nem fél
Tied az én rongyos Inam (?)

Lajszli (Lajkli?) József
Tarczali Rektor

- 4) Tolvay István énekeskönyv /1788-1791/. Helye: OSZK, Jele: OCT.Hung.654.
Az énekeskönyvben lévő Gergely napjára való Versek az egyik teljes épségben megmaradt kéziratos Gergely-napi iskolába hívogató iskolai színjáték, mely - mint az előbbieken már utaltam rá - 161 sorból áll és 10 szereplővel adták elő. Az énekeskönyv helyi és felekezeti azonosítása alapján megállapítottam, hogy az énekeskönyv a sárospataki református kollégiumban készült, s az ifjabb Tolvay István tulajdona volt. A Gergely-napi iskolába hívogató színjátékot önálló dolgozatomban ismertetem.^{26/}

- 5) Kecskeméti Sámuel kéziratismásolata /1803/ Helye: OSZK, Jele: Fol.Hung.1236.
A kéziratismásolatban - melyet Kecskeméti Sámuel tanító hagyatékából Papp József végzett - összesen 10 Gergely-napi köszöntőt, iskolába hívogatót találtunk. A köszöntőket valamilyen formában már publikálták.^{27/}

A továbbiakban a sárospataki református kollégiumi kéziratokban fennmaradt Gergely-napi iskolába hívogató énekek és azok későbbi variánsaival foglalkozunk.

Meglepő azonosságot találtunk az előbb bemutatott sárospataki kéziratok és a megközelítően azonos időben - 1779-ben - írt debreceni kézirat között. Az úgynevezett Szentgyörgyi-féle kézirat^{28/} öt Gergely-napi iskolába hívogatót tartalmaz.

Lóskay-kódex

66a Majd el jó a' Golya jó hírt hoz a' Fetske
Vigabb lesz az után a' komor Menyetske
A Tavasszal ujjul ugrik mint a' ketske
Örül 's énekelget mint Füllemülétske.

Szentgyörgyi kézirat

- 10 Majd eljő a' tavasz hazajő a' felske
A' nagy kősziklák közt ki jő a'vad ketake
Vigabb lesz ez után a' komor menyetske
Örölvén énekel a' fülemülétske.

Lóskay-kódex

- 75a Hörtsök Patkány Űrge kijön a ju
kából, - Noszaa teis Gyermek
jőj kila kuzskobol, - Mert éret
ted jöttünk miis Oskolánkbul

Szentgyörgyi kézirat

- 11 Hörtsök patkány Űrge kibujt a llkábul
Nosza te is gyermek jőj ki a' szurdikbúl
Mert értetek jöttünk mi ki oskolánkbul
Lásd oskola pora most is hull nyakunkbul.

Collectanea poetica

- 72a Nosza azért ötsém butsuzz el Atyádtul
Butsuzz el diodtul s gyermeki tsigádtul
Adj kezet kérj menten foglalot Atyádtul
Mert mi el nem megyünk a nélkülü házadtul.

Szentgyörgyi kézirat

- 34 Nosza azért ötsém butsuzz el Anyádtul
Butsuzz el mindjarast a piszkos szurdiktul
Adj kezet kérj mindjárt foglalot Anyádtul
Mert mi el nem megyünk e' nélkülü házadbol.

Későbbi variációk

Lóskay-kódex

- 73b Hamost bé adodis minékünk a kezed
Nem bánjuk ha holnap ismét víz
szaveszed, - Haborunkbol iszol és
tziponkat eszed, - Azzal még ka
tona nemlészen a Neved.

Edvi Illés Pál

1835 nyomtatásban^{29/}

Jöjj el a légy katona, adj minékünk kezét,
 Nem bánjuk, ha holnap ismét vissza veszed,
 Ha borunkból iszol, pogácsánkat eszed,
 Azért még katona nem léssen a neved.

- További 4 versszak minimális változtatással,-

Ugyanezt a közleményt vette át pl. Rézõ Ensel
 Sándor is.^{30/}

Kecskeméti Sámuel kéziratmásolatából a Simonyiban 1821-ben és 1827-ben
 elmondott köszöntő néhány szakasza:

Öt szép tyuktojásért egy garast fizettem,
 De minthogy kenteknek kárát nem kívánom,
 Ám legyen huszával egy garas, nem bánom.

...

Pajtás! Ismét hívlak, vágj fel a markomba,
 Hadd írjam bé neved az ujj lalstromba
 A gyönyörűséges pirossa szín téntával,
 És a sas taluból készített pennával.

...

Az oskola idő tsak hamar ki tellett
 Óh! mily bolond voltam: készebb voltam sírni,
 Készebb az ökröt a mezőre kislíni,
 Készebb az ekével egy nap földet nyírni,
 Mínt az oskolába tsak egy sort is írni.^{31/}

A borsodmegyei közlemény 1911-ből:

Egy pár tyuktojásért egy garast fizettem,
 De minthogy kenteknek kárát nem kívánom,
 Ám legyen nyolccával két garas, nem bánom.

...

Gyere pajtás, gyere csapj fel a markomba,
 Hadd írjam a neved e szép lalstromba,
 Ezen szép ragyogó aranyos pennával,
 És ezen ragyogó rózsaszín téntával.

...

Az oskola idő izibe kitellett,
 Ó mily bolond voltam, készebb voltam sirni,
 Készebb a ludakat mezőre kísérni,
 Készebb az ekével egy nap földet nyírni,
 Mint az oskolába csak egy sort is írni.^{32/}

A kéziratokban fennmaradt köszöntőknek az a felbecsülhetetlen értékük, hogy lehetővé teszik az 1800-as évek második felében és az 1900-as évek elején gyűjtött és publikált Gergely-napi iskolába hívogatók összevetését a 100-150 évvel korábbi kézíratos formájukkal. Ezt a munkát mindezekig senki nem végezte el, mert ezt megelőzően hitelt érdemlően bizonyítani kellett, hogy az egyes kéziratok hol és mikor keletkeztek. Csak ennek megtörténte után lehetett elvégezni a későbbi variánsok egybevetését azok kézíratos formáival.

Az Edvi Illés után /1835/ nyomtatásban megjelent közlemények összevetése mindig egymással történt. Hadd utaljak például a legterjedelmesebb két néprajzi közleményre. Az egyik a Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII. kötete /1906/, a másik a Magyar Népzene Térsz. Jelcs. Napok /1953/. Az összevetést mindenki megteheti. A közölt variánsok között az eltérés minimális. A közléseket a gyűjtés helyével jelölik, de a visszakeresés mindezekig elmaradt.

További adatok kellenének annak megítélésére, hogy a debreceni és a sárospataki református kollégiumban megközelítően azonos időben keletkezett több kéziratban lévő azonos köszöntőknek, énekeknek ki a szerzője? Sárospataki vagy debreceni szerzemény? Bármelyik legyen is, a két református kollégium közötti kapcsolat igen erős volt, s az átadás-átvétel virulens formájával találkozunk. Ezekre utalnak a későbbi gyűjtések, melyek majd minden esetben visszavezethetők vagy a sárospataki vagy a debreceni református kollégiumokban keletkezett kéziratokra. Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy a sárospataki néprajzi hagyományok igen erősek, a gergelyjárás fejlődéstörténeti vizsgálatában a kollégiumhoz kapcsolódó kéziratok nélkülözhetetlen forrástanulmányok.

Jegyzetek

- 1/ Tiszáninneni Református Egyházkerületi Nagykönyvtár levéltára.
A beöltözött ifjúság nyilvános vizsgálatáról szóló táblázatok. A kötetnek levéltári jelzete nincs.

- 2/ Nagy Sándor: A debreceni református kollégium története. Hajdúnánás, 1933, 205-206.
- 3/ Összefoglalóan ír róla S. Szabó József: A ceglédi református iskola története. Cegléd, 1936.
- 4/ Földesi Béla: Gergely-napi iskolai színjáték a Tolvay énekeskönyvben. = Tanfőképző Főiskolák Tudományos Közleményei. XII. Debrecen, 1978, 207-235.
- 5/ Papp József közlésében Gergelyi versek. = Abauj-Torna Vármegyei közoktatásügy 1914-évi 8. sz. 95-97.
- 6/ Tsorik András énekeskönyve /1751/. Helye: Nagyenyed, Bethlen könyvtár. Jele: K 248. Mikrofilm: MTAK Jele: A 165/L
- 7/ Stoll Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája /1565-1840/. Budapest, 1963.
- 8/ Földesi Béla: A Lósky-kódex Gergely-napi köszöntői. = Ethnographia LXXXVI. 1975, 603-617.
- Új adatok a Lóskay-kódex frójáról. = Ethnographia LXXXIX. 1978, 119-121.
- Lásd még a 4. sz. jegyzetet.
- 9/ Az 1719-es kiadású ún. KÁJONI: Cantionale Catholicum első oldalára írt Szent Gergely doktornak kezdetű ének /az Ács-féle alapvers/ hiányos másolata. Közli: SCHRAM Ferenc: Régi Balázs- és Gergely-napi énekszöveg. = Néprajzi Közlemények IV. évf. 1-2. Budapest, 1953, 295.
- 10/ Stoll Béla: l.m. 260. oldal 500. sz. alatt
- 11/ Catalogus Studiorum Series Togatorum ab 1700-1831. Szászi János neve a 23. oldalon a jobb oldali névsorban a 26., Győri József neve a 24. oldalon a 13. A Catalogus levéltári jelzete: Kt. 3224.
- 12/ Böröczky Gábor református lelkész levele a tulajdonomban.
- 13/ Edvi Illés Pál a Pápa mellett Vanyola község evangélikus papja-tanfője a Magyar Hazai Vándor 1835-évi számában írt egy dolgozatot Miben áll a Magyar Nemzetiség címmel /V. évf. 55. oldal/ Az Ács-féle alapversből 7 versszakot, a Lóskay-kódexből további 6 versszakot vesz át, nyilván szájhagyomány útján továbbadott közlésekből.
- 14/ Versus varii a collecta Josepho Szent Györgyi 1779. Helye: Debrecen, Református kollégium könyvtára. Jele: R 702 ff.
- 15/ Stoll Béla: l.m. 160. oldal 271. sorszám alatt.

- 16/ Vlaki Károly: Drámaí hagyományok. A gergelyjárás. = A magyarság néprajza III. kötet, Budapest, 1938. 347.
- 17/ A.WEBER: Origo festi Gregoriani. Helmstadil 1714. 13-14.
- 18/ P.CASSEL: Das Kirchenbuch, Berlin, 1892. 29-32.
- 19/ H.PLOSS: Das Kind in Brauch und Sitte der Völker. Leipzig, 1884.382.
- 20/ C.A.VULPIUS: Curiositäten der physisch-literarisch-artistisch-historischen Vor-unk Mitwelt, Weimar, 1813. 517-523, és 1820. 265-267.
- 21/ S.T.MÜCKE: Vom Ursprunge des Gregoriusfestes. Leipzig, 1797. 3L
- 22/ Érdemes szó szerint idézni K.J.LÖSCHKE: Die religiöse Bildung der Jugend im XVI. Jahrhundert, Breslau, 1898. 158-159. oldalára jegyzeteket: "Das Gregoriusfest nahmen auch die evangelischen Schulen auf, obgleich sie den heiligen Gregorius, wie alle andern Heiligen der katolischen Kirche ohne Einrede überliesen. Hauptsache war meistens die Aufnahme neuer Schüler."
- 23/ E.HEROLD Irja a das Gregoriusfest im Coburger Land c. tanulmányában / = Fränkische Heimat XII. 1933. 94./, hogy "Dieses Gregoriusfest mus auserordentlich tief im Volke gewurzelt haben, denn sonst wäre es nicht denkbar, das es noch mehr als 200 Jahre nach der Reformation in protestantischen Gegeden mit einem Bischof als Hauptperson ohne antikatolische Spitze hätte gefeiert werden können."
- 24/ Egy középkori eredetű népszokás, a gergelyjárás iskolatörténeti vonatkozásai. Lektorált kézirat. Megjelenési helye: Tanítóképző Főiskolák Tudományos Közleményei XVI. Debrecen, 1981.
- 25/ Stoll Béla: l.m. 192. oldal 342. sz. alatt.
- 26/ Lásd a 4. sz. jegyzetet.
- 27/ Papp József közlésében Gergely napra való versek, Abauj-Torna Vármegye Közoktatásügy 1913-évi 15., 19., 21. száma, valamint az 1914-évi 3., 6., 8., 11. és 14. számok. Lásd még az Ethnographia XIV. évf. 1903. 352-357-et.
- 28/ Lásd a 14. sz. jegyzetet.
- 29/ Lásd a 13. sz. jegyzetet.
- 30/ Révész Ensel Sándor: Magyarországi népszokások, Pest, 1867. A gergelyjárásról a 178-180. oldalakon ír.
- 31/ Lásd Papp József közleményeit.
- 32/ Istvánffy Gyula: A borsodmegyeri palócok. = Ethnographia XXII. évf. 1911. 300-301.

DR. VINCZE ANDRÁS

főiskolai adjunktus /Zsámbék/

TOLNAI DALI JÁNOS PEDAGÓGIAI MUNKÁSSÁGA

A Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola 1981-ben ünnepli a jogelőd Református Kollégium fennállásának 450. évfordulóját. A négy és fél évszázad alatt sok kiváló tudós és haladó szellemű tanár tanított Patakon, köztük Tolnai Dali János, a Kollégium professzora, majd rektora, a puritánus mozgalom magyarországi úttörője. Küzdelmes életútja során kortársaitól nem kapta meg a méltán megérdemelt elismerést, de az utókor is adós maradt munkássága értékelésével. Ezt kívánja pótolni e tanulmány.

I. Tolnai Dali János ifjúsága és külföldi tanulmányútjai

Tolnai Dali János 1606-ban született Váradon, polgárcsaládból. Életének első tíz évéről keveset tudunk, Váradon végezte el alsófokú iskoláit, majd Gyulafehérvárra ment, ahol a Bethlen Gábor által alapított híres akadémián folytatta tanulmányait. A gyulafehérvári iskola elsődleges célja az volt, hogy papokat és tanítókat képezzen ki. A papi és tanítói foglalkozás között ebben az időben nem volt választás, külön tanítóképzés még nem alakult ki. A latin iskola diákja, a leendő pap vagy tanító azonos tárgyakat tanult, azonos képzettséget szerzett. A tanítói pálya úgyszólván csak átmeneti foglalkozásnak számított a papi hivatás felé.

A XVII. sz. első felében a haladó eszméket képviselő Gyulafehérvári Akadémia lett az erdélyi szellemi élet központja. A herborni főiskola híres tanárai: Alsted, Bisterfeld, Opitz és Piscator tanítottak itt.

Alsted /latinosan: Alstedius/ az európai tudományosság akkori haladó törekvésének az ún. "ENCIKLOPÉDIKUS" irányzatnak volt az úttörője. Nagyon sok teológiai, filozófiai és nyelvészeti munkát írt. Gyulafehérvárott filozófiát adott elő "Compendium philosophicum" c. könyvéből. Piscator /eredeti nevén: Fischer/ 18 éven át működött mint professzor. Latint tanított. Opitz, a XVII. sz. első felének híres költője, a német nyelvet oktatta. A gyulafehérvári tanárok közül Tolnai Dalira a legnagyobb hatást kétségkívül Bisterfeld tette.

Bisterfeld 24 éves korában kapott professzori kinevezést, majd apósa, Alsted halála után ő lett a gyulafehérvári iskola igazgatója. Bisterfeld korának haladó gondolkodású tudósa volt. Ismerte Campanella és Bacon műveit, Comenius írásaira már az 1640-es évek elején /jóval Comenius magyarországi tartózkodása előtt/ felhívta tanítványai figyelmét. Gyulafehérvárott a főiskolai tagozaton logikát adott elő. Ramus híres könyve nyomán írta meg logikai tankönyvét "Elementa logicae" címmel. Bisterfeld a természettudományos oktatás egyik apostolának tekinthető. Fizikai kísérletei miatt egyenesen varázsló hírében állott.

Tolnai elé a gyulafehérvári iskolában új, gazdag világ tárult. Itt szívtá magába a tudomány szeretetét. A tudós professzoroktól sajátította el a tanulás és tanítás művészetét. Tolnai Bisterfeld kedvelt és jeles tanítványa volt. Bisterfeld adott ajánló levelet Tolnainak hollandiai útjához. Ebben így írt Tolnairól: "Első és legtehetségesebb magyar tanítványom, kegyes és tudós ifjú."^{1/}

A végzett hallgatók továbbképzéséről úgy gondoskodtak, hogy külföldi egyetemeken - elsősorban holland és angol teológiai fakultásokon - számos ösztöndíjat alapítottak. Tolnai is ilyen ösztöndíjjal került ki Hollandiába. Előbb azonban rövid ideig 1630/31-ben a kolozsvári alsófokú iskolában volt iskolamester. Ezt az időt a tanításon kívül, a külföldi útra való anyagi és szellemi felkészüléssel töltötte el.

Tolnai 25 éves korában 1631-ben érkezett Hollandiába. Hollandia ebben az időben Marx szavaival élve "A XVII. sz. tőkés mintanemzete" volt. A polgári művelődés fejlesztésére Hollandia nagyszámú egyetemet és főiskolát tartott fent. A területre és lakosságra nézve aránylag kis országban ebben az időben nem kevesebb mint hat egyetem és kilenc főiskola működött, melyeket a külföldi ifjak nagy számban kerestek fel. Itt a diákoknak alkalmuk nyílt a legkorszerűbb tudományos eredményekkel és a leghaladóbb eszmeáramlatokkal megismerkedni, emellett egy virágzó polgári civilizáció vonzó példáját is maguk előtt láthatták. A XVII-XVIII. században sok magyar diák tanult Hollandiában. Csak Franekerben, a fríz egyetemen 1623-1750 között ezerszám magyar diák jegyezte be nevét az anyakönyvbe.

Tolnai 1631. október 31-én a leydeni egyetem hallgatója lett. Rivetus leydeni professzornak adta át Bisterfeld ajánló levelét. Már 1632 tavaszán Franekerbe ment át. Ebben az időben itt adott elő Amesius professzor.

Igazolt Zoványi állítása, hogy Tolnai 1632-ben Amesiusat is hallgatta.^{2/} A későbbiek folyamán látni fogjuk, hogy Tolnai idehaza, első sárospataki tanársága idején, Amesius egyik alapvető művét a "Medullát" fél-éveken át részletesen fejtegette tanítványai előtt.

Tolnai 1632-ben rövid időre még a groningeni egyetemet is felkereste. 1633-ban Angliába utazott. Tolnai 1633-tól 1638-ig ösztöndíjasként Londonban folytatta tanulmányait. Itt ismerkedett meg az angol puritánus eszmékkel. Az elnevezés a latin "purus" = tiszta szóból származik. A puritanizmus nemcsak vallásos mozgalom, hanem politikai irányzat is volt, mivel célul tűzte ki a fennálló társadalmi rend megreformálását is.

Már a XVII. század elején a mozgalom két szárnyra bomlott. A mérsékelt /reformista/ szárnyat képviselték a "presbiteriánusok". A presbiteriánusok célul tűzték ki a papi rend számos egyházpolitikai kiváltságának megszüntetését, az egyházi hierarchia lerombolását.

A puritanizmus másik ágát az "independensek" képviselték. Nevük az angol "independent" = független szóból származik. Az independensek a puritanizmus baloldali, forradalmi szárnyát alkották. Soraik a polgárságból és a középrétegekből kerültek ki. Később az angol polgári forradalom idején Cromwell oldalán küzdöttek.

Tolnai a londoni egyetem teológiai fakultására iratkozott be. Érdeemes egy rövid pillantást arra vetni, hogy mit tanultak ez idő tájt a hallgatók. Járatosnak kellett lenniök a héber és a görög nyelvben, mert a Biblia ótestamentomi részét eredetiben héberül olvasták és exegetálták, az újtestamentumot pedig görögül tanulmányozták. A görögre azért is szükségük volt, mert Aristoteles munkáit is eredetiben olvasták. Az előadások nagy részét latin nyelven tartották. A középkori filozófusok műveivel szintén eredetiben ismerkedtek meg. Tantárgyként szerepelt még a rethorika és a logika.

Az egyetemmel párhuzamosan a kollégiumokban is magasszintű tudományos képzés folyt. Angliában a kollégiumi rendszer közvetlenül a reformáció után erősödött meg. A diákok bent éltek és nevelkedtek a kollégiumokban, tanulmányaikat külön tanárok az ún. "fellow"-k irányították. Nagy lépést jelentett az első két puritán kollégium, a londoni Gresham [1579] és a cambridge-i megszervezése. E két intézetben élénk szellemi élet uralkodott. Nemcsak a teológia és a filozófia problémáiba merülhettek el, hanem széles körű általános műveltséget szerezhettek az asztronómia,

geometria, irodalom és zene területein is a diákok.

Tolnai hamarosan megismerkedett a londoni szellemi élet egyik vezéralakjával, a puritánus Hartlib Sámuellel, Hartlib maga körül kulturális és politikai kört szervezett, Anglián kívül Európa protestáns országaiban könyvkiadói tevékenységet fejtett ki. Pedagógiai tanulmányokat adott ki. Hartlib adta ki 1637-ben Comenius: "Pansophiae Prodomus" c. művét, mely az új pedagógiai törekvéseknek egyik legjelentősebb megnyilatkozása volt, Hartlib különben sokat tett Comenius népszerűsítéséért, ő hívhatta fel Tolnai figyelmét Comenius pedagógiai elgondolásaira. Hartlib állandó levelezésben állott Comeniussal, sőt előkészítette Comenius 1641-i angliai útját.

Hartlib és Tolnai között jó kapcsolat alakult ki. Tolnai Magyarországra való hazatérése után is sokáig leveleztek, 1651-ben Tolnai közölte elsőnek a hírt Hartlibbal, hogy Comenius Sárospatakon a panszofikus iskola megteremtésén fáradozik.^{3/}

Tolnai nagy tudásszomja, széles körű érdeklődése mindenre kiterjedt. Londonban tanulmányozta a nagy filozófus, Bacon műveit. A "Novum Organum" ekkor már megjelent /1620/ és kezébe kerülhetett az "Új Atlantis" is. Tolnai magáévá tette Bacon induktív módszerét, ennek megnyilvánulásait sárospataki tanársága alatt láthattuk meg.

Tolnai még Londonban olvasta Ramus enciklopédiáját és logikáját. Érdekeltek a logikai problémák. A későbbiekben látni fogjuk, hogy Tolnai Sárospatakon a logikatanítás terén merész reformokat vezetett be, teljesen elvetette a skolasztikus logikát és Ramus logikai rendszerét adta elő.

A puritánus mozgalom magyarországi elterjesztésére Tolnai már Londonban szervezkedni kezdett, 1638. február 9-én szövetséget /Liga, Covenant/ kötött és megállapodásukat a "Formula Singularitas"-t Tolnai és kilenc magyar tanulóírtása írta alá. Ebben megegyeztek a magyarországi és erdélyországi egyházak és iskolák reformálásáról.^{4/}

Hosszú külföldi tartózkodása alatt Tolnai széles körű általános műveltségre tett szert. Otthonosan mozgott filozófiai és pedagógiai kérdésekben. Nagy nyelvismerettel rendelkezett. Anyanyelvén kívül beszélt angolul, hollandul, németül és latinul.

Tolnai hét évi távollét után 1638 nyarán érkezett haza külföldi tanulmányútjáról. Milyen kép tárult elé itthon? A három részre szakadt országból a Felső-Tisza vidéke, Tolnai működési területe a Partiummal együtt az Erdélyi Fejedelemséghez tartozott. I. Rákóczi György fejedelem uralkodott

/1630-1648/, aki folytatta Bethlen Gábor keménykezű, központosító uralmát.

Vallási téren a Felső-Tisza vidékén és helyben a kálvinista vallás lett uralkodó vallássá. Kálvin tanítása - Engels szavai szerint - "a korabeli polgárság legmerészebbjeire volt szabva."^{5/}

Tolnai 1638/39-ben beutazta az országot a puritánus eszmék terjesztése céljából. A puritanizmusnak nemcsak egyházi vonatkozásait látta, hanem társadalmi következményeit is. Ezért próbálta a mezővárosi polgárságot be-szervezni és megtalálni bennük a mozgalom osztálybázisát.

II. Tolnai pedagógiai reformjai Sárospatakon, rektorsága idején 1630-1642.

A sárospataki iskolát 1531-ben alapították, közvetlenül a magyarországi reformáció kezdeti szakaszán. Eleinte triviális iskolaként működött és csak 1549-ben szervezték át nagyobb iskolává. Az iskola fenntartói a pataki uradalom birtokosai, protestáns főurak voltak. 1620-ban a sárospataki vár a Rákóczi család birtokába jutott.

I. Rákóczi György és különösen felesége, Lorántffy Zsuzsanna /1600-1660/ szívén viselte az iskola sorsát. Mindketten azon fáradoztak, hogy a sárospataki iskolát a gyulafehérvári főiskola rangjára és színvonalára emeljék. 1621-ben jelent meg I. Rákóczi György fejedelem pecsétjével és sajátkezű aláírásával az iskola törvénykönyve: "Leges Scholae Sárospatakinæ" címmel.^{6/}

A törvénykönyv hat részből állt. Foglalkozott a tanárok jogaival és kötelességével, a tantárgyakkal, a tanulmányi renddel, a tanulók vallásos és erkölcsi nevelésével, a tanulók által betölthető tisztségekkel, végül az iskola főhatóságaival. A sárospataki iskolatörvény sok vonatkozásban a wittenbergi egyetem 1586-i törvényének hasonlatosságára készült.

A sárospataki törvényeket évenként egyszer ünnepélyesen felolvasták a tanulóifjúság előtt. Egy-két érdekesség a tanulmányi rendből. Osztályrendszer nem létezett. A tanulók csoportokat képeztek, s egyben addig maradtak, míg idevágó tanulmányaikat be nem fejezték. A tanév 11 hónapig tartott, a nyári szünet mindössze augusztus hónapra korlátozódott /augusztust neveztek kanikularis hónapnak/, igaz ugyan, hogy év közben számtalan alkalommal /nagy és kisebb egyházi ünnepeken, farsangkor, vásár és szünet idején/ 3-4 napig is szünetelt a tanítás. A szorgalmi időben a tanítás a kisebbek számára reggel 6 órakor, a nagyobbaknak reggel 9 órakor kezdő-

dott és délig tartott. Délután 2-től 4-ig szintén rendszeres foglalkozás folyt, ekkorra iktatták be az ének és hittan órákat, valamint a többi tárgyból az lemnéléseket. Érdekes megemlíteni, hogy a felelés, a számonkérés heti két alkalomra korlátozódott olyan módon, hogy minden szerdán és szombaton kérdezték ki a hallgatókat. A felső tagozaton /kb. főiskolának felel meg/ theológiából és filozófiából minden második hónapban nyílt vitát rendeztek.

A tantárgyakat illetően a gimnáziumi és akadémiai tagozaton az alábbiakban folyt képzés: a nyelvek közül a latin, görög nyelvet oktatták. E korban nagy szerepet kaptak a hitviták. Éppen ezért súlyt helyeztek a rethorika, logika és a kontroverzia /vitakozásstan/ oktatására. A fő tárgyak közé számított az etika is. /A vallás erkölcsi kérdéseket a dogmatika szempontjából fejtegették/.

Kevés tankönyvet írtak, ezek is alacsony példányszámban jelentek meg. Csak a nagy iskolákban működött nyomda, az előállítás költsége igen magas összeget tett ki, így tankönyvvel jobbra csak a tanárok rendelkeztek. A tanár előadásai során a tankönyv anyagát fejtette ki, a tanulók erről jegyzetet készítettek. Az idézeteket, fontosabb részeket a tanár tollba mondta.

Ilyen képet festett az oktatás helyzete Sárospatakon, amikor Tolnai Dalí János 1639-ben először foglalta el a katedrát. Előbb azonban a sempléni egyházmegye vezetősége elé idézték és közölték vele, hogy sárospataki tanári katedráját csak akkor foglalhatja el, ha elfűtte "reverzális"-t írá alá, melyben kötelezi magát, hogy engedelmeskedik a felettes egyházi hatóságoknak, és a pataki iskolában sem fogja a fennálló rendet megzavarni. Ennek meglörténte után rector primariusnak nevezték ki. /Mai fogalmaink szerint igazgatónak./ A tradíciónak megfelelően a kinevezett rector hivatalbalépésekor mindig székfoglalót tartott. Tolnai Dalit 1639. április 18-án iktatták be új tisztébe, ekkor mondotta el székfoglaló beszédét is. Beszéde sajnos elveszett, csak vázlatos tartalmát ismerjük Zoványi leírásából.^{8/}

Tolnai három témakör köré csoportosította mondanivalóját. 1. Az egyházak szervezete és a lelkészi hivatal. 2. A magyar református papság szellemi és erkölcsi állapota. 3. Az iskolák kormányzata. Beszédének ez a része pedagógiával vonatkozású. Bírálta nyíltan a pataki iskola sok szervezeti viaszáságát. Megemlíttette, hogy az oktatásban bizonyos reformokat kíván bevezetni.

A pataki iskola élete Tolnai Dall vezetése alatt csakhamar átalakult. Működését azzal kezdte, hogy a régi tankönyveket kiküszöbölte az oktatásból. Megszüntette a skolasztikus filozófia tanítását. A régi tankönyvek helyébe Amesius, Blaterfeld, Ramus műveit vezette be.

Pedagógiai szempontból nagy jelentőségű, hogy Tolnai Amesius: "Technometria" c. könyvét a tantárgyak közé iktatta. A Technometria nem más, mint a különféle foglalkozások bölcsellete. Tolnai már angliai tartózkodása alatt láthatta a kibontakozó kapitalizmus, a polgári fejlődés valamennyi eredményét. Hazatérve tapasztalhatta, hogy Magyarország az ipari és polgári fejlődést illetően erősen elmaradott ország volt, ahol a haladó nézetek csak igen vékony talajra találtak. Ennek tudatában vállalkozott arra, hogy Magyarországon az iskolai oktatásban elsőnek tanítson technikai és termelési ismereteket, megelőzve ezzel Apáczalt Is! Tolnai pedagógiai tevékenységének egyik legnagyobb érdeme a "technometria" tanításának a bevezetése. Nemcsak a fizikai munka fontosságát ismerte fel, hanem a munkát végző emberek megbecsülésére emelte tanítványait.

Nézzük meg, hogy mit tartalmazott a "Technometria" c. könyv.^{9/} Amesius szerint a művelt embernek járatosnak kell lennie a tudományokban, művészetekben és az ipari mesterségekben. E három tényező beletartozik az "artes" fogalmába. Az a tény, hogy Amesius az ipari mesterségeket, a fizikai munkát a szabad művészetek /artes liberales/ rangjára emelte, világosan mutatja, hogy messze megelőzte korát. Amesius "Technometria" c. könyvében kérdés-felelet formájában dolgozta fel a mesterségekre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat. A technometria feladata: megtanítani egyenként valamennyi mesterség lényegét és hasznát. Quid docet summam technometria? - teszi fel a kérdést. A felelet így hangzik: Omnium et singularum artium in genere Naturam et Usum! Amesius felveti azt a problémát is, hogy az emberek általában hogyan vélekednek a különféle mesterségekről. Sajnos - állapítja meg -, sokan lenézik a mesterembert és a fizikai munkást. Tevékenységüket piszkosoknak, lealázónak, szolgainak tartják. Amesius ezzel szemben így vélekedik: Inkább kezét, testét piszkítsa be bárki, mint a lelkét, mert az előbbi még nem teszi alkalmatlanná az erényes életre.

Mint már említettük, Tolnai Hollandiában készített jegyzeti alapján tanította a technometriát is. Később, 1653-tól egymás után jelentek meg Váradon Amesius tankönyvei: Technometria, Theses logicae és a Disputatio theologica.

Tolnai Dall Sárospatakon a legnagyobb reformot a logikatanítás terén vitte végbe. A hazai protestáns iskolákban Tolnai Dall előtt hivatalosan Keckermann heidelbergi professzor logikatanítványát használták. A korszerű logikatanításért sokat tett már a gyulafehérvári iskolában maga Bisterfeld is. 1635-ben jelent meg könyve: "Elementa Logica in usum scholae Albensis" címmel. Ez az 52 lapterjedelmű tankönyv Ramus nyomán tárgyalta a logika törvényeit, Ramus fellépésével a fejlődés újabb állomáshoz érkezett a logika tanítása. Ő ugyanis bírálta az eddigi rossz módszereket. Elítélte a száraz tételek és elvont szabályok tanítását. Azt hangoztatta, hogy a szabályokat és tételeket töltsék meg tartalommal. Olvassák és elemezzék logikai szempontból a nagy klasszikus írók alkotásait.

Ramussal kapcsolatban két magyar vonatkozású dolgot említnék meg. Az egyik az, hogy Szenczi Molnár szerint 1570 táján az ifjú János királyt "ama híres filozófust P. Ramust Párizsból Fejérvárra hívatni szándékozott".^{10/} A másik az, hogy Apáczai Csere fordította le először Ramus logikáját. Apáczai mind Enciklopédiájában, mind logikájában fő forrásként Ramust használta.

Tolnai Dall első sárospataki tanársága idején fokozatosan vezette be a logikatanítás reformját. Először Bisterfeld: "Elementa logica" c. könyvéből tanított, majd rátért Ramus eredeti művére a "Dialecticae libri duo" magyarázatára, végül Amesius: "Demonstratio logicae verae" c. könyvét használta. Ebben az időben még Apáczai "Logikátskája" sem jelent meg. Ez a tény csak növeli Tolnai Dall úttörő, bátor kezdeményezését, mert szabadabb, tudományosabb szellemet tudott virágni az ódon pataki falak közé.

Tolnai Patakon a tanítás módszerében is új utakon kívánt járni. Elsőnek alkalmazta a fokozatosság pedagógiai elvét, mert osztályokra tagolta a tananyagot és osztályokba sorolta be a tanulókat is. Eddig a diákok életkorra és előzetes tudásukra való tekintet nélkül együttesen hallgatták az előadásokat. A feudális hagyományokkal szakított akkor, amikor nála a nemesi és paraszti származású tanulók együtt tanultak. Nagy szó volt ez abban az időben. Foglalkozott Tolnai az anyanyelvű oktatás kérdésével. Az eddig latinul énekelte zsoltárokat, Szenczi Molnár Albert fordításában, magyarul énekellette a diákokkal. Új vonás volt az is, hogy Tolnai etikai tárgyú beszélgetéseket rendezett olyan gyakorlati dolgokról, mint például az uzsora.

Ellenségei nem jó szemmel nézték Tolnai Dali tanári működését és főleg pedagógiai reformjait. Különböző vádakat kezdtek ellene szőni. Azt állították, hogy megkülönbözteti diákjait. Elhíresztelték, hogy Tolnai verése után halt meg egy Szentpéteri János nevű ifjú.^{11/} Peraszé, később kiderült, hogy ez a vád minden alapot nélkülöz. Igyekeztek egyes diákokat Tolnai Dali személye és tanítási módja ellen hangolni. Ellenségei egymás után küldték a jelentéseket Tolnai Dali ellen a fejedelmi udvarba. Maga Tolnai is a fejedelmi udvarba sietett, hogy személyesen védekezzék a rá zúdított hamis vádak ellen.

Tolnai életét és munkáját a sok intrika annyira elviselhetetlenné tette, hogy elkéséredésében engedett a miskolciak meghívásának és 1643 elején Miskolcon prédikátori állást vállalt. A reakciónak sikerült elérnie célját, mert Tolnai távozott Sárospatakról. 1642. december 18-án búcsúzott az iskolától.

Tolnai Patakon mindössze három évet töltött el. E rövid idő alatt is fellendítette a pataki iskolát, korszerű reformokat vezetett be. Hosszú külföldi tanulmányútján szerzett pedagógiai ismeretét a gyakorlatban Patakon próbálta ki és alkalmazta. Figyelemreméltó, hogy egy évtizeddel Comenius és Apáczai előtt indította útjára reformelképzeléseit Tolnai lelkeszkedése idején sem hagyott fel pedagógiai reformgondolataival. 1646-ban a szatmárnémeti zsinat elé terjesztette javaslatát, amelyben nemzeti iskolák felállítását proponálta és azt, hogy ezekben az iskolákban a lányokat is tanítsák.^{12/}

III. Tolnai Dali második sárospataki tanársága és Comeniussal való együttműködése /1649-1655/

Lorántffy Zsuzsanna és Rákóczi Zsigmond herceg kötelességüknek tartották, hogy a méltatlanul mellőzött Tolnait újra felkarolják. 1649 nyarán a pataki iskola igazgató-tanári állását kínálták fel neki. Tolnai Dali nagyon örült ennek a megbízatásnak. Ez a nagyképzettségű, szabad szellemű, ékesszólású ember a tanári katedrát tartotta elsősorban főhivatásának és annak a helynek, amelyről a legtöbb hatást gyakorolhatja az ifjúság fejlődésére. Régi ellenségei ellenszenvvel, az ifjúság azonban tisztelettel és érdeklődéssel fogadta Sárospatakon.

Az iskola helyzete Tolnai első tanári működéséhez képest sokat romlott. Úgy szólván mindent előről kellett kezdenie. A tanulók előképzettsége is igen változó volt, mert sokan a környékbeli partikuláris iskolákból jöttek.

Tolnai első ténykedése az volt, hogy patrónusai támogatásával, a sárospataki iskola fellendítése érdekében Comenius Magyarországra való meghívásán fáradozott, Tolnai második pataki tanársága elválaszthatatlan Comenius magyarországi működésétől. Lorántffy Zsuzsanna háromszor is írt Comenius meghívása ügyében.

Maga Tolnai szintén levelet váltott Comeniussal. Tolnai 1650. július 5-én így ír Comeniusnak: "A késedelem, amit a hozzánk leendő jöveteledről jelentesz, a várásunk által leszített hangulatban, reánk nézve nagy szomorúság és lelkileg beteggé tesz bennünket. Mit késlekedel tehát? Mit vonakodol?"^{13/}

Comenius 1650. november 20-án érkezett meg Sárospatakra. Találkozását Tolnaival így örökíti meg naplójában, a "Continuatio Admonitionis"-ban: "Először Tolnait látogattam meg, aki engem a saját házában fogadott. Tolnai átment a fejedelemaaszonyhoz, akihez vacsora előtt bevezettetve, ő nagyságát mély tisztelettel üdvözöltem, amit ő kegyelmesen viszonzott. Tolnait megbíztam, hogy az udvart velem bővebben ismertesse meg, ebédhez és vacsorához naponként ő maga vezessen az aulába."^{14/}

Comenius elsődleges célja Patakon a panszofikus iskola megvalósítása volt. A panszofikus iskola megszervezésére Rákóczi Zsigmond egy háromtagú bizottságot nevezett ki, melynek tagjai: Tolnai Dall János, Klobuaitzky András és Veréczli Ferenc.

Tolnai megcsallogtatta jó szervezőképességét, mert az ő segítségével nyíltatott meg már 1651. február 17-én 113 tanulóval az első, vagy más néven vestibularis osztály.^{15/}

Tolnai örömmel küldte levelét Hartlibnak Londonba, beszámolván arról, hogy Sárospatakon a panszofikus iskola működik.^{16/}

1654. június 2-án tartotta meg Comenius búcsúbeszédét. Ebben így emlékezett meg Tolnairól: "Munkatársaim közül harmadik helyre tettelek téged, nagy tudományú Tolnai János úr, aki az én ide hívásomnak legelső tanácsolója és javallója azután pedig azorgos munkámban főbb és állandó buzdító voltál."^{17/}

Vizsgáljuk meg Tolnai Dali János és Comenius viszonyát! Minden kétséget kizáróan, Comenius magyarországi meghívásában Tolnainak döntő szerepe volt, Tolnai már külföldi tanulmányútja során Angliában megismerkedett Comenius könyveivel és helyeselte a panszofikus iskola gondolatát is. Comenius rá volt utalva Tolnaira, de Tolnai Dali is Comeniusra. Egyedül egyikük sem hajthatta volna végre a pataki iskola reformjait, Tolnai helyeselte a panszofikus iskola megszervezését, ebben igen sokat segített. Ugyanígy buzgón közreműködött a tankönyvek megjelentetésében is. Comenius javasolta, hogy a panszofikus iskola felső tagozatának tanárait a professzor névvel illessék. Comenius nevezte Tolnait először professzornak.

Comenius 1654. június 2-án, távozásakor, a sárospataki panszofikus iskolát örökségként Tolnaira hagyta. Ezt búcsúbeszédében is kifejezésre juttatta, amikor így szólt: "Te Tolnai, avasd be őket jól a tudományba és legyen gondod rá, hogy egytől egyig mindnyájan beleavattassanak."^{18/}

Comenius távozása után egy évvel, 1655-ben, a konzervatív tábor újra alkalmasnak látta az időt arra, hogy támadásra induljon személy szerint Tolnai Dali ellen. Tolnai másodszor is nyugodt lelkiismerettel távozott Patakról, mert 6 évig tartó második sárospataki tanári működése idején is kimagasló munkát végzett. Erről így szól a krónikás: "Tolnai Dali másodszorban akként igazgatta az iskolát, hogy érdemeket szerzett és kitűnő sikerrel tanított".^{19/}

Tolnai pedagógiai munkássága mindössze tíz évet ölelt fel. Egy évig a kolozsvári iskola rektora volt, majd 3 évig elsősízből Sárospatakon tanár. Ekkor vezette be reformjait. Ő törte meg a protestáns iskolákban a skolasztikus logika útját. Hazánkban elsőként tanított technometriát, korabeli természettudományos és technikai ismereteket. Harcolt az anyanyelvi oktatás nagyobb szerepéért is. Második sárospataki tanársága idején Comenius legfőbb segítőtársa volt. A panszofikus iskolai oktatás megszervezése mellett Comenius is és Tolnai is sokat fáradozott azon, hogy létrehozzanak egy nyomdát. A szervezési munkába bekapcsolódott Tolnai, ezt bizonyítja 1650. augusztus 2-án kelt levele Comeniushoz: "Ő Fensége tudatta velem, hogy tegnap levelét és utasítását elküldötte hozzád. Láthatod Comenius, Ő fenségének hazánk és iskolánk jóvalta érdekében irántad való jóindulatját, ugyanilyen indulattal vannak a nyomdász iránt". Fáradozásukat siker

koronázta, mert 1650 októberében Renius György mester irányításával megkezdte működését a pataki főiskola nyomdája. Comenius könyvein kívül theologiai, hitvitázó és korabeli szépirodalmi munkákat adtak ki, többek között Tolnai Dali János: "Dáneus Raca-J" című könyvét. Sajnos, Tolnai pedagógiai tárgyú kéziratát elveszték.

A XVII. század a pedagógia úttörőinek százada. Az úttörők közt is az első Tolnai Dali. A pataki Kollégium udvarán állt hajdan egy homokóra. A krónikás szerint ezzel a felirattal:^{21/}

"Heu quantum properant Phoebí Chroni dosque puellae
Exquirunt fixas res properare tuas"

/Jaj mennyire sietnek Phoebus és Chronos leányai. Arra sarkallnak, hogy maradandó dolgokra igyekezzenek./

Valóban, az idő sietett. Mindössze egy évtizedet adott Tolnainak, hogy Sárospatakon pedagógiai reformtevékenységét kifejtse. Maradandót alkotott, jó munkát végzett.

Jegyzetek

- 1/ Miklós Ödön: Tolnai Dali János Ifjúkora. Dunántúli Protestáns Lapok, Pápa, 1921. 62. p.
- 2/ Zoványi Jenő: Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban Bp., 1911. 74. p.
- 3/ Makkai László: A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen Bp., 1952. 63. p.
- 4/ Makkai László: i.m. 64-65. p.
- 5/ Marx-Engels Válogatott Művei, Bp., 1949. II. kötet 99. p.
- 6/ Békefi Remig: A Sárospataki E.Ref.Főiskola 1621. évi törvényei Bp., 1899.
- 7/ Zoványi Jenő: i.m. 53. p.
- 8/ Zoványi Jenő: i.m. 53-54. p.
- 9/ Jausz-Faludi-Zibolent: A munkára nevelés hazai történeléből. Ebben Földes Éva cikke: "A korszerű ismeretek helye Comenius pedagógiájában" Bp., 1965. 61-96. p.
- 10/ Fogarasi: Filozófiai előadások és tanulmányok, Bp., 1952. 140. p.
- 11/ Zoványi: i.m. 61. p.

- 12/ Révész Imre: A szatmárnémeti nemzeti zsinat. Bp., 1947.
- 13/ Rácz Lajos: Comenius Sárospatakon. Bp., 1931. 56-57. p.
- 14/ Rácz Lajos: i.m. 44-45. p.
- 15/ Makkai: i.m. 63. p.
- 16/ Dezső Lajos: Comenius Sárospatakon. Sárospatak, 1883. 41. p.
- 17/ Sárospataki Füzetek, 1865. 653. p.
- 18/ Szombathy János : Tolnai Dall János rövid életrajza. Sárospataki Füzetek, 1865.
- 19/ Szombathy János: i.m. 634. p.
- 20/ Takács Béla: A Sárospataki Nyomda története. Bp., 1978. 17. p.
- 21/ Román János: A Sárospataki Kollégium. Bp., 1956. 19. p.

DR. CSUHAJ VARJÚ IMRE

főiskolai docens

ÁRVAY JÓZSEF ÉS AZ ÍRVAOLVASTATÓ MÓDSZER ELTERJESZTÉSE

Az oktató, nevelő munkában is, mint minden másutt, értéket értékkel mérnek.

A pedagógus, az iskolaszervező, a tankönyvíró Árvay József értékelt mérni, kimutatni nehéz, mert pedagógiailag gondolatai sok olyan oktatási, nevelési gyakorlatot termékenyítették meg, amelyek napjaink oktató, nevelő munkájában is jelen vannak, vagy úgy, hogy veretes, kipróbált formaként alkalmazzuk, vagy úgy, hogy hadakozunk ellenük, mert újat, korszerűbbet akarunk helyettük.

A szellemi potenciák sajátos természetűek; nyomtalanul sohasem tűnnek el. Ha a kor, a társadalom igénye szülte őket, akkor önmagukat értékesebb, tisztultabb formákban ismétlődően megújítják, vagy lényegileg más tartalom, más forma és más módszer megteremtését segítik elő; erősítik a kort, gyorsítják a társadalom fejlődését. A hivatását felelősséggel gyakorló Árvay harcolt minden olyan oktatási, nevelési elmélet és gyakorlat ellen, amely a kapitalizálódó magyar társadalom fejlődését, a sajátos nemzeti művelődés ügyét nem a kornak megfelelően szolgálta.

Tudott dolog, hogy az 1848-49-es forradalom, a jobbágyfelszabadítás megnyitotta az utat a tőkés termelési mód kifejlődése előtt. Megteremtette a szabad munkaerő piacát, a a kapitalista termelési viszonyokat tette uralkodóvá. Ez a termelési mód - lényegéből fakadóan - megkövetelte a munkásoktól azokat az alapvető tárgyi ismereteket, amelyekre a munka folyamatában, a tárgyak előállításához, megmunkálásához; az értékek termeléséhez szükség volt. Ez idő kijt már a fejlődő ipar szakember-szükséglete, a mezőgazdaság okoszerűbb művelése ott szerepelt az égető társadalmi kérdések között. A fejlődés, az iparosodás nemcsak az elemi tantárgyak tanítását igényelte, hanem mennyiségi és minőségi követelményeket is állított, illetve támasztott az iskolákkal szemben. Erőteljesen szorgalmazta a reál-tárgyak oktatását a szorosan vett humán tárgyak mellett. 1864-ben a magyarországi tanügy érdekében összehívott királyi bizottság olyan javaslatokat terjesztett a királyi tanács illetékesei elé, amelyek a szakjellegű iskolák

felállítását sürgették, s hangsúlyozták, hogy az alapozó, elemi iskoláknak ezek igényeit is szem előtt kell tartaniuk. Ennek a bizottságnak tanácskozását már megelőzték azok az elvi állásfoglalások, gyakorlatot realizáló kísérletek, amelyek eredményeként az évtized végére megszülethetett az Eötvös-féle népi iskolai nevelési, oktatási törvény. Ebben a munkában Árvay Józsefnek elvillhatetlen érdeme van. Mint minden nagy építő, alkotó ő is az alapozást tartotta legfontosabbnak minden munkában. Tapasztalatai győzték meg arról, hogy oktatási rendszerünk leggyengébb, legelmaradottabb pontja az, amelynek a legkímunkáltabbnak, leghatékonyabbnak kellene lennie. Ebből a meggyőződéséből fakadóan fordította figyelmét, koncentráltta erejét az elemi szintű oktatásra. Rosenmayer Izsák sátoralja-új helyi elemi főtanító buszdítására megírja ABC-és tankönyvét az elemi iskolák számára. Ez a tankönyv nagy jelentőségű a legalsóbb szintű iskolák történetében, mert ennek kapcsán ismertette el Árvay az írvaolvastatás módszerét mindenki vel, bizonyítván azt, hogy a módszerek forradalmasíthatják a tanulást, az ismeretszerzést. A módszer kidolgozása Gtnczy Pál nevéhez fűződik, de gyakorlati alkalmazása, elterjesztése Árvay érdeme. Tankönyve csaknem két emberöltőn keresztül volt különböző átdolgozásokban iskolai forgalomban.

A magyar iskolákban a múlt század 60-aa éveit a betűztető, illetve a hangoztató módszerekkel tanítottak. Mindkét módszer bonyolult, lélekölő volt. A betűztető és a hangoztató módszer lényegileg abban különbözik az írvaolvasztató módszertől, hogy az olvasástanulás teljesen különváltan történt az írástanítástól. Két-három évvel megelőzte azt, s még két-három év kellett míg a tanulók megtanultak elfogadhatóan olvasni.

A betűztető módszerrel tanuló gyermekek miután megtanulták az abc összes betűt név szerintil sorrendben, azután kezdték szótagokká, szavakká összeolvasni őket. A tanulók nem érzékelték a hang és a betű közötti különbséget. A magánhangzók tanulása nem okozott nehézséget a szavakba foglaláskor, de a mássalhangzók - bé, cé, dé, ef stb. ejtése a hangoknak szavakká való összeolvasásakor gátjává vált az olvasásnak, mert előbb kimondták a mássalhangzó nevét, de a szótagban, a szóban már a hang kimondását kívánták meg. A lovas szót így olvasták: ... el+o = lo+vé+tes = lovas. Több szótagból álló szavakat még nehezebben olvastak el.

A hangoztató módszernek fontos elvi és gyakorlati vonása volt, hogy a betű, az olvasás tanítása elé előkészítő időszakot iktatott be. Az előkészítő időszak alatt megtanulták a tanulók mind a magánhangzók, mind a mássalhangzók olvasását, illetve ejtését. Az előkészítő időszak hangelemzési gyakorlatai nagyon fárasztóak, egyhangúak voltak. Minden magánhangzót, minden mássalhangzóval a lehető legteljesebb variációban össze kellett olvasni. S az összekapcsolt szótagok és a társítás alapján született szavak unalmasak, ismétlődőek lettek, s ez mind a tanuló, mind a tanító szemzögéből csökkentette a módszer értékét: széles körű alkalmazása rövid ideig tartott.

A községi és a városi elemi szintű iskolákban hasznos, praktikus ismereteket állg tanítottak. Főfeladatként a vallásos szövegek olvasását, a betűívetést és a számolás elemi ismereteinek elanjáttítását jelölték meg. Az írvaolvasztató módszer, az egész Árvay-féle oktatási koncepció forradalmi változást jelentett az előzőekhez nértén. A tanulók egy év leforgása alatt messzebbre jutottak az olvasás, az írás, általában az ismeretek megszerzése területén, mint a betűívető, illetve a hangoztató módszerek alkalmazása idején három év alatt. Árvay abból indul ki, "hogy a népiskola növendékei nincsenek az iskolai tanulmányokhoz előképezve, ugyanazért mulhatatlanul szükséges őket azokhoz előkészíteni - beszéd- és értelemgyakorlatok által, és ezt elengedhetlenül, mert mennél tökéletesebb a módszer, a mulasztásokból eredt hiányokat annál érezhetőbbé fogja tenni a kivitelben.... A feljebb előadottak után csak azt legyen még szabad megjegyezni, hogy az ÁBC a gyermekre nézve a legnagyobb fontosságú kézikönyvek egyike, melynek rendeltetése nem az, hogy belőle a kezdő csupán olvasni tanuljon meg. Neki abból igen sok tárgy- és szóismerethez kell jutnia, mindazt, a mi ott érintve van, szemléleti tisztaságban kell maga elé állítania."¹ Árvay módszerének és ÁBC-s könyvének értékét lélektanilag megalapozott voltával magyarázza. ÁBC-jéhez írt Vezérkönyvében így érvel:

- Az írás történetileg megelőzte az olvasást, s ezt a természetes historiai tényt kár volna természetellenessé felcserélni, tudnillik, hogy a gyermek előbb tanuljon meg olvasni, mint írni. A kettőnek egyszerre kell történnie, de úgy, hogy az írás legyen az alapozó, a kiinduló. /A jelenlegi globális olvasási formának is nagy hibája, a késleltetett írástanítás! /

- Tapasztalati és lélektani megfigyelésekre hivatkozva mondja, hogy az írvaolvasztató módszernek az előbbi módszerektől talán abban van legnagyobb haszna, hogy az a gyermeket cselekvő munkára készíti. Míg a csak olvasztató receptív munka reprodukció nélkül. Az írás tevékenykedés, s ebben fáradhatatlan a gyermek.
- Majd azt hangsúlyozza, hogy az iskolának az életre kell előkészíteni a gyermeket, és nem szabad elfojtani benne az önmunkálás ösztönét, elvonni tőle azt, amiben kedvet talál, tudniillik a munkálódást. Az írvaolvasztató módszer mellett szól a változatosság is, mert az egyhangúság - akár olvasás, akár írás vagy zene legyen az - unat, s a tanulást, a munkát nem szabad unottá tenni a tanulók előtt.
- A pusztá olvasás távolról sem adhatja meg azt az alapossgot a nyelvismeretben, a helyes nyelvhasználatban, amelyre az írás által mulhatatlanul eljut a gyermek. Ugyanis, amikor leír egy szót, akkor azt elemekre kell bontania, majd a hangot a betűvel társítania, s azután a megfelelő betűket, mint az illető hangok jegyeit sorrendbe kell szednie, össze kell szerkeszteni. Ez nemcsak a helyesírásban, hanem a gondolkodás formálásában is nagyfontosságú. A fentiek mellett nagy előnye az írvaolvasztató módszernek, hogy mindössze egy év alatt tanul meg írni, olvasni a gyermek, mőt az írásban, az útemezéssel magas fejlettségi fokot ér el.

Árva védí módszerét azokkal a támadásokkal szemben, amelyek az osztatlan iskolával kapcsolatban érhetik. Azt írja, míg a tanító egyik, vagy másik osztállyal foglalkozik, addig a többi osztálynak írásos feladatokat ad, s így a tanulók begyakorolják azokat az írásokat, írásos formákat, amelyek szükségesek a könnyed, szép íráshoz, de adhat a tanító olvasási feladatokat is, s azt a tanulóknak hangtalanul kell végezniük.

- Az írvaolvasztató módszer lehetővé teszi, hogy a szülők figyelme az iskola felé forduljon. A tanuló az iskolán kívül, odahaza is gyakorolja az iskolában tanultakat: ír, s ha ezt a szülő látja, más szemmel néz az iskolára, mert a gyermekében a kötelességtudat felébredését látja, mivel a munkát elébe helyezi a játéknak.

- Azokkal az aggályokkal szemben, amelyek a tanulók, a gyermekek erőteljes szellemi megterhelésével kapcsolatban felvetődnek, Árva azt mondja, hogy az írvaolvasztató módszer feltételezi mind az írásnak, mind az olvasásnak olyan megkönnyítő előgyakorlatait, melyek elvégzése után a könnyebbbről

a nehezebbre, az egyszerűbből az összetettebbre haladva nem jelenthet nagyobb megterhelést a gyermekeknek. "Ha a legegyszerűbbnek látszó betűt vesszük is fel, az "f"-t, még az is egy összetett alak, felírását tehát egyszerűbb gyakorlatok fogják megelőzni: pontok, vonalak, egyenes, hajlott, kerek vonások ismerletése, felírása stb. Nem rohanunk vakon az írásnak, sőt útjából gondosan elhárítjuk a nehézségeket. E mellett arról sem feledkezünk meg, hogy mivel a betű nem egyéb, mint hangjegy, az általa megjelölt tárgy a hang; visszaszámolgatást csinálnánk, ha betűket íratnánk a kezdővel, mielőtt megismertettük volna őt a hangokkal.

Az írásra tehát bizonyos előgyakorlatok által készítjük fel a növendéket, melyek az illető orgánumokra vité, a szem, fül, száj, kéz gyakorlati lesznek. Fődolog, hogy a szem helyesen felfogni, a kéz pontosan utánózni tudjon. E mellett a hallás és beszédszervelt is szükséges képezni: ezek a szók elemzése, egy-két esetben hangokra bontása által történik meg, melyek a helyes beszéd anyagát képezik."^{2/}

Árvay az ABC-s könyvét, az írás-olvasás tanítását három erősen elkülöníthető részre osztotta.

Az első rész "Előgyakorlatok az írásban" témát tartalmazza. Ezt ma "A gyermekek megfigyelése iskolakezdéskor", illetve "Előkészítő gyakorlatnak" nevezzük. Az írásvázlatos módszer nagyon fontosnak tartotta az előkészítő gyakorlatot, mert 5-6 héten keresztül vonalvezetési /írás/ és hangoztatási /olvasás/ gyakorlatokat végeztek a tanulók. A vonalvezetési és a hangoztatási gyakorlatokban érvényesültek azok a didaktikai elvek, amelyek a lélektannal ötvözödték. Az előgyakorlatok időtartama alatt a tanulónak minden olyan vonalvezetést, írást gyakorolnia kellett, amelyek részelemelt, részformáit adják a barokkos, erősen díszített, mozgalmas, árnyékolt írásformának.

Árvay megjegyzi, hogy a tanítónak nagyon részen kell lennie az írástanítás kezdeti időszakában, mert ha a tanulóknak az írás mechanizmusai rosszul rögzödnének, akkor sohasem fognak szépen írni. A tanítónak a következőkre kell figyelnie: 1. "Ne engedje meg, hogy a kezdő rövid íróvesszőt használjon. 2. A három ujj, melyek közé veszi a gyermek az íróvesszőt, legyen kinyújtva, a más két ujj legyen egy kissebb hajlva. 3. Vigyázzon a tanító, hogy a gyermek rendszeresen üljön az írás mellett egyenesen és nem görnyedten, kissebb oldalt forduljon, mellett az asztalhoz

ne nyomja, lábait előre nyújtsa."^{3/} A vonalvezetési gyakorlatot azzal a megjegyzéssel zárja le, hogy "a tanító ne vélje, hogy ezen úgy látszó csekélységekkel egy pár nap alatt készen lehet, nem szabad időtlen elhamarkodással a fontosabbakra sietni az elemekről, Ha nincs kellően megvetve az alap, eldőli az épület. Ha a kezdők ezekkel néhány hét alatt készen vannak: elvégezték a magok dolgát ők is, a tanító is."^{4/}

A második rész "A betűk írása és olvasása" témát tartalmazza, a következő sorrendben:

A/ Kisbetűk:

- a/ A hangzók felírása
- b/ A hangoztatás
- c/ Hangzók és mássalhangzók felírása

Több tagú szók írása, olvasása

B/ A nagybetűk ismertetése

Példaként bemutatom az "f" hang írását. A tanító mondatból indul ki. "Az ember újján ízek vannak." Saját kezén bemutatja. A beszélgetést továbbbszöve eljut az "íz" szóig. Ekkor megkérdezi a tanulóktól, milyen hangot hallanak a szó elején. Majd hangoztatják. Gyermekkel megmutattatja, melyik vonalközbe kell elhelyezni a betűt. A táblára úgy írja fel a betű alakját, hogy mindenki lássa a betű formálását, s közben szöveggel kíséri kézmozgásának irányát, illetve a betűelemek vékonyságát és vastagságát. Ezután a gyermekek a levegőbe vezénylésre írják a betűt. Többszöri gyakorlás után pedig ugyancsak vezénylésre a palatáblára. Mind a rövid, mind a hosszú í-ből egy-egy sornyt. Miután a tanulók az í-vel megismerkedtek, s könnyedén tudják írni, ezután ismerik meg a nyomtatott í betűt. A tanító az í-vel írt betű mellé a táblára felírja a nyomtatott párját, s azt megkereseti az ABC-s könyvben, s közben elmondja a gyermekeknek, hogy miben különbözik a nyomtatott í betű az í-vel írt betűtől.

Árva javasolja, hogy minden iskolában legyen nagy alakban nyomtatott kártyabetű legalább 5-6 példányban, hogy a gyermekek a betűk megismerése folytán szavakat tudjanak kirakni belőlük. Ez nagyon "élénkítő s kedvelté fogja tenni a különben egyhangú, rideg és szétlen iskolai betű-ismertetést" - írja a Vezérkönyvében.

A hangoztatásnak nemcsak azért tulajdonít nagy jelentőséget az írva-olvasztató módszerben, mert a helyes olvasástanítás ezt követeli, hanem

azért is, hogy a gyermekek szépen beszéljenek.

Nagyon tanulságos az 5. mássalhangzó tanítása. A tanító "Az őz fut." mondatból indul ki. Megkérdezi a tanulóktól, hogy "Mi fut?. (Az őz.) Melyik ebben a szóban az első hang? (ő), melyik a másik hang (z)? Írjuk fel az ő betűt... majd írjuk fel a z betűt. A tanító szöveggel kíséri a betűformálását, alakítását. Ezután elolvastatja először az első betűt (ő), a másodikat (z), majd együtt a kettőt. Ezután arról beszél, hogy az őz szép állat, az erdőn lakik, gyorsan fut, nagyot szökik. Ehhez kapcsolódva a Vezérkönyvében azt írja... "Egy rövid kitérés olykor nem árt, némi élénkséget ad a különben egyhangú foglalkodásnak. Ez azonban ne legyen keresett, mód nélkül gyakori vagy hosszadalmas, s el ne vezesse a figyelmét attól, a mi itt fődolog: a mi nem más, mint a betűk ismerete."^{5/} A tanító ezután felírja a táblára a "z" betűt minden magánhangzóval úgy, hogy a magánhangzó van elől: őz, íz, úz, ez stb., majd fordítva, de nem felejtkezik meg a megelőzőekben tanult n, m, r, v betűkről sem, mert ismétlésként azokat is befoglalja a sorokba, mikor a gyermekekkel olvastatja a betűkapcsolatokat. S végül a tanító még külön felírja a "z" betűt, elemzi, a vonalelemeket a tanult vonalvezetési gyakorlatok néhány részéhez kapcsolja, s a tanulók ennek alapján írják palatáblájukra úgy, hogy először ők is szöveggel kísérik, amit írnak.

Külön kell szólni a "Több tagú szók írása, olvasása" részről. Nemcsak azért, mert Árvay ebben a részben tartja szükségesnek, hogy a tanuló meglásson a szótagolással, s annak szabályaival, hanem azért, mert ebben a témakörben olyan gyakorlatokat végeztet a tanulókkal, amelyet most tudatos nyelvfejlesztésnek; szókincs helyesbítés, gyarapítás és aktívizálásnak nevezünk. A "p" betű tanítása során: az írás, hangoztatás, kártyabetűkből szavak kirakása után az ABC-s könyvből a következő szavakat olvastatja: kép, pók, pék, sfp, pép, por, per, pad, nap, lap, púp, szép, csép, csepp, zsúp, talp, pléh, prém, kalap, kupa, eper, cserep, árpa, kapa, lepke, posztó, cipő, páva, répa, pohár, palack, ünnep, padlás, pálca, pásztor, patak lépcső, sapka, püspök, templom, kapu, kelep, perec, pipa, kupak, kalapács, káposzta, papíros, napszámos, pacsipta, paprika, vaskapu, karperec, palatábla, paradicsom. Az olvasott szavak közül 13 szót külön értelmez a tanító. Néhány értelmezés közülük: "lap: a tábla lapos, a táblának lapja van, a papírnak is lapja van, két lapja van, csép, a cséplő a búzaszemet cséppel veri ki a kalászból, kelep, a pásztor keleppel űzi el

a madarakat a szőlőből, karperec, karperecet aranyból, ezüstartból, az úri asszonyok hordanak ékességül, a karperec ékszer, ilyen a gyűrű, gránát, gyöngy... Ezután még mintegy 21 mondatot olvastat a tanulókkal a tanító, amelyekben a "p" hang, illetve betű erőteljes hangsúlyt kap, pl. A papírt a boltban veszik. A kalapot a kalapos készíti. A pipacsnak szép piros színe van. stb. A mondatok olvasása kapcsán Árvay külön felhívja a tanítók figyelmét a kérdő mondatok helyes hangsúlyozására, a kérdő mondat dallamának a tanulókkal való megismertetésére.

A harmadik részben vannak az Olvasmányok, amelyek az olvasási készség fejlesztésének alapját képezik. Ezek az olvasmányok olyan hasznos ismereteket tartalmaznak, amelyeket a múlt század a gyermekekkel szemben támasztott. Érdekesek a témák: 1. Az iskola, 2. A ház, 3. A házi állatok: a ló, a szamár, a tehén, a juh, a kutya, a macska, a disznó, a kecske, a tyúk, a kacska, a lúd, a galamb, a pulyka, 4. A kert és a mi benne van: az almafa, 5. A mező, 6. A rét, 7. Az erdő; vadállatok: a nyúl, az őz, a szarvas, a farkas, a róka, a mókus, 8. A falu és város, 9. Föld, víz, 10. Az ég, 11. A tél, 12. A tavasz, 13. A nyár, 14. Az ősz, 15. Az ember, 16. Isten, 17. Az első ember.

Sokan szemére vetették Árvaynak, hogy az olvasmányok taglalása, abban a részletességben, amelyben ő szükségesnek tartja, gátolja a gyermek előmenetelét az olvasásban, mert a tartalom elvonja figyelmét a gépiles fel-fogástól, attól, hogy az egyes betűcsoportokat, szóalkotásokat áttekintse, s egészé alakítsa. Árvay véleménye ezzel szemben az, hogy éppen az olvasás érdekében kell az olvasmányok tárgyalását, elemzését alaposan elvégezni, mert az olvasmányokban rejlik gondolatok, magát a gyermeket is gondolkodásra serkentik. Azt is hangsúlyozza, hogy nem szabad addig a mondatokat tartalom szerint elemezni (sic!), illetőleg az olvasmányok tárgyalásához, fejtegetéséhez fogni, míg azokat a gyermekek nem tudják kellő folytonossággal olvasni, de ezzel nem szabad megelégedni, hanem az olvasmányt épíletessé, tanulságossá kell tenni.

Az olvasmányok tárgyalása kérdés-felelet alapján történt: A házi állatok témaköréből egy nagyon tanulságos olvasmányt mutatok be "kérdés-felelet" feldolgozásos formában, "A tehén olyan nagy, mint a ló. A tehén szája nagy, homloka széles, fején két szarva van. Szélfőden néz az emberre, de néha neki vadul, szarvára szedi a gyermekeket. A tehén szarvát tülöknek hívják.

A tehén egészen szőrös, de orra és csülkel nem szőrösök. A tehénnek csak farka végén vannak hosszú szőrök.

A tehén reggel kimegy a csordával a mezőre, hogy fűvel jóllakjék, este haza jő, a ház előtt megáll, tudja, hogy otthon van, ha a kapu zárva van, elbődül, hogy hallják meg, és nyissák ki neki a kaput. Aztán bemegy az istállóba, s a maga helyére áll, ekkor a szolgáló megköti láncra vagy kötéltre, fűvet ad neki, alá ül a sajtárral és megfeji, a tejet elszűri a fazékba. A tejből lesz a tejjel, túró, vaj és író. A tehén húsa jó ízű, fagygyújából gyertyát öntenek, bőréből csizmákat varrnak.

A tehén igen szereti kis fiát, a borjút, szopni ad neki, sokszor rábődül és hívja magához, körül nyalogatja, hogy szép, tiszta legyen.

Az ökör nagyobb mint a tehén. Az ökör nyakára jármot tesznek. Az ökör nem ad tejet, hanem húzza a szekeret és az ekét, szántja a földet."

A bemutatott olvasmány feldolgozásakor a nevelő a következő kérdéseket intézte a gyermekekhez. (A terjedelem miatt rövidítem, s csak a leglényegesebbeket írom le!) Miről olvastál most? (Az ábrán mutatja a nevelő): Íme, itt van előttünk a tehén. Milyen nagy a tehén? Milyen a tehén szája? (Az ábrán mutatja a nevelő) Milyen a tehén homloka? ... Hát a lónak hány szarva van? Hogy hívják a tehén szarvát? Milyen a tehén hasa? Milyen lábai vannak a tehénnek? Hogy hívják a tehén körmét? ... Miért hajtják ki a tehenet a mezőre? ... Milyen húsa van a tehénnek? Mit készítenek a tehén fagygyújából? ... Mit csinálnak a tehén bőréből? ... Milyen nagy az ökör? Mit tesznek az ökör nyakára? ... Mit csinál az ökör? ... stb.

A kérdések célirányosak. Nem gondolkodtatóak, hanem a szöveg megértése, megértetésére épülők. "Csaknem minden fontos jellemzőjét az olvasmánynak mondat értelmezésig leszűrtük."^{6/} Ez a forma, ez a mód az elemzésben a tartalom, az ismeret megértetése, birtoklása mellett a fogalom, a szó aktivizálását szolgálja. A 39 olvasmányban csaknem 2.000 szó /kettőezer/ fordul elő, ezek közül a tanulóknak 700-800-at mondatba kell beépíteniük. A gyermekek válasza a kérdésekre, a kérdés formájából adódóan jól megformáltak, pontosak, s mind tartalmilag, mind nyelviileg kifogástalanok.

Érdekes összevetni az olvasmányok és a betűtanítás során értelmezésre kerülő szavakat jellegük szerint. Az olvasás gyakorlását szolgáló szövegek a mezőgazdasággal, az utóbbi pedig a társas érintkezéssel, az iparral, a kereskedelemmel hozható összefüggésbe.

Árvay a könyvéhez függelékként az írás megjavítására, meggyorsítására beiktatott egy részt: az ütemfásról szólót. Ebben azt fejtegeti, hogy ha a tanító mozzanatról, mozzanatra Irányítja, szabályozza a tanulók írás-ritmusát, az a megfelelő gyakorlat után azt eredményezi, hogy a tanulók igen tetzetősen, s feltűnő gyorsasággal tanulnak meg írni, s az írásos munka nem jelent számukra fáradságot, szellemi, fizikai elernyedést, hanem könnyedén, játszva végzik az ilyen, s efféle feladatokat, tudniillik az írást.

Osztályfoglalkoztatás szempontjából különösen üdvösnek tartja, mert a tanító egész osztályokat, tömegeket együtt vezényelhet. A tanulók figyelmét éppen a vezénylés következtében állandóan leköti a szem, a fül és a kéz együtt kell, hogy működjön. Az osztály minden tagja, a gyengébbek és az erősebbek egyaránt együlthaldnak, a tömeg a kevésbé jót is magával ragadja. Az írás szabályosabb, szebb lesz és olvashatóbb is, mert a vezénylet a torzulást kiküszöböli (sic!).

Az ütemfás helyesírás megjavítása szempontjából is fontosnak tartja. Érvel a következők: A helyesírást egyrészt utánzással lehet elsajátítani. Némely szót helyesen leírni csak gyakorlással lehet, mint például a rokonhangzásúakat: éj, mély, súly, sujt, selyem, sejt, foly, fojt, baj, báj, böjt, új, ujj, bolygó, bagoly, boglya, gereblye, zsemlye. Továbbá, amelyekben kettős mássalhangzók fordulnak elő: forr, varr, láss, moss, add, vedd, mondd.

Árvay módszerével, az ABC-s könyvével kapcsolatban hangoztatja azt is, hogy az oktatás, nevelés két pólusú jelenség. Az egyik oldalon állnak a tanulók, akiket meg kell tanítani írni, olvasni, a másikon a tanítók, akik növendékeiket be akarják vezetni az elemi ismeretek rendszerébe. Hogy az iskolai oktatásnak kellő sikere legyen "mulhatatlanul szükséges - írja -, hogy a gyermekek kitartó figyelemmel kísérik a tanító munkáját."

A nevelő feladata azonban, hogy felkeltse a tanulók érdeklődését, s ébren tartsa figyelmüket. Különös nyomatékkal hívja fel a tanítók figyelmét arra, hogy a tanulók szűk, szegényes ismeretkörét állandóan bővíteni kell, olyan módon, hogy a gyermek az iskola nyelvét, más szóval a köznyelvet is sajátítsa el a fontos tárgyi ismeretek mellett. Meg kell tanítani a gyermekeket a körülötte lévő világról való vizsgálódásra, azok felett gondolkodni, s gondolataikat "helyesen kifejezni, hogy ezután képesek legyenek a ta-

nftásra." Árvay tapasztalatból tudja, hogy az iskolába kerülő gyermek milyen kevés tárgy nevét tudja megnevezni, még azok közül is, amelyek állandóan szemel előtt vannak. Ezért írja, hogy élesíteni kell az érzéki figyelmet, az észrehevő tehetséget a gyakorlás által.

Árvay már 1858-ban készült Népiskolai Tantervében megfogalmazta az anyanyelv tanításának meghatározó voltát az elemi iskola tárgyai között. "A nyelv a gondolatok kifejezésének és kicserélésének eszköze, minden elemi műveltségnek és gyors fejlődésnek egyedül és nélkülözhetetlen feltétele, középpontja...", szükséges, hogy a tanuló az iskolai oktatás alatt a "helyes és kifejezésteli olvasásban gyakoroltassék, továbbá olvasás által a tartalmat aképpen tanulja elsajátítani, hogy arra nézve a gondolat és a nyelv tekintetében hibátlanul tudja magát kifejezni, végre az ő ismeretköréből vett s a közéletben nélkülözhetetlen gondolatokat a helyesírás szabályaival megegyezőleg képes legyen frásba foglalni."^{7/} Nem véletlen az, hogy Árvay mind a Vezérkönyvében, mind a Népiskolai Tantervében erősen hangsúlyozza, hogy a tanítványoknak "mindenek előtt ... a gondolkodásban és a beszédben" kell gyakorolniuk magukat... A legelső olvasás-tanítás legalkalmasabb arra, hogy a gyermekek mindjárt kezdetben önműködéshez szoktattassanak az iskolában, hogy általa bennök kitartó tanulási vágy ébredjen, szóval az iskola által eszközrendő alaki és anyagi képzettségnek leghatalmasabb eszköze, de csak azon feltétel alatt, ha írástanítással kötik össze, mellyel szoros összefüggésben van a helyes és szépírás... Az olvasás- és írástanítás összeköttetése által a tanítási órák munkaórákká lesznek, s a mit a tanítvány az iskolában tanult, azt otthon önállólag feldolgozza palatáblájára, miről a tanítónak a legközelebbi leckeórán pontosan számot ad."

Végezetül ki kell emelni Árvay oktatási, nevelési koncepciójából a szemléltetés erőteljes hangsúlyozását. Minden tárgy tanítása során fontosnak tartja, de az írás, olvasás tanításában meghatározónak. Elsősorban a tárgy, a növény, az állat valós szemléltetését szorgalmazza, ha közvetlen szemléltetésre nincs mód, akkor ábrákat, képeket kell használni. Vezérkönyve bevezetőjében leír egy szemléltetési gyakorlatot tárgyakra, dolgokra vonatkoztatva: "Tanító, Erzsé! nevezd meg mindazt, a mit ebben az iskolaszobában látsz. Gyermekek, Látom a könyvet, látom a papírt, a ceruzát, a palatáblát, a falat, a padlást, az ajtót, az ablakot, a fiúkat, a lányokat, a kendőt, a ruhát, a pántlikát, a gubát, a szűrt, az inget stb. Tanító, Mondd el, mit

látás az ajtón? Gy. Látom a zárt /pléhet/, a kilincset, a fordítót, a hevedert, a sarkvasat, stb. /Szükség esetén a tanító maga fogja az egyes részeket kimutatni, a gyermek előtt megnevezni s vele megneveztetni./^{8/} A későbbiekben egész apró részletekig kérdezi a gyermekeket, s közben szó, illetve szövegmagyarázatot fűz egy-egy érdekesebb tárgyhoz. A tárgyak figyelmes megvizsgálását azért tartja fontosnak, mert a részek egymáshoz való viszonyát is ennek alapján véteti észre a gyermekekkel. De az ok és okozat viszonyra is a pontos megfigyelésből, a helyes szemléltetésből kiindulva következtettet. "A tanítvány gondolkodtatását folytonos gyakorlati tevékenységben kell biztosítani." Az ismeretek nem bemagolás útján sajátíthatódnak el, hanem a tanító irányító munkájával - vallja Árvay.

Árvay az írvoelvasatás módszere kapcsán hivatkozik elsősorban a szemléltetésre. Az írvoelvasatás és a szemléltetés kölcsönössége azért kap különös hangsúlyt, mert olyan tárgy tanításának alapját képezi, amely meghatározó a kiegyezés korában a magyar nemzeti művelődés alapozásában. Nem véletlen az, hogy a tárgyi világ megismerését mindennél előbb valónak tartja. Ezt nem árnyékolja az, hogy vallásos elemek lépten-nyomon ott vannak példáiiban, állításaiban. Amikor az iskolai tevékenységben a hasznos munkálódást hangsúlyozza, arra kívánja felkészíteni a tanulókat, ami először a szűkebb, később pedig a tágabb világ formálását célozza. Sok példát lehetne hozni arra, hogy Árvay pedagógiája mennyire a kor igényeit szolgálta, mennyire jövőt alapozó volt. Ezt ma már világosan látjuk, s azt pedig tudjuk, hogy népünk anyagi, szellemi élete gazdagabb, színesebb lett munkásságával.

Irodalom:

- 1/ Árvay József: ABC és Vezérkönyv az írvoelvasatás tanításában és az ütemírásban. Pest. 1865. 11-12. o.
- 2/ Árvay József: I. m. 10. o.
- 3/ Árvay József: I. m. 23. o.
- 4/ Árvay József: I. m. 24. o.
- 5/ Árvay József: I. m. 46. o.
- 6/ Árvay József: Népiiskola és képezde. Sárospataki Füzetek. 1857. 73. o.
- 7/ Árvay József: Népiiskolai Tanterv. Sárospatak. 1858. 22-23. o.
- 8/ Árvay József: I. m. 28. o.
- 9/ Árvay József: I. m. 31. o.

DR. KOMÁROMY SÁNDOR

főiskolai adjunktus

A SÁROSPATAKI KÉZIRATOS DIÁKIRODALOM A XVII-XX.
SZÁZADBAN

A XVII-XX. századi kéziratos diákirodalom sajátos helyet foglal el a magyar irodalom fejlődésében. A sajátos minősítést e kódex-esztívi irodalom keletkezése, létformája, tartalma és funkciója, esztétikai értékei indokolják.

A részletesebb elemzések előtt célszerű röviden néhány terminológiai és szemléletbeli kérdéssel is foglalkozni, ugyanis ezek tisztázása közelebb visz a címben jelzett feladat megoldásához.

A továbbiakban a diákirodalomhoz sorolom - O. Nagy Gábor korábbi meghatározását is alapul véve^{1/} - feltételezően a sárospataki kollégiumban kb. 1780-1835 között a diákok vagy volt diákok által írt vagy másolt, elsősorban olvasásra szánt kéziratos könyveket, amelyek anyagát nem nyomtatott szövegekből kölcsönözték. A diákirodalom fogalmi meghatározásából két elem külön is figyelmet érdemel. Az egyik a gyűjtemények szerzőségére és kéziratlajogára utal, amelyek est a sajátos és önálló irodalmi létformát eredményezik. A másik a kéziratos gyűjtemények funkcióját jelöli meg, s benne azt a irodalom-szociológiai hatást, amelyet az alkotó, mű és közönség viszonylatában még nemigen térképezett fel irodalomtörténésünk.

Tanulmányomban főként a sárospataki kéziratos diákirodalommal foglalkozom, de ez nem jelenti azt, hogy ez a sajátos irodalmi képződmény csupán Sárospatakhoz kapcsolható. Megtalálható Debrecenben is. A debreceni kollégiumban e sajátos irodalom kezdetei kevéssel megelőzik Csokonai indulását, de végső soron körüjötté és az ő hatására virágozik fel, és az 1830-as évek derekáig tart.^{2/} A sárospataki gyűjteményekről összességében azt mondhatjuk, hogy hasonmással, édestestvérel a debreceni köteteknek. Elemzésem szövegét az ismeretlen és eddig nem publikált sárospataki gyűjteményes kötetekből merítettem, de kapcsolódom a már utalt Bán Imre - Julow Viktor/ antológiához is.

Már most előljáróban meg kell jegyezni, hogy a kéziratos diákirodalom összességében, esztétikai értékeiben nem magas színvonalú irodalom, de egy-egy alkotása, a magyarnyelvűség, a másolás szándéka és gyakorta a tudatosságot feltételező irányultsága, /pl. a népdalok nagyarámú lejegyzése/ figyelmet érdemel. Másrészt figyelmet érdemel e kéziratosság a magyar irodalom korabeli fejlődési folyamatának nyomon kísérése miatt is. Így pl. a felvilágosodáskori magyar líra stílusirányzatai jórészt fellelhetők a kortárs kéziratos irodalomban is, hasonló szövetszerű egymásmellettség figyelhető meg. A kéziratos diákirodalom jelentős rétege az irodalmi népiesség fejlődéstörténetének is. E sajátos irodalmi képződmény így tehát része az irodalom fejlődési folyamatának, amelynek - Pándi Pál sorait idézve - "... nemcsak a kialakult klasszikus értékeket kell jeleznie, hanem meg kell világítania az értékek genezisének útját, figyelembe kell vennie a második vagy harmadik értékvonulatot is. A minőségi tényezők mellett nem hagyhatja figyelmen kívül a mennyiségi tényezőket sem, s a kifejtett értékek mögött és között számon kell tartania az értékmozzanatok akkumulálódását is."^{3/}

A mennyiségi tényezőket tekintve ma már csupán a meglévő kéziratos kötetek száma iránymutató. Számszerű, hiteles adataink csak a bibliográfiát anyagra vonatkozhatnak. Ez azért fontos, mert az alább közölt adatok is a megtalálható kötetek számát jelzik, s hogy mennyire nem végleges, mutatja az, hogy még napjainkban is kerülnek elő kéziratos kötetek. Legutóbb Kecskeméten bukkantak egy kéziratos gyűjteményre^{4/}, amelyet bizonyot Z.T. írt Sárospatakon, 1811-ben.

A gyűjtemények szöveganyaga több ezer oldalt tesz ki. Stoll Béla bibliográfiája^{5/} alapján a sárospataki Nagykönyvtárban /jegyzeteinkben: TRENS/ lévő kéziratos köteteket időrendben így csoportosíthatjuk:

1556 - 1700 közötti	4	/2 megsemmisült/
1700 - 1750	4	/1 megsemmisült/
1750 - 1800	23	
1800 - 1840	45	

Összesen: 76 kötet, terjedelmük kb. 9032 levélnyi.

A fenti időmegjelölések körülbelüli értékek, ugyanis a gyűjtemények időmegjelölése nem minden esetben pontos, sőt a másoló sem tartja fontosnak az évszám feltüntetését. Továbbá azt is számításba kell venni, hogy egy-egy gyűjtemény anyaga - éppen a sajátos létforma természetéből adódóan - évek, évtizedek munkájának eredménye. A kötetek írásképe nem

mindig homogén, eltérő kézírásokat is találhatunk. Ez arra vall, hogy a kötetek kézről kézre jártak, s az idők folyamán a tulajdonos személye is változhatott. A meglévő üres lapokat új szövegek feljegyzésére használták fel.

Előfordul, hogy a kötetek első lapjain a másoló meg is jegyzi a szövegek leírásának okát. Ez lényeges, a gyűjtemények keletkezését és funkcióját magyarázó információ. Íme példaként két gyűjtemény címlapjának szövege: "Műndenes gyűjtemény, az az olyan meg jegyzésre méltó dolgokat magában foglaló könyv, amelyeket rész szerint hiteles emberektől hallván ide fel jegyezgetett T.Szeőts István S. Patakon kezdvén jegyezgetni 1789dik Esztendőben Kis Aszszony havának 7dikén." /Szeőts István gyűjteménye, 1798-1803, TRENS, Kt.257./ A másik: "1832. Egy néhány Válogatott Szomorú és vig Dallok, Melly is az Ünnepe Napoknak unalom nélkül való el töltése végett Irattatott Heverő Játzti Gáspár által az Ádám idejét meg előző esztendőben." /TRENS, Kt.734./

Már az eddigiekből is kitént, hogy a másolt gyűjtemények a diákok irodalom iránti igényének eredményei. Éppen ezért a kötetek megítélésében jelentős elem a másoló személye. Ismeretes, hogy a debreceni és a sárospataki kollégium diákjai jórészt a református kisnemesség, a mezővárosi és hajdúvárosi parasztpolgárság, a zempléni és abaúji falvak fiataljai közül kerültek ki. A parasztpolgári életérzés és ízlés hangsúlyozása, a műveltség gyökereinek, a hovatartozás tényének megállapítása a diákirodalom stílusának megítélése szempontjából nem mellőzhető, nagyon fontos ismeret.

Az, hogy a másoló nem okvetlenül tehetsége és a benne élő mondanivaló kényszere alatt másolt, tartalmában és nyilvánvaló, esztétikai értékben is egyenetlen, heterogén anyagot eredményezett.

A sárospataki gyűjtemények műfaji és tematikai szempontból igen nagy tarkaságot mutatnak. Találhatók ezekben epikus alkotások, elbeszélő költemények, a korabeli iskolás versíró gyakorlatra emlékeztető leírások, népdalok, kuruzslások, különféle háztartási receptek, vallásos szövegek és énekek, hogy csak a leggyakoribbakra utaljak. Ez a gazdag anyag sokszor egy kötetben belül is keveredik minden különösebb szerkesztői megfontolás nélkül. A kötetek tartalma sokmindent elárul egykori írójáról. Elárulja érdeklődését, ízlését, s főként irodalomszeretét. A gyűjtemények keletkezését,

funkcióját is jelző fontos összefüggés az, hogy nemcsak a mai értelemben vett irodalmat másolnak. Ez azzal a megszorítással is igaz, hogy tudjuk, a korabeli irodalom fogalma más, sokkal tágabb és differenciálatlanabb tartalmú a mainál. Az irodalmon kívüli heterogén szövegek is azt bizonyítják, a másolók nemcsak szórakozásból - abból is, hanem nagyon is tudatosan, a holnapra gondolva válogatták kötetük tartalmát.

A magyarnyelvűség jellemzője a sárospataki XVIII-XIX. századi köteteknek. Ez feltétlenül összefügg azzal, hogy Sárospatakon 1796-ban a tantárgyak döntő többségében bevezetik a magyar nyelvű tanítást. A korábbi latin nyelvű oktatást a pataki kollégium elsőknek számolta fel.^{6/} Ne feledjük, például Debrecenben Csokonai egyik bűné kicsapátásakor a diáktársai előtt mondott magyarnyelvű búcsúbeszéd. Még Kölcsey is arról panaszkodott, az oktatók nem túrták a magyarnyelvű könyvet az ifjúság kezében. A magyarnyelvűség, az anyanyelv tudatos felkarolása, az anyanyelven való szótás tehát különösen értékesé teszi ezeket a köteteket akkor, ha hozzászámítjuk azt, hogy ezek a gyűjtemények a végzős diákokkal az egész ország területére eljuthattak, széles néprétegek olvasmányává válhattak. Úgy vélem, nem hangsúlyozom túl a diákköltészet küldetését, amikor ezekben a gyűjteményes kötetekben világnézetet és ízlést formáló irodalmi művet, esztétikumot /ha ez nem is olyan magas színvonalú/ és főként művelődési elemet és eszközt is látok.

Ma is helytálló O. Nagy Gábornak az a megállapítása, hogy a diákköltészet alapvető sajátosságát a rokokó-azentimentális elem és népiesség különös keveredése adja meg. E stíluskeverékben a rokokó elem egy különös magatartásforma, egy nem lévő életérzés mesterkéltszerű "élményének" eredménye. Arra kell gondolni, hogy a diákköltők azért fordulhattak olyan felfokozott érdeklődéssel a rokokó stílus felé, mert az ő életükből, környezetükből hiányzott a finomságnak, a könnyedségnek, a szalon-világnézetnek minden megnyilatkozása.^{7/} Miközben természetesen akarnak a finomkodó világához úgy, hogy a rokokó-azentimentális elemeket gyakorta túlzásba viszik, minduntalan kiütközik magatartásuk élményszegénysége, mesterkéltsége. S épp ezáltal kap a diákköltészet sajátosan vulgáris népi színezetet. Erre figyelmeztet Bán Imre is, ez "nem a műköltészet népiessége, hanem a nép köréből származó, oda visszatérő értelmiségi tolforgatók természetes, szándékolatlan, szinte azt mondhatnók: ösztönös népiessége. Ez a magyaros, olykor

paraszti kifejezésmód keveredik a klasszikus poetikai iskolázáson keresztülment költő mesterségbeli tudásának fitogtatásával, sőt a korszerű divatos ízlés, a rokokó cicomákon való kapkodással. Éppen ez adja meg különleges ízt.^{8/}

A népiesség több szinten is érintkezik a diákköltészettel, a gyűjteményirodalommal. Elsőként a rokokó és szentimentális stílusjegyekkel kevert népiességről lesz szó. Jellegzetes keverékforma, amelyben a népies /tartalmi és formai/ elemek szövetszerűen találhatóak meg. E csoportot leginkább a szerelmi témájú versek képviselik. Tobzódnak ezek a költemények a rokokó rekvizitumokban. Ilyen a több gyűjteményben is fellelhető Lizához^{9/} című Kovács József vers:

Liza I engem Istenséget
képező szépséged éget
Nyakadba borulok s kökén
szemedbe tsókot töltök én.

Ha szívem s lelkem mejjednek
Oldalába keverednek
Lármájok miatt ennek hó
Halma közt jajgat az Echó.

***

Majd ha a rét zöld biborja
Bársonyát lábunk tiporja
A fű gyapjának illattya
Szerelmünket bájolgattya

***

Érzésünk a prütsök dallya
Rekett nótáját itt hallya
Itt sir a Fülemülének
Szójjába panaszos ének.

A költeménynek szinte minden sora más tanúsággal szolgál. A vers egészének túlfűtött-erőltetett rokokó hangulatát nyers fordulatok törik meg /"mejjednek oldalába keverednek", "lármájok miatt", "lábunk tiporja", "a prütsök dallya" és mások/. A szokványos rokokó rekvizitumok /Echó, zöld bibor, fű gyapja, a fülemüle stb. helyenként kítűnően dallamos és kellemesen csengő, de öncélú formai játékká szerveződnek; pl. "engem Istenséget

képező szépséged éget", "hó Halma közt jajgat az Echó". Az érzésnek végül is már semmi köze sincs az ilyen bravúros szóképekhez: "a rét zöld biborja", "a fü gyapjának illattya" és mások. Ez a mesteri verselés terjedelmes költeményt eredményez. A költő szinte minden sorban új és főként különleges képpel toladodik elő, ezzel mintegy technikai felkészültségét bizonyítja. Az ilyen költői mesterkedés, formai leleményesség a barokk poetikára vezethető vissza.^{10/} Az öncélú formai bravúr, a technikai felkészültség fítogatása, a vers terjedelmessége, a szokatlan és meghökkenítő költői képek, a nyelvi különlegességek ezt bizonyítják.

Vagy figyeljük meg Az aluvó Fanni című verset /TRENS, 1728, 121./
A költemény egy népies hasonlattal indul:

Fanni alszik l az édes tej lgy alél el
mikor aludt tejjé lesz.

De a költő nem éri be ennyivel! Ez nem elég ünnepélyes, Fanni álamához máá, egészen más illik: a paradicsomi környezet.

Ni ugy hunyt el a vékony szempillák alatt
Villám szemének ragyogó parázsa:
Míntha egy citrom lugosnak alatta
Aludna a néhai Paradicsomi strázsa.

Tucatjával lehetne idézni a rokokó-népies és barokk szövetű verseket: pl. Dafné kservel, Fürdött, A Hold világon, A szép Liza /TRENS, 1722.: 99, 101-102, 133./, Az Imádott széphez, Egy szeretett Leánykához /TRENS, 1728.: 218./

A gyűjtemény-irodalomban tallózva - s ez egy másik jellemző számos asszonycsúfoló költeményt találunk. Ez esetben egy nagyon régi literátus /irodalmi/ hagyomány továbbéléséről van szó!

Ambrus Kristóf már 1551-ben tett közzé vénasszonycsúfolót, magyarul. Jóval előbbi a Körmöcbányai táncszó /"Supra aggnő..."/, XVII. századi "A vénasszony borjut őriz", sőt Mellus Péter is említi egy ilyen a XVI. század közepéről.

Kevés olyan kötet van, amelyben ilyen asszonycsúfoló versre ne bukkanna az olvasó, kezdve a finom és egészséges humorú költeményektől egészen a mosdatlan, egy-egy vérbő szituáción csámcsogó szövegekig. Mégis van ezekben a versekben valami, ami sok esetben fröntést ad a vers frójának: ez pedig a humor. Abból a fajtából, amely iméletlenül pellengérré

állítja a képeztatást, a struccszemléletű önámítást. S a kollégiumi diákság irodalmi példái is láthatóan maga előtt a blumaueri paródia modorában.

A nyelvi humort, a találó hasonlatokat és jelzőket, kitűnő csattanókat hosszú sorral lehetne szemléltetni. Figyeljük meg az alábbi ismeretlen szerzőjű kétatróda vers szellemes csattanóját, az eseményt nagyszerű tömörséggel bemutató előadást:

Leánypirulás /TRENDS, Kt. 135. 27./

Az anyám feltalált engem minapában
Jószíval egyedül a fák árnyékában,
Mí okból mint a lúz olyan piros lettem
S tölle egy jó hosszú pirongatást vettem.

Én nem találhatom est csudálatosnak
Hogy néki lászoltam akkor oly pirosnak
Mert ha őtet velle egyedül találánám
Jó tudom hogy színt úgy pirosnak csinálnám.

És azért, az azóta a "köszt mohón megnyaló", szerelem után sóvárgó bányák leírásának. Egy verselő sem hagyja ki az arc leírását, a legeszkatlanabb szóképek és durva jelzők, népies gondolatformák kerülnek egymás mellé. Az előzőekben a műfaj ihletői között Blumauert említettem. A diákköltészetben termékeny talajra talált stílusa. Csakonal less az, aki továbbviszi és kibontakoztatja az osztrák költő mondanivalójából és stílusából azt, ami viszonylag a legértékesebb benne; a politikai szatíra irányába kezd fejleszteni a műfajt¹¹ /lásd; Az istenek osztosása, Békaegérharc/.

A következőkben idézendő vers már izg-vérgig népies hangvételű. Azú tessi a téma népközségsége, az életszerűség, a nyelvezet, a forma egyszerűsége:

Bodrog partyán nevelkedett Tulpánt
Bús szívem taak téged óhajt és kívánt
Bokkrétámnak elhervadott szépsége
Oda tulpántom gyönyörűsége

Megkérdezem szeretőmet szereté ?
 Meg ölelem meg tsókolám bányáá ?
 Katonává lettem, Rózsám bánodé ?
 El kell innét maséroznom bánodé ?

Az én kedves szeretőmtől meg válok
 Többé veled drága Rózsám nem hálok
 Más országon nyugodalmat találok.

Ha tsak ugyan töllem elmégy drága kincs
 Gyöngy fekete két szemekkel rám tekint.
 Én is téged emlegetlek míg élek
 Egyetlen egy gyönyörűséges lélek.

/TRENS, Kt. 1853, 78./

Szerelmet valló költemény ez is, mint a Lizáhos frott. De mennyire más! Ebben nem az elérhetetlen, a rózsaszínű világban élő kedves a vers ihletője. Itt a katonává lett legény búcsúzik szeretett kedvesétől. A vers egykori írója ezt az élményt, ezt az érzést énekl meg. Érzésait minden rezdülésében átélve dalolja ki bánatát, teszi ezt nemes egyszerűséggel, leplezetlen őszinteséggel. A vers jellemző sajátja a személyes jelleg, amelyet az egyes szám első személyű előadás méginkább hangsúlyoz. Ezért is érezzük olyan őszintének és igaznak a költemény világát. A népies jelleget a forma is erősíti /strófaszerkezet, szótagszám stb./. A népies versmondattani sajátosság érvényesült; a versszak terjedelme egybeesik a mondatokéval. Az enjambement hiánya a hangzat és gondolat szakaszának ritmikái egységét biztosítja. A népi nyelvanyag meglétét talán szükségtelen bizonygatni. Szinte nincs olyan strófa, ahol ne találjunk népi alakot, szókincsbeli, mondat szerkesztésbeli elemet.

Ha a diákirodalmat /gyűjtemény-rodalmat/ a népiesesség szempontjából pusztán formai elemek alapján vizsgáljuk, akkor ki kellene rekeszteni az etnográfiai anyagot, továbbá az olyan népoktató-népfelvilágosító szövegeket, amelyek egészségügyi tanácsokat közvetítenek. Bár a gyógymódok legtöbbször a ma emberét mosolygásra készítenek, mégis azt kell mondani, ezek a tanácsok feljegyzésük idején a népnevelés fontos eszközeinek számítottak.

Ilyenek pl. "Eb düh v. vezettség elleni próbák", "Gyógyszer a Hójag kő ellen", "Kóllikáról", "A megfagyott tagra való ir" stb. /TRENS, Kt. 3317/a-b 50-59./

Az egészségügyi tanácsok mellett fontos háztartási tudnivalókat is találhat az olvasó: "A tojás eltartása", "Építő fákat tüztől és nedvességtől óvó szer", "Poloskák ellen" stb./TRENS, Kt. 3317/a-b, 55-56, 59./

Az egyik gyűjtemény hosszú versezete helytörténeti adatai miatt érdemel figyelmet. Tartalma a diákélethez kötődik Minden bizannyal - az emlékek megőrzésén túl - egymás okulására is íródtak ezek a legációk élményéből született kis versikék. A gyűjteményben száznegyvenhárom borsodli, abaúji és zempléni helység miniatűr leírása olvasható döcögő Gyöngyös-átrófában. Tucatjával idézhetők hasonló szövegek:

Kis-Falud kis falat, benne egyszer valék
 Hol legát koromban éhen majd meghalék
 Ez is a papoknak tsak olyan todalék
 Melly az éhezőket enyhítő azalék.

...

Szalonnán sem vastag a pap szalonnája
 Mivel apró szemű a kukurlicsája
 De szép helyen épült parókiája
 Van vize, halászni ha van gyalomskája

/Kt. 1590./

A sárospataki gyűjteményes kötetek etnográfiai értékét korántsem mérte fel kellő súllyal az eddigi kutatás, pedig a magyar folklór-hagyomány megismerése szempontjából több olyan szöveg lappang itt, amely jelentősen gazdagíthatja eddigi ismereteinket. Dolgozatom terjedelme miatt most csak egy ilyen kötetre szeretném a figyelmet felhívni: Batha Bálint Kötetára 1804. 1808. 8-r., 400 lap, egykorú számozással, rongált félbőr kötés /TRENS, Kt. 1666. szám alatt/.

A kötet első fele szokványos, a diákirodalomból jól ismert névnapli közönlőket, egy "Arabiai Tündér-mesét" Szulmiréről és rokokó-azentümen-tális verseket tartalmaz, az utóbbiakat főként Kovács Józseftől. Majd a 223. oldaltól kezdődően a 393. oldalig a másoló "Egy néhány válogatott Nóták" címmel dalokat közöl. A másolt anyag a korabeli dallogalom értel-

mezését is kitűnően tükrözi, hogy ti. egymás mellett található itt népies műköltői alkotások /pl. Csokonai két legkiválóbb népies költeménye: Drága kincsem, galambocskám..., Estve jött a parancsolat... kezdettel/, régi dalok és valódi népdalok. Tehát nem választódik el a népi és a régi fogalma. A népi azonos a régivel.

A népinek, pontosabban a népköltészetnek és a régi kéziratos énekköltészetnek azonosítása vagy bizonyos mérvű keveredése teljesen érthető. Összehasonlításuk során annyi közös mozzanat /szövegfejlődés- és sorvadás, a terjedés módja, kompiláció, a folklorizálódás stb./ található bennük, hogy az első benyomás az - bár ez hamis -, hogy a kettő azonos.^{12/}

A fogalom differenciálatlanságát példázza Révai Miklós 1782-ben, a pozsonyi Magyar Hirmondó-ban megjelent felhívása is, amely "a köznép száján forgó régi versek és énekek gyűjtésére" mozgósít. Révai a népi-régi énekekben már tudatosan világias nemzeti hagyományt lát, amelynek megbecsülése jelentősen segítette az irodalmi népiesség fejlődését.

Természetesen nehéz megállapítani, hogy a XVIII. század végén a XIX. század elején mi a népies, hiszen feljegyzéseink nincsenek. Az Erdélyi-Kriza gyűjtemények részletesebb elemzése is arra mutatna, hogy a XIX. században begyűjtött népdalok /népballadák/ jelentékeny része a régi magyar műköltészet /a kéziratos énekköltészet/ lecsapódása, folklórrá lett változata.

Visszatérve a Battha-gyűjtemény népdalanyagára, ez elsősorban a másolás ideje miatt külön figyelmet érdemel. A kötet borítólapján az 1804 és zárójelben az 1808-as évszám jól olvasható. Tehát a népdalok másolásának ideje a Révai-felhívás /1782/ és a Kultsár-felhívás /1817/ között helyezendő el. Ez adja különleges értékét Amennyiben a következtetések helyesek, úgy Battha Bálint Kótatárában népdalgyűjtésünk egy korai emlékét kapjuk meg. Ugyanis tudjuk, hogy főként a Révai-felhívást nem kísérte számottevő érdeklődés, leszámítva egy-két jelentősebb vállalkozást /pl. Pálóczi Horváth énekgyűjteménye, 1813., s a korabeli feljegyzések alapján valószínűsíthető, de még ismeretlen Csokonai népdalgyűjteményt/. A Battha-gyűjtemény huszonhat népdalt tartalmaz, valamennyi azonosítható a későbbi Erdélyi - vagy Kriza-gyűjteményben, az alábbiakat olvashatjuk:

- Ha! dinárom potyka ...
- Korcsmárosné gyujts világot ...
- Fáj, fáj, fáj a szívem ...

- Éljen, a ki most issza ki ...
- Olyan fürge mint az ürge ...
- Gyászos szívem érted kesereg ...
- Angyalom, édesem ...
- Hát fiaim! Ti vitéz nevetek ...
- Nosza, hív magyarim, noszal ...
- A vadászok mind ugy szoktak ...
- Én csak senyvedek és nem tudom miért ...
- Vigán élem világom, míg virít ifjuságom ...
- Kőfal van itt nem kerítés ...
- < - Isteni kéz maradványa ...
- Bort ittam én boros vagyok ...
- Szerelem, szerelem, átkozott szerelem ...
- A vadászok mind ugy szoktak ...
- Három féle szeretőm volt ...
- Sohasem cselekszem ...
- Buval élem buval az én világom ...
- Hejj Pajtás be nevetem ...
- Nem átkozlak nem szokásom ...
- Kezd már vidorolni ...
- Ha meghalok se bánom ...
- Ne nézz rám, ne neved ...
- Az igaz Messias már eljön ...

A XIX. század húszas éveinek gyűjteményeiben növekszik a gyűjtött dalok száma. E korból különösen kiemelkedik a Felvidítő címet viselő, tizenegy kötetből álló sorozat, amelyet Pogany Péter mutatott be kitérő tanulmányában. "A Felvidítő - írja a szerző - az 1820-as évtized legbővebb, leggondosabb szöveggyűjteménye. Az 1820-as évtized az a kor, amikor már klapadóban vannak a XVIII. sz. vég és a XIX. sz. eleje anyagát képviselő kéziratos források ahhoz, hogy sok újat mondjanak a népdallörténet kutatónak."^{13/}

A kéziratos diákirodalom áttekintését befejezve azt állapíthatjuk meg, hogy nem jelentéktelen tényező az irodalmi népiesség fejlődésében.

A diákköltészet az őszirodalmi fejlődésben egy sajátosan köztes állapotot képvisel. Nem folklor, de nem is magasrendű műköltészet! Az előbbihez szervesen kötődik, az utóbbihoz még nincs elég distanciája. A magyar költészet egyik legnagyobbja, Csokonai indította el, a mintegy bűvópatakként az irodalom alatti rétegekben áramlik a reformkor idején is a nemesi-romantikus népiesség felszíne alatt a legnagyobbak költészete felé.

Sárospatak és az irodalmi népiesség! Az elválaszthatatlan kapcsolatot - a leírtak mellett - fémjelzi Erdélyi János munkássága, életműve is. Eleget e vonatkozásban Erdélyinek a Kölcseyével rokon elméleti munkásságára utalni, vagy a korszakos jelentőségű gyűjtőmunkát megjegyezni.

E tanulmány főként a diákirodalom és az irodalmi népiesség kapcsolatának bemutatására vállalkozott. Szerény kísérlet - a teljesség igénye nélkül - a sokrétű szálak kibontására. Ezen túl külön tanulmány kereteit igényelné olyan fontos rétegek feltárása, mint a kéziratos diákirodalom forrásértéke. Pl. több Csokonai-vers ill. szövegváltozat található a gyűjteményekben, némelyik unikum értékű. Egy sor értékes tanúsággal szolgálna a régi magyar irodalmi hagyomány továbbélésének részletezőbb elemzése.

A XVIII-XIX. századi kéziratos diákköltészet, a gyűjtemény-irodalom behatóbb és főként komplexebb kutatása értékes /művelődéstörténeti, irodalomszociológiai, nyelvtörténeti, zenetörténeti stb./ adatokkal gazdagíthatja - Sárospatakkaal is kapcsolatos - eddigi ismereteinket.

Jegyzetek

- 1/ O. Nagy Gábor: Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában. Debrecen, 1942. 9. oldal
- 2/ Julow Viktor: Árkádia körül, Bp. 1975. 288. oldal
- 3/ Pándi Pál: Az irodalomtörténet "válsága" és az érték szemlélet. Részletek egy tanszéki beszélgetésből, Kritika, 1976. 7. sz. 12. oldal
- 4/ Népszabadság, 1977. febr. 26. 8. oldal, Hírek
- 5/ Stoll Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek és veragyűjtemények bibliográfiája /1515-1840/, Bp. 1963. 441. oldal
- 6/ Bajkó Mátyás: Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás korában, Bp. 1976. 39. oldal
- 7/ O. Nagy Gábor: i.m. 61-62. oldal
- 8/ Bán Imre - Julow Viktor: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1964. 14. oldal

- 9/ Kovács József-gyűjtemény, TRENDS, 1722. sz. 132. oldal. Egyébként ez a sárospataki kötet az egyik legteljesebb Kovács József gyűjtemény. A kötet majd háromnegyed részét képezik versei.
Lásd bővebben: O. Nagy Gábor: I.m.: 78. oldal
- 10/ Lásd bővebben: Bán Imre; Losontzi István poetikája és a kései magyar barokk költészet, *Studia Litteraria*, Tomus II, 1964, 38. oldal
- 11/ Julow Viktor; Csokonai Vitéz Mihály, Bp. 1975, 41-45. oldal
- 12/ Lásd bővebben: Stoll Béla; Közösségi költészet - Népköltészet, *Megjegyzések a XVIII. századi kéziratos szerelmi lírához*, ItK 1958, 2-3. szám 170-173. oldal
- 13/ Lásd bővebben: Pogány Péter; Kik gyűjtötték a sárospataki Felvidőt? *Ehtnográfia*, 1958, I. szám 93-115. oldal.

DR. JÁGER KATALIN

főiskolai adjunktus

TOMPA MIHÁLY SÁROSPATAKI DIÁKÉVEI, KÖLTÉSZETÉNEK PATAKI,
ZEMPLÉNI VONATKOZÁSAI

Az évszázadok során sok neves költőnk, írónk tanult a sárospataki kollégiumban - Bessenyel György, Csokonai Vitéz Mihály, Fáy András, Kazinczy Ferenc, Erdélyi János, Tompa Mihály, Möricz Zsigmond, Komáromi János és mások. Mikközben az iskolakertben többjük mellszobrát megtekintjük, eltűnődhetünk azon, hogyan tanultak, éltek ők sárospataki diákként, milyen életre szóló, meghatározó élményben, élményekben volt részük a kollégiumban.

Dolgozatom témájául Tompa Mihály pataki tanulóéletének, iskolai éveinek bemutatását választottam. Hogyan élt, dolgozott a kollégiumban az 1830-as években, az 1840-es évek elején Tompa Mihály? Miként vélekedett iskolájáról, hogyan emlékezett rá levelezésében?

A zempléni, borsodi, abaúji, gömörli táj, ahol életének nagy részét töltötte, jelentősen hatott munkásságára. Írásom további részében megpróbálom azt is vázolni, miként ábrázolta alkotásaiban a mi vidékünket.

Tompa Mihály sárospataki diákéveiről

A múlt század elismert költője gyermek- és ifjúkorának bemutatásával, sárospataki kollégiumi tanulmányaival a XIX. században frott néhány rövid cikk, majd a XX. század első negyedében megjelent életrajzi kötetek, egy rövidebb tanulmány foglalkozott. A fennmaradt iskolai bizonyítványok, kérelmek és Tompa Mihály levelezése is segít abban, hogy képet alkossunk gyermek- és diákéveiről.

Arany Jánossal egy évben, 1817-ben született Rimaszombaton. Mindketten egyszerű családból származtak, de míg Aranyt szeretettel vették körül idős szülei, addig Tompa édesanyja korán meghalt a ő nagyszüleihez került Igricibe 1822-23 táján. A nagyszülők elég szűkös anyagi körülmények között nevelték. 1829-ig elvégezte a falusi iskolát. 1831-ben Biharl György sárospataki teológus került Igricibe rektornak. Ő figyelte fel a jóeszű fiúra és hozzásegítette ahhoz, hogy a sárospataki

Kollégiumba kerüljön tanulni. /Tompá azért hálás volt Biharl Györgynek. Halála után segítette családját./

1832 novemberében jött a 15 éves Tompa Mihály Patakra, az akkori viszonyok szerint III. osztályba, a grammatikusok osztályába. Pénze nem lévén, úri családok gyerekei mellett szolgadiák - először Biharl György jóvoltából a Szentimrey és a Pásztor-flúké.

Dr. Nagy Sándor megjegyzi, hogy Tompának mint szolgálúnak már e két úriflú mellett is sok méltatlanságot kellett elszenvednie, később pedig még többet. A tanulmányíró azonban nem fejt ki, mik voltak ezek a méltatlanságok.

Tompa Mihály levelei között van egy 1841. július 14-i kezezésű, amelyet egyik tanítványa apjának írt. A jogot és teológiát tanuló 24 éves fiatalember elkeseredett hangon számol be a lusta, haszontalan, tanulni nem akaró flúról, akivel ő már nem tud mit kezdeni./

A feljegyzések szerint megtermett, erős flú volt, diáktársai tartottak tőle. Ő azonban nem kérkedett erejével, sőt mindig a gyengébbek pártjára állt. Gimnáziumi éve során mindig jó tanulmányi eredményt ért el. Legelső diák ugyan nem volt, de a legjobbak közé tartozott. Erről tanúskodnak vizsgálati táblázatai /tabulae censurales/, amelyek közül sajnos nem mind maradt ránk. Iskolai és működési bizonyítványait ma is a sárospataki kollégium épületében őrzik a Tiszáninneni Református Egyházkerület Gyűjteményeinek levéltárában. Végig anyagi nehézségek közt tanult. Emlatt kétszer félbeszakította tanulmányait /1838-ban, majd 1840-ben/. Az iskola két esztendőben nyújtott számára segítséget. A szegény diákok ugyanis évenként folyamodhattak alumniumért. Ez a főiskolai élelmezést jelentette, amit készpénzben fizettek ki az alumnusoknak.

1834-től fennmaradt Tompa kérvénye. Ekkor nem kapta meg a segílyt.

A következő tanévben superior syntaxistaként ismét folyamodott. 1835. júliusában a következő folyamodványt nyújtotta be:

Fő tiszteletű Generale Consistorium!

Mi keserű és aggodalommal teljesek légyenek egy nemes cél felé törekedőnek helyzetel és kinézetel, ki előtt a cél kedves és óhajtott a nélkül, hogy az azzal összevetésben álló feltételeknek híven meg felelhessen, bölcsen tudni méltóztatik. Én is illy helyzetbe vagyok, a ki egy nemesebb célra a tudományok pályáján erős iparral futni igyekszem, de minden igyekezetem mellett is sok bajokkal küszdeni vagyok kénytelen, egy részről

Jelenleg minden Szülei segedelem nélkül hagyattam, azoktól illy korán megfosztatván, - más részről a jövődókra valóban szív csüggesztő kinézés. Mally terhes környülményeimben bátorkodtam a nagy tiszteletű Generale Consistorium jótevőségéhez alázatosan folyamodni, és valamely megüressedett Alumnumba való felvételésemért alázatosan esedezni, hogy így a tudományok tanulására nagyobb kedvel s javkezezzel feküdhessenek. - Mally terhes szükségelmben való segítségért a nagy tiszteletű Generale Consistorium előtt midőn alázatosan esedeznék, s magamat a nagy tiszteletű s érdemű Jóltevőimnek nagytelkű pártfogásába ajánlva maradtam
S.N.Patak 13-ik Jul 1835.

a Főtiszteletű Generale Consistoriumnak
legalázatosabb szolgálja

Tompa Mihály
Sup.Synt.

Ekkor megkapta a Bolyos-féle alumnumot.

Az 1836/37. tanévre pedig a Radnóthy-féle alumnumra vették fel.

Tanáral ekkor még nem részesítették különösebb figyelemben.

1838 tavaszán nehéz anyagi helyzete miatt félbeszakította tanulmányait.

A falopás esete is hozzájárulhatott ehhez az elhatározásához. Diákszakás szerint Tompa is lopott lát s ezért egyik tanára, Csoma Mihály nyilvánosan megcsapatta a 20 esztendőös flatalembert. Ez az érzékeny, önérzetes ifjúnak igen rosszul esett. /Különbben Csoma Mihály tudós, jól képzett tanár volt. Később tanította diákjainak Tompa költeményeit s több esetben ő maga adta elő a verseket az órákon./

A szegényebb diákoknak lehetőségük volt segédtanfózkodni, hogy a további tanulmányokhoz pénzt szerezzenek, Tompa Mihály Sárbogárdra ment s egy évet töltött el itt. Sárbogárdon sokáig emlékeztek az egyszerű praeceptorra, arra, hogy mennyire szerette a gyerekeket. A gyermekek is ragaszkodtak tanítójukhoz, akl esténként szívesen mesélt nekik.

A sárbogárdi esztendő leteltével visszatért Patakra. A következő bizonyítványt vitte innen az anyaiskolába:

Ezen Levelünket mutató becsületes Ifjú Nemes Tompha Mihál a legközelebb lefolyt Esztendőben, Kisebb Tanuló Iskolás Gyermekelinknek taníttatására a Sáros-Patak Anya Iskolából egy esztendőre kihivattatván, minekutánna ezen esztendejét dicséretre méltóképpen, és hűséggel be-

végezte volna, most már tanulásának további folytatása végett a tisztelt Anya lakolába visszamenni szándékszik. Mi is tehát ötlet elbocsátjuk magunktól minden felveendő, jó és tisztességes dolgába Istentől néki boldog és szerencsés előmenetelt tiszta szívből kívánván
SárBogárdon Martius 13-án 1839.

Somody István S.Bogon Ref.Predikator

Mészöly Dienes

Fő Curator

"Eleven, jó adomázó, dalolni szerető s ügyesen társalgó diák volt, ám-
bár akkor is szeretett már időnként elvonulni a magányba s embereket ke-
rülve elmélkedésnek, olvasásnak, talán írásnak is adni magát" - írta róla
egyik barátja, Szász Károly. /2/

Ettől az időtől kezdve részt vett az önképzőkör, akkori nevén a Nyelvművi
társaság munkájában. /A társaság neve 1843-tól Szépműlegylet lett./
Az önképzőkört 1832-ban teremtette meg Szemere Bertalan. Ez a kör szép
eredményeket, sikereket ért el. Az egyesületnek a célja, miként az Ifjak
megfogalmazták, "egymást nemes vetélkedéssel önművelésre és irodalmi
munkásságra buzdítani, az anyanyelvet emelni, az ízlést fejleszteni s a kör
munkásságának eredményét a főiskola sajtója által a közönségnek is be-
mutatni." /3/

Tompa Mihály jogi és teológiai tanulmányai idején, melyeket egyszerre vég-
zett, ő volt az önképzőkör legtehetségesebb és legismertebb, 1841-től már
országosan is ismert tagja. Diáktársai büszkék voltak rá, eredményeire.
A Nyelvművi társaságban 1843. szeptember 24-én a Két öreg c. prózaí mű-
vét, december 2-án Urambátyám és én c. alkotását olvasta fel, 1844. február
11-én a Csörsz árkat, 17-én pedig A halász és az aranyhal c. mondáját.
Köri jutalomra Béla balladájával pályázott s egyhangúlag nyert.
Ezekben az esztendőben Tompa barátokra, pályatársakra, hozzá hasonló
törekvésű fiatalokra talált Patakon. Megismerkedett s barátságot kötött Zemp-
lén megye két neves fiával: Kazinczy Gáborral, a híres szónokkal, valamint
Szemere Miklóssal, a költővel. Korábban mindketten pataki diákok voltak,
/Kazinczy Gábor szobra is az iskolakertben áll./ A reformkorban részt vet-
tek a közéletben. Szívesen segítettek az ifjú költőnek, később is támogatták.
A költő különösen Szemere Miklóssal barátkozott szívesen, számos levelet
váltottak.

A Magyar Tudományos Akadémia 1964-ben kiadta Tompa Mihály levelezését. Összegyűjtött leveleit az 1839-es évtől olvashatjuk. Ezekben nem sokat ír az iskoláról, Sáros-Nagypatakról. Ekkor már irodalmi ambíció költi le, művel sorsa, irodalmi munkássága foglalkoztatja - Bajza Józsefnek, Szemere Miklósnak erről a témáról ír elsősorban, de alkalmanként megemlíti az iskolát, tanulmányait s tanítványait is.

1843. június 24-én Szemere Miklóshoz frott levelében költői próbálkozásairól számol be. Szól arról, hogy egy költeményét már kétszer átdolgozta, de nehezen halad. "Hej! bajos nekem! Nincs egy pillanatnyi csendem! Tanulj! ... tanít! ... menj iskolába! Istenem! beh érzem mennyivel többet és jobban tennék csendben, nyugalomban, ezer minden által fel nem izgatott kedéllyel. No de semmi Valaha tán másként leend!" /4/

Ugyanennek az évnek augusztusában Kisgyőrből így ír Szemerének: "Két év múlva pedig, csak megment már a jó Isten az iskolától úgy hiszem én különben is rossz nevelő lennék His gyermekek mellett." /5/

Ez a megjegyzése azt mutatja, hogy szigorúan, teljesen elfogulatlanul vizsgálta nevelői, tanítói munkálkodását, a kapott elismerések ellenére ő nem volt elégedett a tevékenységével, annak eredményeivel.

Anyagi helyzete még mindig nem kielégítő. 1840 januárjában a következő folyamodványt nyújtotta be az iskolaszékhez:

Fő tiszteletű

s Tekintetes Oskolai- Széki

Nem korhelység vagy tanulás megunás kényszerítenek ezen lépésre, melynek meg nyerhetéséért a Fő tiszteletű s Tekintetes Oskolai szék kegyes színe előtt alázatosan esedezem. Sorsom' s állapotom javíthatása az egyedűl, mely a ki menetre ösztönöz, mert így jövedőmre nézve is biztosítva lennék, minthogy a Gyermekek'bé hozása teljesen meg van ígérve.

Ennél fogva alázatosan esedezem, hogy ha rám, s jövedőmre nézve, károsnak nem látja a Nagy tiszteletű s Tt tes Oskolai szék - mert én hozzá mint Atyámhoz folyamodom - kéreimem méltóztassék meg halgatni. Többire alázatos esedezésem mellett, sorsom' a Nagy tiszteletű s Tttes Oskolai szék atyai kezébe bízva, mély tisztelettel vagyok SPatakon

1840 14-a Jan.

A Fő tiszteletű s

Tttes Oskolai Széknek

a leg alázatosabb szolgálja

Tompa Mihály

II-ik éves Tog.

Január 15-től december 5-ig ismét ottagyta Patakot a Hernádkakon nevelősködött a Sissáry-családnál.

Ebben az évben jelent meg nyomtatásban első verse, a Póstadal.

1841 nyarán az Athenaeum közölte Alkonyatkor c. költeményét. Ezek a művek még az almanach-líra hatását mutatják.

Mint láttuk, az anyagi gondok egész iskolai tanulmányai során jelentkeztek. Emellett a 40-es évektől kezdve a növekvő költői hírnév, tanulótársaihoz képest idősebb kora, szerelmei és betegsége - egész sor összetett ok - hozzájárultak ahhoz, hogy az iskolai életet egyre terhesebbnek, nyűgnek érezte. Szeretné mielőbb befejezni tanulmányait, hogy a költészetnek szentelhesse életét. Erről a vágyról, türelmetlenségéről tanúskodik több, a 40-es évek elején írott levele. A Szemere Miklóshoz írottakon kívül például ifjúkori barátjának, Böszörményi Károlynak 1844 februárjában a következőket írja:

"... nem igen félttem fejemel a megkerülőösödéstől a tanulás miatt, de mégis tudod kell egy kis éberséget fordítani a censuralis időkre, ezeken átesvén hátat fordíték S.-Pataknak, s egy hetet az én kedves Szemerémmel töltöttem... S.-Patakon ... szóval itt az élet terhes szekerre a rendes kerékvágásba megyen, vagy inkább dűcög." /6/

1845-ben pedig Fekete Károlynak, aki szintén pataki diák volt, "szüret után" a következőképpen számol be:

"Most pár szót magamról: Én a diáki életet testemből lelkemből megúntam. Erre sokat tett az egy évi aperjeai szabad életem, másrésztől sok - biztosan mondhatom - nagy emberek, legalább mellettem nagyok barátsága s irodalmi életem. Igen gyermekesnek találom már iskoláznit. Ez okból karácsonykor végkép elhagyom Patakot, addig sem sokat leszek itt, mivel kiadandó "Népregeim" nyomtatása ügyében, vagy Pestre vagy Kassára utazom, ebből biztosan leendő pár száz forint hasznom, - ezzel beülök egy vagy más jóakaróhoz, vagy barátomhoz, s néhány hét alatt papi vizsgálatra elkészülvén, káplán leszek valahol." /7/

Nemcsak az iskolát érzi terhesnek, a jövőt is gyakran látja bizonytalannak, éppen 1844-ben kezdődő betegsége miatt.

1844. júliusában írja Böszörményi Károlynak Sárospatakról:

"... holnap reggel ismét elutazom, ... Bártfára a fürdőbe - beteg, igen beteg vagyok, - ... most már nem köpök, de hányom a vért..."

Ilyen körülmények közt van-e jövődöm? először élet s egészség, azután a többi..." /8/

Bárún született Levél Petőfihöz c. költeménye. A bordalok könnyed, vidám hangja mellett a költő bánatát is említi:

... Homlokomra barna felleg gyakran ül,

S Isten lálja, mennyi kín e szfv körül..

/Ez volt az első Petőfi hatását mutató Tompa vers./

1845-ben befejezte tanulmányait Patakon, 1846 őssén Bején lett lelkész. Később több levelében emlékezett pataki diákéveire, életére. Az emlékek megszépültek, ezt mutatja az 1848 februárjában egykori tanulótársának, Kiss Áron porcsalmi lelkésznek küldött levele:

"Gronáltalán boldog deákélet, a hajdani Bükki-ház féle... melyet én akkor úgy untam és talán utáltam, most pedig oly szépnek látom, mert az idő némi büfélyokkal vonja be a multnak tárgyait, mint a legkopárabb hogy is messziről kékes színben áll." Mindenesetre jellemző, hogy iskolai pályájáról költeményben nem emlékezik. /9/

1853-ban Lévay Józsefnek írott levelében így emlékezik:

"Emlékszem rá Sárosnagypatakon, fiatal óriás és reménydús költő, azaz líru költő koromban, hogy levél által tudósítottak a vacatióra ott maradt fiuk: mikor melyik versem jött ki?" /10/

Arany Jánossal hí barátok voltak, leveleikben jóformán mindenről alaposan, részletesen beszámoltak egymásnak. Tompa legjobban Arany Jánosnak tárulkozott ki. 1854 december végén küldött levelében a lelkész Tompa arról ír, hogy jól tud prédikálni, különösen rögtönözni.

"Ennek az a históriája, hogy jó tanuló s magamra, mint mindig második s első eminensre, kevélyke diák lévén, egyszer épen karácsonkor elmentem ünnepre Lád-Bessenýő, Meszes-Abodra /tudod-e hol van?/ s ott a Mlatyánkot kegyetlenül összetörtem..." /11/ Felidézi a legáció emlékét, annak tanulmányát.

A tanulás nehézségeit sem felejtette. Szintén Aranyhoz írott levelében emlékszik 1853. december 18-án:

"Hajdan mikor a kályhalyukban regényeket olvastam, - mert a te jó barátod valaha a kályhalyukban tanulgatta meg leczkélit - rettenetesen haragudtam, ha nem az ölte meg a másikat, és nem úgy dőlt el az egész processus, mint a kit s hogyan én akartam," /12/

Itt jegyzem meg, hogy Arany János 1855 nyarán családjával meglátogatta barátját Hanván. Kirándultak a Sajóvölgy vidékére, Lasztócon betértek

Szemere Miklóshoz, jártak Sárospatakon. A főutcán az Erdélyi-házon napjainkban is hirdeti az emléktábla, hogy 1855-ben itt szállt meg Arany János, amikor Tompa Mihállyal meglátogatták Sárospatakat.

Összegezve azt mondhatom, hogy Tompa Mihálynak nem volt könnyű a diákkora, de igyekezett helytállni tanulmányi munkájában. Nevelői tevékenységével elégedettek voltak Sárbogárdon, a Sissáry-flúk édesapja szintén. Néhány évvel később írt leveleiben büszkén emlékezett diákéveire, jó tanulmányi munkájára, de a keserveket sem feledte.

Sárospatakon 1896. október 4-én leplezték le a Tompa-szobrot, Holló Barnabás alkotását.

Az ünnepélyen beszédet mondott Lévay József, az egykori barát, az MTA tagja. Szólt arról, hogy "A valódi édes anyát, az alma mater, a szellem tápláló szülőjét itt, a sárospataki főiskolában nyerte. Muzsája itt emelgette szárnyalt előzőr." /13/

Lévay beszámolójában feljegyezte, hogy az ünnepélyen olyan általános volt az öröm és a lelkesedés, mintha Tompáját most hódította volna vissza magának a sárospataki Collegium.

A Sárospataki Irodalmi Önképző Társulat alelnöke, Nagy Béla is beszédet mondott: " ...a pataki diákok a magyar nemzet örömevében, ezen a napon szobrot emeltek egy régi pataki diáknak... Igen együtt érezzük a múltban egy Kazinczyval, Szemere Bertalannal, Tompával, s ezeknek és más nagyjainknak neve hallatára hevesebben dobban meg a szívünk s olyan jóleső büszkeséggel mondjuk, vagy nem is mondjuk, csak arcunk ragyogásával fejezzük ki: ez is, ez is pataki diák volt!" /14/

Amikor Mórincz Zsigmond 1930-ban Sárospatakon járt, a következőket mondta: "A Patak felett futó felhők a magyarság felhői voltak mindig az én számomra. S az a határtalan irodalmi szeilem, amely ebben az időben itt uralkodott, rendkívül kedvező volt egy leendő író számára. Nagy és nemes eszmék uralkodtak itt a lelkeken. A Kazinczy házához kivittek bennünket Széphalomra s ez egy életre elhatározó befolyást gyakorolt rám. A Tompa Mihály, az Erdélyi János s mindezek fölött a Kossuth Lajos lelke égetett és gyújtogatott itt."

Toma Mihály irodalmi tevékenységéről

Első országos hírnevet hozó népregéit és mondáit Patakon írta. Anyagának nagy részét is a környéken, ismerősei körében gyűjtötte. Innen hirdetett rájuk előfizetést 1845-ben.

Mondáinak nagy érdeme, hogy ezek is hozzájárultak a népies epika győzelméhez. A fiatal költő többek között a tiszaparti, bodrogi helynevek eredetmondáit dolgozta fel.

A halász és az aranyhal cselekménye a Tisza partján játszódik. Karád, a vén halász meséi. A helyszíni

Füzes Tisza szigetben

Maig még van Halász.

A bevezetésben a nyári éj, a természet hangulatos bemutatását adja a költő, ami közel áll Petőfi tájleíró költeményeinek bemutatásához, leírásához. Amiben még távol áll Petőfitől, ez a nehézkes rímelés.

A két íjász cselekménye szintén a Tisza partján játszódik.

S hol Venczel lötti Vencselő építették, s maig

Lakói ajkáról más hon nyelve hallatik,

S átellenében ennek, a parton magasan,

Honnan győző Kenéz lötti Kenézlő falva van.

S a hőstől a kövér föld szállott fíró fíra,

Kis falvakat rakának a viznek partira.

A karcsei templom c. feldolgozásában a tündérlányokról regél.

Vándori Bodrogi közön megállj

A csendes Karcsa partinái,

Ott látsz álmélkodással egy

Vere márványból alkotott

Régi templomot...

"Lírai részletei között talán legbájosabb A karcsei templom tündérdala, melyről Erdélyi János ezt írta: Valóságos költői szépség s az olvasó képzelődését ismert, nem ismert boldog szigetekre viszi..." /15/

A Verez patak Telkibányáról regél.

A Pogány-kút c. rege a sárospataki Pogány-kút keletkezésének meséje. Szüreti hangulattal kezdődik

Sárospatak tetőin, hol a gerézd fízet,

Javában állott a bő, a várva várt szüret.

A török időkbe kalandozik el a regélő "agg vinczlér":

Mikor volt? nem tudom jól,
De rég történhetett,
Hegyalján híre fut, hogy
Imitt jön a törökl

... Hegyalja emberének,
Ugy most, mint akkor, a
Legföltöbb kincse lévén
Hatalmas ó bora,
Pogánykutnál a bérczen,
A bortermő vidék
Legjobb pinczéi voltak
Azon időbe' még.

A magyarok gödrökbe rejtették el a bort a forrás vidékén. A törökök addig keresték, míg megtalálták a bort a lerészegedtek. A patakiak fegyvert fogtak.

S a részegült czudar nép,
Kevés idő alatt,
Vérébe, borba fulva,
Hevert a fák alatt.

"De ott, hol a pogány vér hajdan ömölt, maig
Pogány-Kutnak a hűvös bércz-forrás mondatlik.

Mely futva bokrok alján, caavargó árkot és,
S jót-jót iszik vizéből az eltikkadt kapás."

A diósgyőri várról Diós-győr c. regéjében írt.

Témájuk miatt érdeklődéssel olvastam Tompa Mihály regéit, mondáit. A helyszíneket találóan mutatta be, éreztem a táj ismeretét és szeretetét. Azonban kár, hogy olyan körülményesen, hosszadalmasan, nem dramatiszálva adta elő a történeteket. Nem véletlen, hogy moralizálásukat, terjengősségüket már a múlt században is bírálták.

Balassa Iván: Lápok, falvak, emberek c. kötetében többször említi Tompa Mihályt, "aki szegény legátus korában a pataki Kollégiumból indulva, gyalog meg hajón járta a Bodrogyózt, sokszor visszatér annak lenyűgöző szépségéhez:

A sűrű nádasban zúgás-bugás közül,
 A hápogó gácaér nyers lármája kiszól,
 Míg a tojásívó, körmös sas elveri
 Az ülős madarat meleg tojásíról." /16/

"Az esti fonót rendszerint azzal a nótával kezdték, melyről ma már nehéz megállapítani, hogy a nép vette-e Tompa Mihálytól, vagy megfordítva:
 Virágos kenderem elázott a tóban,
 Ha nem szeretsz rózsám, ne járj a fonóba." /17/

A költő népdalal között találunk Tiszakesztről szólót:
 "Jobb lesz tul a kezzi rében"

/Hozd át, révész, a dereglyéti/

Két versszakból álló, hangulatos, tömör dala a Bánfalusi torony gombja. Bánfalu borsodi községben lakott Kazinczy Gábor s Tompa többször megfordult nála.

A megénekelte tájakat, falvakat a költő gyermekkori emlékeiből és látogatásaiból jól ismerte.

Balladái, beszélyei közt találjuk A vámosulfalusi legvőz c. művét.

A bevezetésben jellemzi a Hegyalját:

Hegyaljal megáldott az Isten jó borral,
 A mely vért és lelket pezsgő kedvre forral,
 Sáros utaltnak sincs a földön párja,
 Tengeren és itt az utast egy sors várja.

Ebben a terjedelmesebb alkotásában is a tájat bemutató részletek a legtalálóbbaq. A Patak környéki lápot itt szintén ábrázolja a lápkúttal. A mű cselekménye azonban szétesik, nem művészi erővel szerkesztett. A pataki nagyok közül 1859-ben Kazinczy Ferencz emlékezetére, majd 1860-ban Lorántfi Zsuzsánna emlékezete c. ódát írta meg.

Emelkedett hangú, terjedelmes ódáiban emlékezik rájuk.

A Kazinczy Ferencz emlékezetére c. költeményével akadémiai pályadíjat nyert. A befejező versszakban így dicséri a nyelvújító költőt:

Igaz valál, - emléked áldotti
 Haló földed szent, éltedért,
 Szült sok jelest, nem szülte párod'
 Egy század, míg végére ért,
 Mit mondjunk jövő hullt porodhoz?
 Áldás és fény nagy neveden!
 S a mely nyelvén s lelkében hordoz,
 Áldás és fény a nemzetent!

Arany Jánosnak írta Hanvárról 1860 májusában:

"... a superintendentia kirendelt a pataki iskola háromezredes örömlümpé emlékvesset írni. Furcsa egy kicsit, midőn a superintendentia rendelkezik poétasággal is, melyre pedig nem tőle nyertem az exmissiót. Még az is, hogy Patakra menvén, magam személyesen szavaljam el, különös kivánsággal hanem nehezen lesz belőle valami. Lórántfi Zsuzsannáról akarok írni." /18/

Szász Károly írja, hogy amikor az ünnepélyen Tompa előadta a költeményt, egyaránt ünnepelték benne a költőt és a papot.

Művében dicséri Lórántfi Zsuzsanna emberi nagyságát, történelmi szerepéről szól:

Nagy neve a történeté már,
Megőrzi emlékét a hon;
... Ő a mienk! ...
Patak látta élte nagyságát,
Patak őrzi hiált porát. /9. vsz./

... A közműveltség szent ügyének
Terhét hordá a női váll... /10. vsz./
... Bizunk, bizunk, hogy mint erős vár,
Mely az ő nevéen nyugszik
Fennáll iskolánk - vihar jó bár -
Fenn a késő századokig! /18. vsz./

Tompa Mihály költészetéről az 1963-ban megjelent A magyar irodalom története /1849-1905/ c. kötetben Sötér István, majd a hat kötetes A magyar irodalom története IV. kötetében Kovács Kálmán elismerően szól. /Akadémiai Kiadó, 1965./ Különösen az önkényuralom idején alkotott művelt, allegorizált és emberi magatartását, kitartását méltatják. "... vállalta a nemzeti költő hivatását az elnyomatás korában, s hazafias lírája része haladó hagyományainknak." /19/

A felszabadulás óta válogatott műveiből 1955-ben, 1961-ben és 1975-ben jelent meg kiadás. 1980-ban kisgyermekek számára készítették összeállítását Virágversek címmel. A kis kötetben a Virágregék néhány sorát emelik ki 1-1 oldalon. A rövidítésnek ezzel a módjával, fajtájával nem értek egyet, legfőképpen azért mert esetlegesen, nem a lényegét, a jellemzőt kiemelve készült az összeállítás. Az illusztrációk is túl harsogók, távol állnak Tompa

költészetétől, virágverseitől. Bízom benne, hogy a legközelebbi összeállítását átgondoltabban készítik el, úgy, hogy a kisgyermekek is örömet találjanak a Tompa költemények olvasásában.

Kovács Kálmán Tompa költészetének bemutatása során megjegyzi, hogy marxista értékelés még nem készült Tompa Mihály lírájáról.

Amikor Tompa Mihályra emlékezünk, erre a feladatra is kell gondolnunk.

Jegyzetek, bibliográfia:

Tompa Mihály költeményeiből az idézeteket a következő kiadás alapján választottam:

Tompa Mihály összes költeményei I-IV.k.Bp., 1885.

Sajtó alá rendezte: Lévay József

Idézetek:

1. Tompa Mihály levelezése I.k. 1839-től 1862-ig Akad.K.Bp., 1964.
Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Blasztray Gyula 15. o.
2. Tompa Mihály összes költeményei Bp., 1855.I.k.
T.M.életrajza - Szász Károly VIII. o.
3. Dr. Nagy Sándor: Tompa iskolai pályája Bp., 1908. ItK, 18. évf. 19. o.
4. Tompa Mihály levelezése I.k. 24. o.
5. Tompa Mihály levelezése I.k. 26. o.
6. Tompa Mihály levelezése I.k. 34-35. o.
7. Tompa Mihály levelezése I.k. 49. o.
8. Tompa Mihály levelezése I.k. 36. o.
9. Dr. Nagy Sándor: Tompa Mihály iskolai pályája 10. o.
10. Tompa Mihály levelezése I.k. 198. o.
11. Arany János levelezése író-barátaival I.k. Bp., 1900.
/Arany János összes munkái II.k./ 370. o.
12. Arany János levelezése... 332. o.
13. Akadémiai értesítő Bp., 1896. VIIK.II.f. 622. o.
Jelentés a sárospataki Tompa-azobor teleplezése ünnepéről
Benyújtotta Lévay József r.tag
14. Sárospataki Ifjúsági Közlöny XIII. évf. I.sz. 1896. okt. 15. Sp.
A teleplezés után Nagy Béla, társalelnök beszéde a Tompa-Ünnepélyen
1-2. o.

15. Kéki Lajos: Tompa Mihály ifjúkori költészete Bp., 1909. 70. o.
16. Balassa Iván: Lápok, falvak, emberek Bp., 1975. Gond.K., 55. o.
17. U,ott 149. o.
18. Arany János levelezése... 487. o.
19. A magyar irodalom története IV,k. Bp., 1965. Akad.K., 167. o.

DR. KOVÁTS DÁNIEL
főiskolai docens

MÓRICZ ZSIGMOND SÁROSPATAKI DIÁKÉVEI

I. A Móricz család Sárospatakon

1891 decemberében leégett Móricz Bálint prügyi háza. A család, amely 1884 őszre vagy 1885 tavasza^{1/} óta élt ebben az akkor Szabolcs megyéhez tartozó faluban, hajléktalan maradt. Ráadásul a tűz bizonyos körülményei, az oltani egyes rokonokkal kialakult feszült kapcsolat is arra készítette a családfőt, hogy elköltözzék valahova. A nagyobb munkalehetőség, a növekvő család iskoláztatási gondjainak megoldását könnyítő adottság Sárospatak mellett szólt. Az átköltözés idejét, Tassonyi András kutatásainak eredményeként, elég pontosan meg tudjuk határozni. Nagyon valószínű, hogy 1891 decemberének végén már Sárospatakon lakott a család.^{2/} Zsigmond ekkor nincs még velük, hiszen ő az 1890 őszén megkezdett a betegsége miatt megszakadt csónka év után 1891 őszétől a debreceni kollégium kisdíákja, a három alsó évet ott végzi.

A család pataki tartózkodásának történetét Móricz Miklós így foglalja össze:^{3/}

- 1893 Móricz Bálint házat vesz Sárospatakon és kijavítja.
1894. IV. 1. Móricz Ida Katalin szül. Sárospatakon.
- 1894 Móricz Bálint amerikai útja Mac-Kessportba, tavasztól ősziig.
1895. XII. Az első házat eladja Tárczy Sándornak, üres telket vesz, arra házat épít az előbbi háza mellett.
- 1896.VIII.23. A Kollégium épületeinek ács munkált kéri.
A ref. templom tetejét javítja.
1899. X. Eladja második házat Doktor Gábornénak, 40 [7/ hold töretlen legelőért, amely a gerebsén van, Dezaő fia Imregen, István Magyar Jesztreben ref. tanító.
- 1900 A Móricz család Imregen lakik, Zemplén megyében.

A nyolc pataki évből Zsigmond a vakációkon kívül két és felet töltött együtt a családdal 1894 nyara és 1897 januárja között. Előtte Debrecenből,

utána Kisújszállásról látogatott haza a népes otthonba, a hét - majd Laci halála után hat - testvére közé. Egy időben velük lakott a nagymama, a Pallagi József is.

Milyen lehetett a Móricz család helyzete a századvégen Sárospatakon? Sok jót nem mondhatunk erről. Az a tény, hogy a Bába-gödör mellett Kiséry-házból hamarosan saját házba költöznek, nem jelent feltétlenül jelentős anyagi gyarapodást. Móricz Bálint sokféle munkát vállalt, többek között a református egyház építkezésein is, amint az a számadáskönyvekből kiderül, a nagy család azonban gyorsan fogyasztotta a jövedelmet. Erről később az író novellában is képet adott.^{4/} A nagyobb kereset reménye vitte az apát a tengeren túlra is, de ez sem hozott megoldást. Közben az itthon egyedül küszködő Móriczné a tandíj elengedéséért folyamodik, ekkor már három fia - Zsigmond, István és Dezso - tanul a pataki kollégiumban. Nagyon valószínű, hogy apja távolléte és a szorongató anyagi helyzet miatt került sor az iskolaváltoztatásra.^{5/}

Több jelünk van arra, hogy nemcsak anyagi, hanem társadalmi értelemben is kedvezőtlen volt a helyzetük. Móricznét "a rengeteg főzés, mosás, malacetetés és takarítás teljesen kimerítette, dehogyan lehetett őt arra rávenni, hogy külön kiöltözzék és vizitbe járjon." Az írótl tudjuk ezt, aki azt is megírja: "emlékszik holmi gyáva kísérletezésre, hogy az apja őesse akarta hozni az anyját a többi iparosnéval, de ez nem ment közénk."^{6/} Később egyik Patakról szóló cikkében pedig azt állapítja meg: "Sárospatak kispolgári világában én társadalmilag leleplezett ember voltam..."^{7/} Természetesen azó sincs arról, hogy ezzel magyaráznánk lakolai kudarcát!^{8/} Abban azonban szerepet játszott a család magánossága, hogy oly ritkán kereste föl később ifjúságának ezt a színterét. Patakon a bizonytalan keresetű és hírtl^{9/} ács sok gyermekének egyike volt, az iskolától függetlenül is nap mint nap érezhette bizonyos elszigeteltségüket. Nem véletlen, hogy ezekre az évekre visszagondolva akkor melegednek át igazán a szavai, amikor arról szól, miként tudott kilépni néha a bezártságból /irodalmi sikerrel, kis önképzőkörével például/.

Debrecenben nem volt jobb az anyagi helyzete, de nem érzékelté nap mint nap azt a küzdelmet, amelyet apja a megélhetésért vívott, az anyja meg a rokonsággal harcolt végig. S később az író sokkal több szál kapcsolta Debrecenhez, mint Sárospatakhoz, irodalmi értelemben is termékenyebb volt Debrecen hatása.

Sárospatakon három helyen lakott a család, Zsigmond is.

A Kiséry-ház /a mai Kazinczy utcában a Bába-gödör északi oldalán/ az országút mentén, nagy telken állt, itt bérelt lakásban élt a Móricz család. Három nyarat tölthetett itt Zsigmond, a harmadikon /1894. július 6-án, vasárnap/^{10/} itt adta elő pajtásaival és legnagyobb öccsével a "Szent György éj" című vígjátékot, amelyet egy olvasmányemléke alapján írt le. Ki kell térnünk erre az előadásra, mert közelebb visz bennünket Móricz megértéséhez, s mert közben pontosíthatunk néhány korábbi közlést róla. Kezdjük talán ez utóbbival!

Móricz Miklós a bátyja Fehér Könyve alapján szól erről az előadásról, s megjegyzi: "Azt nem magyarázza meg a Fehér Könyv, hogy öt szerepet hogy is játszottak négyen. Azt sem látjuk, ki mit játszott."^{11/} Ezt átveszi Hegyl József is, aki így folytatja: "A Héce elején ma is meglévő, a Móricz Zsigmond édesapja által épített ház udvarának végében deszkákból, lepedőkből színpadot eszkábáltak össze, s ilyen 'szabadtéri' előadásban mutatták be a vígjátékot a diákokból, szomszéd fiatalokból verbúválódott közönség előtt."^{12/} Az előadás azonban nem történhetett a Héce elején, hiszen akkor még nem vette meg Móricz Bálint, s különösen nem építhette, mert még Amerikában volt.

Van azonban közvetlenül az írótól származó információnk. A Színházi Élet 1934. január 8-1 számában jelent meg Ártatlanság című írása, amely részletesen elbeszéli, hogyan is történt ez az előadás.^{13/} "A darabnak három fiú és két lány szereplője volt. A fiúkkal nem volt baj, a szemlűveges bölcslet magam vállaltam. A kiporolandó kísértet szerepére nagyon jó volt Böszörményi Feri, az ügyefogyott eszközre Kovács Jóska. De két lány-szerep is volt. A kis Erzsike, aki az egész darab nemője volt, ezt Pista öcsém remekelte ... Volt köztünk egy Imriske nevű fiú, aki szép, lányos képű gyerek volt ... öt öltöztettük fel családnek. Ezzel meg is volt oldva a kérdés, az előadás óriási nagy nézőközönség jelenlétében, a Kiséri-féle házban, ahol laktunk, az első szobában teljes sikerrel lezajlott."^{14/}

De van ennek az írásnak olyan része is, amely megérteti velünk a 15 éves Móriczot. Egyetlen mondatot idézünk most ebből csupán: "... hozzá voltam szokva bizonyos fokig vezető pozícióhoz a patakinál sokkalta nagyobb és méltóságosabb debreceni kollégiumban s valamit kellett csinálni, ha nem akartam elsüllyedni a közvélemény előtt."^{15/}

Annak az évnek az őszén - Amerikából hazatérve - költöztette saját házába a családját Mórícz Bálint. A források egyértelműen állítják, hogy ez és a következő ház a Héce elején volt, de bizonyos ellentmondásokkal is találkozunk. Mórícz Virág úgy tudja: "Előbb kisebb, aztán nagyobbat épített, kétszorosat, mely az udvar felől földszintes volt, de az utcára emelet, s annak a földszintjét apró boltok bérelték."^{16/} Mórícz Miklós nem építészről ír: "Zsigmond negyedikes, első éve van Patakon, mikor édesapánk azzal lepi meg a családot, hogy már megint házat vett Nagyszerű helyen, a kollégium mögött, az első sarkon, a túlsó oldalon, egy szép, magas földszintre épült kőházat. ... Az utcára egy szoba nézett, az épület befelé nyúlt el a keskeny telken. ... Mindenesetre a ház a mienk lett, csak először rendbe kellett szedni." S erről a házról mondja ezután: "Ez a ház lett színtere a Zsigmond ragyogó ötödikes és hatodikos pataki korának. ... Itt ülésezett, itt vitatkozott és itt rajongott érte az ő külön önképzőköre, a nyolcasok társasága."^{17/} Hegyi József is úgy tudja, hogy az volt az első saját házuk, amelyen ma emléktábla emlékeztet az író pataki diákéveire, s Mórícz "Sárospatakra látogatva, mindig csak azt az első házat emlegette és kereste fel, szülei iránt érzett nagy-nagy szeretettel."^{18/} Mórícz Zsigmond viszont így emlékezik: "Ez a Héce eleje s legelől az a két ház, ami az édesapámé volt. Innen jártam én a kollégiumba. Az elsőt készen vette édesapám, éppen Bálint Dezsőnek, a pataki papnak egy sógornőjétől, Terhesnétől, ha jól tudom, s emögött volt egy azemétdomb. Megvette és arra épített egy olyan ifjúi fantáziát izgató szépséget, amely utcáról emeletes, udvarról földszintes lévén, egész jól szimbolizálta apám karrierjét Patakon."^{19/} Eszerint tehát a második saját ház az, amelyet ma emléktábla jelöl. A kérdés végleges eldöntéséhez telekkönyvi kutatásra lesz még szükség. Véleményünk szerint azonban - ellentétben Hegyi József legutóbb említett cikkével - nem egy színterre összpontosult Mórícz Zsigmond többször emlegetett pataki működése, hanem háromra: az első színelőadás a Kiséry-házban volt látható, az első saját házában lehetett a tanítványa, itt kapta első honoráriumát is, s a második saját házában működött a "titkos önképzőkör". Ez utóbbiról ugyanis azt írja - ismételtlen - Mórícz Zsigmond, hogy hatodikos korában szervezte,^{20/} az pedig az utolsó, csonka pataki tanéve volt, 1896-ban pedig minden bizonnyal az épített, utolsó házukban laktak.

Míndez mellékes körülménynek látszik. A helytörténetben azonban érde-
mes ilyen részletkérdésekkel is foglalkozni, hiszen a hagyományápolás
többnyire konkrét helyhez fűződik.

II. A pataki diák

A kissé ellentmondó nyilatkozatok miatt nehéz megállapítani, hogy szí-
vesen vagy kelletlenül fogadta-e Móricz Zaigmond a szülői döntést, hogy
a negyedik osztályt a sárospataki dímnáziumba kezdje el. Móricz Miklós
szerint: "szerette is a dolgot, nem is; Debrecenbe már nem tudott igazán,
szívből visszavágyt. De itt meg az idegenségtől kellett rettegnie." És:
"Elkezdi pataki diákéletét. Mégpedig két tűz között: az otthoni élet zsú-
folsága és bonyodalmai az egyik tűz s a tanárok tantervtisztelete a má-
sik."^{21/} Az író is hasonlóképpen nyilatkozott, sok-sok év távolságából
visszapillantva.^{22/} Kicsit kiábrándult már Debrecenből, Palakról viszont
visszavágyott: "Egész csomó zavaros érzéshullám rohant végig-végig raj-
tam. Nem volt olyan egyszerű, mint mikor egy csikót egy ménesből másik-
ba kötnek." 1934-ben így emlékezik: "Úgy éreztem magam a bodrogszparti
Athénben, mint száműzött királyfi. A hely s a kollégium szép volt, de a
fiúk barbároknak, sőt indiánoknak tűntek föl előttem. Abban az időben még
nem volt sportszellem, ellenben az ököljog korszaka még teljesen érvény-
ben volt."^{23/}

Ez a kettősség végig jellemző maradt a sárospataki diákévekre. Ssen-
vedéseket hozott számára, de lelki-szellemi épülést is. Így vallott nevezet-
esen sárospataki felolvasásában, 1930-ban: "Az ember egész életében azt
az életvonalat folytatja, amit 12 és 18 éve közt kezdett. Ez a jellem kiala-
kulásának kora. És a lelki erők ébredésének s a szellemiség megnyilat-
kozásának ideje. A szenvedés többet ad az embernek, mint az öröm.
Ilyenformán én sokat köszönhetek a pataki iskolának."^{24/}

Móricz és a sárospataki iskola kapcsolatának megítélésében két véglet-
tel találkozunk. Az egyik csak a hatodik osztályban bekövetkező kudarcot
tekintni meghatározó élménynek,^{25/} a másik meg teljesen felhőtlennek látja
a diák fölé boruló pataki égboltot.^{26/} Az imént idézett vallomásból, némi
torzítással mindkét álláspontot igazolni lehetne. Ha valaki csak ezt idézi:
"én sokat köszönhetek a pataki iskolának", vagy csak arra utal, hogy a
"szenvedés" volt a domináns élmény - egyaránt meghamisítja a képet.

S van még egy leegyszerűsítő értékelés. Vannak, akik a diák kudarcra után Mórlicz Patak iránti ellenszenvét, ellenérzését emlegetik, az 1930. május 11-i pataki látogatást pedig mint a kibékülés gesztusát értékelik.^{27/} Hogy a dolog nem ilyen egyszerű, rögtön kitérünk, ha Mórlicz Sárospatak-kal kapcsolatos megnyilatkozásait időrendbe tesszük. Könnyen megbizonyosodhatunk róla, hogy 1930 előtt is vannak vonzalmat kifejező szép szavai Patakról az írónak. Hányszor idézik például ezt a vallomást: "Kedves Patak, első frói kínjaim a boldogságaim rejteke, első emberi gyötrelmeim piaca, első szerelmes tüzeim ligete..."^{28/} S ezek a szavak 1913. február 6-án jelentek meg Az Est hasábjain. Másfelől viszont 1930 után igen sok olyan gondolatot vetett papírra Mórlicz, amelyek azt bizonyítják: sohasem tudta elfeledni a keserű élményeket. Gondoljunk csak a halála évében, 1942-ben a saját diákéveitől adott képre!^{29/}

A valóságról hű képet csak dialektikusabb szemlélettel adhatunk. Tehát röviden át kell tekintenünk Mórlicz pataki éveinek minden szintjét, színterét.

A városka társadalmá nem volt olyan színes, mint a nagyobbaké, polgárosultabbaké. Mórlicz egyszer így írta le: "Sárospatak kis öreg házal összebújva, gémberegett hátukat kifelé fordítva hevernek az éjszakában. Jó melegre fűlt gyomrukban emberek ének. Befelé, maguknak. A polgár, a paraszt már alszik is. A professzorok kedves kis családi intimitásában töltik az estét."^{30/} Máskor meg így jellemzi: "Sárospatak kicsi város, zárt gazdasági terület és még zártabb szellemi keret. Itt mindenki egymásra van szorulva, egymásból és egymásnak él. Nem vonja el a társadalom a diákot a kollégiumtól, mint a nagy városokban ... Itt az egész kiaváros ennek az intézetnek a külterülete."^{31/} A mentalitást így ragadja meg: "Patakon az volt az elv, hogy legbiztosabb alapja az erénynek a mogorva és konok hűség, meg a duhaj és teletorkú vidám franternitás. Ebben a két széleőségben lengedezett a pataki kedély."^{32/}

A Mórlicz család helyzetével kapcsolatban szóltunk már arról, hogy beilleszkedésük a város társadalmába nem volt teljes. Maga a vállalkozó kedvű családfeje is keresi az elfelé vezető utakat /bányászkodás Amerikában, földvétele mintegy a gazdálkodáshoz való visszatérés előkészítéseként/. Sokféle jelből következtethetünk arra, hogy a korabeli Sárospatak - mint település, mint "lakóközösség" és szociális alakulat - inkább taszította, mint vonzotta a diák Mórlicz Zsigmondot.

Sárospatak iskolája központi szerepet játszott a település életében.

Igazat mondhatunk - legalábbis a tárgyalt korszakra vonatkozóan - Móricz Zoltánnak: "A Kollégium úgy nő ki a földszintes házak calbecsalpogása közül, mint egy igazi nagy sötét barna kottás, ki szárnyát leereszti és maga alá gyűji száz diákok, hogy az legyenek ebben a zivataros világban az ő melegében erősödjenek, tollasodjanak és kapjanak szárnyra. A városnak ez a gondtetése már háromszáz, sőt négy száz esztendő óta." Később utal az iskolázás konzervatívizmusára, amikor így folytatja: "Mert az egészben az a nevezetes, hogy a Kollégiumnak az a hivatása, hogy ebben az állapotban tartsa neveltjeivel a magyar életet, amelyben voltak azok, akik az ő fundamentumát lerakták."^{33/} Móricz egyik kitűnő monográfiája, Czine Mihály úgy látja: "A századvégen már csak inkább a nagy idők emlékeit őrizte Patak kollégiuma is."^{34/} A pataki főiskola egyik történetelője, Gulyás József az 1867 és 1918 közötti időszakot "A modern állami rendszorú oktatásügy és az államsegélyek kora"-ként ismerteti. Megállapítja, hogy anyagiak hiányában nehéz helyzetbe került a felekezeti oktatásügy. A tanítóképzést az államnak engedte át, sorvad a bölcsészeti szak, nő a jogászok száma, romlik a pataki tanárok azelőtti jó fizetése. A gimnáziumban néhány szervezeti változtatás /a tanároktól a képesítés megkövetelése, a szakrendszerű oktatás, az érettségi vizaga bevezetése/ szolgált a korszerűsítést.^{35/}

Az oktatási módszerek alig fejlődtek, a tanítási órák a számonkérés és az előadás merev költötségére épültek. Móricz is megírja: "A tanár leült a katedrán elhelyezett székre, e onnan nem állott fel többet, míg csak a megváltó csengettyűszó fel nem hangzott. Közben félórát magyarázott, s félórát feleltetett. A magyarázat alatt az egész osztály aludt, a felelés alatt pedig drukolt, hogy rá ne kerüljön a sor. ... Tízhatár a memóriára volt építve ez a tanítás."^{36/} Később is azt írja: "Nem mondhatok mást, csak hogy Debrecenben három osztályon át és Sárospatakon további két éven át nem láttam olyan tanárt, aki a katedráról lezállott volna, ha csak nem előadónak hívén, mint Nagy Elek a debreceni és Csontos József a pataki történettanárunk, akik oly lelkes előadók voltak, hogy a legnagyobb lázban leléptek a pódiumról, és elébünk állottak, s az első padot kopogtatták a krétával."^{37/} Nem véletlen, hogy történelemből Móricz akkor is jeles volt, amikor azt a sokat emlegetett három szekundát kapta. /Az igazsághoz az

is hozzátartozik, hogy Móricz visszaemlékezései nem nélkülözik az önkritikus elemeket sem. "Az én tanulási módszerem nem vált be" - mondta pataki felolvasásában.^{38/} Nem szabad azt hinnünk, hogy Móricz tanár- vagy iskola-ellenessé lett volna, sok jele van annak, hogy egész életén át figyelte az oktatás ügyét.^{39/} Az azonban kétségtelen, hogy a hatodik osztályban karácsonykor kapott elégteleneket sohasem tudta elfelejteni, többször meg is írta.^{40/}

Az iskolán kívül élhette Móricz igazán a maga életét Patakon. Szinte csak felsorolásszerűen szólhatunk most ennek elemeiről. A tanulás, az önművelés egyéni programját valósította meg, sokat olvasott, irodalmi ízlésének fejlődésében ekkor következik be fordulat /kiábrándulás Jókaiból/. Ha az osztályban kevés sikere volt, pótolta ezt a kialakult szűkebb baráti kör.

Az értékes könyvtár mellett a saját kis önképzőkörre adott a legtöbbet fejlődéséhez. Bár az erről szóló irodalom véleménye nem egységes ebben a kérdésben, véleményünk szerint ez a kis társaság Móricz utolsó pataki hónapjaiban, hatodikos korában, 1896 őszén működhetett. Az iskolatörténetben est olvashatjuk: "Az akadémistákat a a gimnázium VII-VIII. osztályú tanulóit magában foglaló Ifjúsági Egyesület 1896-97-ben alakult."^{41/} Móricz is a hatodikos koráról ír, beszéli a pataki felolvasásában.^{42/}

Emellett tanítványa volt, frogatott. Igaza volt, amikor 1930-ban ezt mondta: "Szóval, ha az ember sokat firtatja, kiderül, hogy az aranyos diákélet voltaképpen szegény fiúknál már ugyanoly erős életharc, mint a felnőtteké. Egyszerre három urat szolgálni, az iskolát, az életet és a saját belső, öntudatlan fejlődést, - ez ritkán egyeztethető össze."^{43/} S a belső fejlődés szempontjából vitathatatlan Sárospatak ösztönző szerepe.

Nem feledkezhetünk meg azokról a motívumokról sem, amelyek Sárospatak gazdag történelmi és irodalmi hagyományai révén hathattak a bontakozó tehetségre. A történelmet ettől kezdve becsüli nagyra igazán. Így beszélt Patakon 1930-ban a népszerűsége csúcsán álló írónak: "A Patak felett futó felhők a magyarság felhői voltak mindig az én számomra. S az a háttértalan irodalmi szellem, amely ebben az időben itt uralkodott, rendkívül kedvező volt egy leendő író számára. Nagy és nemes eszmék uralkodtak itt a lelkeken. A Kazinczy házához kivittek bennünket Széphalomra s ez egy életre elhatározó befolyást gyakorolt rám. A Tompa Mihály, az Erdélyi

János a mindezek fölött a Kossuth Lajos lelke égetett és gyújtogatott itt.^{44/}

Főntos eleme a történelmi atmoszférának a vár, amelyről több helyen is megemlékezik az író. 1939-ben írja: "És mindenekfelett van ott még valami, ami sehol másutt abban a világban, amerre én addig jártam, nem volt a nincs, és már nem is lesz: van ott egy Rákóczi-vár. Ha a kollégium a romantika mindennapi kenyerét adta, a vár a sugallatokat, a lélegzetet, a lélegzetelállító álmokat."^{45/} S ugyanebben az írásban szól a pataki kollégium igazi történelmi jelentőségéről, amit a viszonylag fénytelen korszakokban is elmondhatunk róla: "De én itt Patakon kaptam azt a szellemet, ami az egyetlen lehetőség arra, hogy az üst víz egyenletesen melegedjék fel: hogy a helybe értek segítséget nyújtsanak a reménytelen rétegben fekvő buborékoknak. Nem kell ehhez sok, néha csak annyi, hogy egy nádszállal megpiszkálja valaki felülről a mocsárüledéket a buborék felzáról. Ezt a mocsárfenék bányászást tekintem a sárospataki kollégium legnagyobb és legnemzetibb munkájának."^{46/}

Többek között ezért tér vissza később az író diákéveinek ebbe a városába. A városba, amelyről minden bizonytalansággal írta az író öccse: "Harmadfél évet töltött Patakon, a egyetlenegy napot sem vesztett el belőle, hogy íról célja felé előre ne haladt volna."^{47/} Mórincz Zsigmond maga is ezt vallotta: "Itt tanultam meg, amit azóta vajlok, hogy az élet és az írás ugyanaz és egy. És hogy számomra mindenestre az élet: az írás."^{48/}

A sárospataki évek tehát minden ellentmondásuk ellenére meghatározó jelentőségűek Mórincz fejlődésében.

Jegyzetek

- 1/ Az előbbi adatot közli Mórincz Miklós; /Mórincz Zsigmond Iduulása, 475.L./, az utóbbi Tassonyi András /Mórincz falunkban. Kézirat, 6.L./, aki szerint a költözés dátuma 1885. április 20.
- 2/ Mórincz falunkban, Kézirat, 23. l. Tőle tudjuk, hogy a prűgyi református egyház presbiteri jegyzőkönyvébe 1892. január 1-én beírták: "... a Mórincz család másúvé költözvén..." nem vehető ki rájuk az egyházi adó.
- 3/ Mórincz Miklós; Mórincz Zsigmond indulása. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1959. 475. l.

- 4/ Pl.: Császárvágás, Szombat este, Mindkettő 1932-ből.
Móricz Zsigmond: Elbeszélések III. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 558-567. l.
- 5/ Móricz Miklós véleménye e kérdésben ellentmondásos. Egyszer azt írja: "Telt a nyár, és egyszer csak édesapánk Zsigát is beírta a pataki gimnáziumba." /l.m. 175-6./ Máskor meg azt - mint fentebb idéztük - hogy az apa tavasztól őszig Amerikában volt.
- 6/ Forr a bor. Regények III. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1976. 368-369.l.
- 7/ Riportok IV. Szépirodalmi K., Bp. 1958. 232. l.
- 8/ Előszőr "Móricz Miklós is úgy gondolta, ahogy könyvében szép önkritikával megvallja, hogy "a pataki tanári kar ... szociális alapon lett volna elfogult." Helyesen mondja azonban később "Ha a pataki tanároknak osztálygyűlölet lakik, akkor annak nagyon különös neme az, amelyik minden új fiúval szemben csak egy esztendeig tart, s akkor alábbhagy. De nem is olyan a pataki szellem, hogy az ácnak a fiait sokallanák az iskolában. A fiúkon dől el a dolog." /Lm. 179., 180./ Maga Móricz is megvallja: "Ott a tanárok igazán jóakarattal kezdtek velem bántni. Mindenik tudta, s meg is mondta, hogy: egy szegény iparosnak a fia lehetne tekintettel a szegény szüleire, hogy elkészül a leckéjével, és van belátása, hogy a szegény apja ne hiába izzadjon és verekedjen, míg a tandíjat előteremtli..." /Forr a bor. Regények III. 576. l. /
- 9/ Móricz a Forr a borban nagyon reálisan mutatja be apja vállalkozását. /Regények III., 502-505. l./
- 10/ Volt Móriczknak még debreceni diák korától egy pergamen fedélbe kötött tiszta papírosos könyve, a Fehér Könyv, amelyben az első dátum 1894. l.l. Ebbe beírta ezt a darabot is.
- 11/ Móricz M. l.m. 181. l.
- 12/ Hegyi József: A diák Móricz Zsigmond Patakon írt színdarabjai. Észak-Magyarország, 1979. június 24. 4. l.
- 13/ Újra kiadták a Riportok III. kötetében, Szépirodalmi K., Bp. 1958., 484-486. l. Valamint: Móricz Zsigmond nyomában. A Miskolci Művelődési Könyv Gyűjtők Klubjának kiadása. Miskolc, 1979. 81-85. l.
- 14/ Móricz Zsigmond nyomában. Miskolc, 1979. 83-84. l.
- 15/ U.o. 82. l.

- 16/ Mórícz Virág: Apám regénye. Szépirodalmi, Bp. 1954. 21. l.
- 17/ Mórícz Miklós i.m. 178. o.
- 18/ Hegyi József: Mórícz-émlékek Patakon. Észak-Magyarország, 1979. március 20.
- 19/ Pataki diákok. Pestl Napló, 1939. június 25. Később: Riportok IV. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1958. 197-202. l. Legújabban: Mórícz Zsigmond nyomában. Miskolc, 1979. 93-94. l
- 20/ Például: Felolvasás Sárospatakon 1930. május 11-én. In: Mórícz Zsigmond nyomában. Miskolc, 1979. 104. l. Továbbá: Forr a bor. Regények III., 420. l. Mórícz Miklós valójában téved, amikor azt írja: "Az ő külön önképzőköre, az is ebben az első évben jött létre. Az igazi önképzőnek az ötödikesek már tagjai..." /i.m. 181-2. l./ Mórícz Zsigmond az idézett helyeken azt írja, s Hegyi József is így tudja /l.h./, hogy az önképzőkörnek csak a hetedikesek és nyolcadikosok lehettek tagjai.
- 21/ Mórícz Miklós i.m. 176. l.
- 22/ Debrecen és Sárospatak útján jártam én. Pestl Napló, 1939. július 9. Riportok IV. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1958. 210-216. l.
- 23/ Riportok III., Szépirodalmi K., Bp., 1958. 484. l.
- 24/ Megjelent többek között: Mórícztól Móríczról. Összeállította: dr. Kovács Dániel. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980. 49. l.
- 25/ Így Mórícz Virág: Apám regénye, 17. l., Kiss Tamás: Így élt Mórícz Zsigmond, 42-46. l.
- 26/ Például Ötvös László: Mórícz Zsigmond Prügyön és Sárospatakon. Észak-Magyarország, 1979. február 4., XXXV. évf., 29. szám 6. oldal
- 27/ V.ö.: Harsányi István: Móríczra emlékezik Patak. Magyar Nemzet, 1979. július 27.
- 28/ Riportok I. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1958. 49. l.
- 29/ A jó tanár. Riportok IV. Szépirodalmi K., Bp., 1958. 551-562. l.
- 30/ Riportok I. 49. l. Eredetileg: 1913.
- 31/ Riportok IV. 492. l. Eredetileg: 1941.
- 32/ Mórícz Zsigmond hagyatékából. Sajtó alá rendezte: Réz Pál. Akadémiai Kiadó, Bp. 1960. 417. l.
- 33/ Mórícz Zsigmond hagyatékából, 414-415. l.
- 34/ Czine Mihály: Mórícz Zsigmond, Harmadik kiadása. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979. 18. l.

- 35/ Gulyás József: A sárospataki ref. főiskola rövid története.
Sárospatak, 1931. 45-52. l.
- 36/ Forr a bor. Regények III. 226-7. l.
- 37/ A jó tanár. Híd, 1942. március 31.
Riportok IV. 555-6. l.
- 38/ Mórícztól Móríczről. 47. l.
- 39/ Erről részletesebben: Kovács Dániel: Az iskola és a pedagógus
MórícZ Zsigmond műveiben. Borsodi Művelődés, 1979. IV. évf. 3. sz.
83-86., IV. évf. 4. sz. 73-77. l.
- 40/ Így például: Jókai /1922/. In: Tanulmányok I. Szépirodalmi K., Bp., 1978.
430-431. l. - Felolvasás Sárospatakon 1930. május 11-én. - Forr a bor c.
regényében ismételtlen is. Regények III. 233-234., 420-421., 575-576. l. -
Három szekunda /1939/. In: Riportok IV. 217-223. l.
- 41/ Gulyás József i.m. 49. l.
- 42/ MórícZ Zsigmond nyomában, 104-105. De ugyanígy a Forr a bor lapjain
is. Regények III. 420. l.
- 43/ MórícZ Zsigmond nyomában. 106. l.
- 44/ Ugyanott: 107-108. l.
- 45/ Riportok IV. 199. l. Hasonló hangnemben szólt a kollégiumról, a könyv-
tárról, a várról pataki felolvasásában is. V.ö.: MórícZ Zsigmond nyomá-
ban, 109-110. l.
- 46/ Riportok IV. 202. l.
- 47/ MórícZ Miklós i.m. 184. l.
- 48/ MórícZ Zsigmond nyomában. 109. l.

T A R T A L O M

Dr. KÁROLY ISTVÁN:	
Évforduló elé	3
 Dr. FÖLDY FERENC:	
A tanítóképzés előzményei és a középfokú tanítóképzés jellemzői Sárospatakon 1945-ig	5
 Dr. KÁROLY ISTVÁN:	
A sárospataki tanítóképzés történetének jelentősebb állomásai 1945-től napjainkig	20
 HOMONNAY NÁNDORNÉ:	
A tanítójelöltek népnevelési, népművelési munkára való felkészítése a sárospataki állami tanítóképzőben 1869-1912 közötti időszakban	45
 Dr. FÖLDYNÉ ASZTALOS ADRIENNE:	
Ének-zene oktatás a sárospataki tanítóképző kezdeti időszakában /1869-1900/	63
 SZÉKELY ISTVÁNNÉ - OLÁH KATALIN:	
Pályakezdő tanítók a neveléstudományi belletriskedés tapasztalatairól	79
 GONDA SÁNDORNÉ:	
Párhuzam tanítóképzésünk múltja és jelene között	88
 Dr. FENYVESI ANDRÁS:	
A kiket nem szabad elfelejteni A 450 éves pataki kollégium nagy egyéniségei	99
 Dr. FÖLDESI BÉLA:	
A sárospataki református kollégium és a gergelyjírás kapcsolata	119

Dr. VINCZE ANDRÁS:	
Tolnai Dali János pedagógiai munkássága	136
Dr. CSUHAJ VARJÚ IMRE:	
Árva József és az írvaolvasztató módszer elterjesztése	149
Dr. KOMÁROMY SÁNDOR:	
A sárospataki kéziratos diákirodalom a XVIII-XIX. században . . .	161
Dr. JÁGER KATALIN:	
Tompai Mihály sárospataki diákéval, költészetének pataki, zempléni vonatkozása!	174
Dr. KOVÁTS DÁNIEL:	
Móricz Zsigmond sárospataki diákéval	188

Felelős kiadó: Dr. Károly István
Készült a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskolán
800 példányban
ISSN 0230-0435
Engedélyszám: 56453

